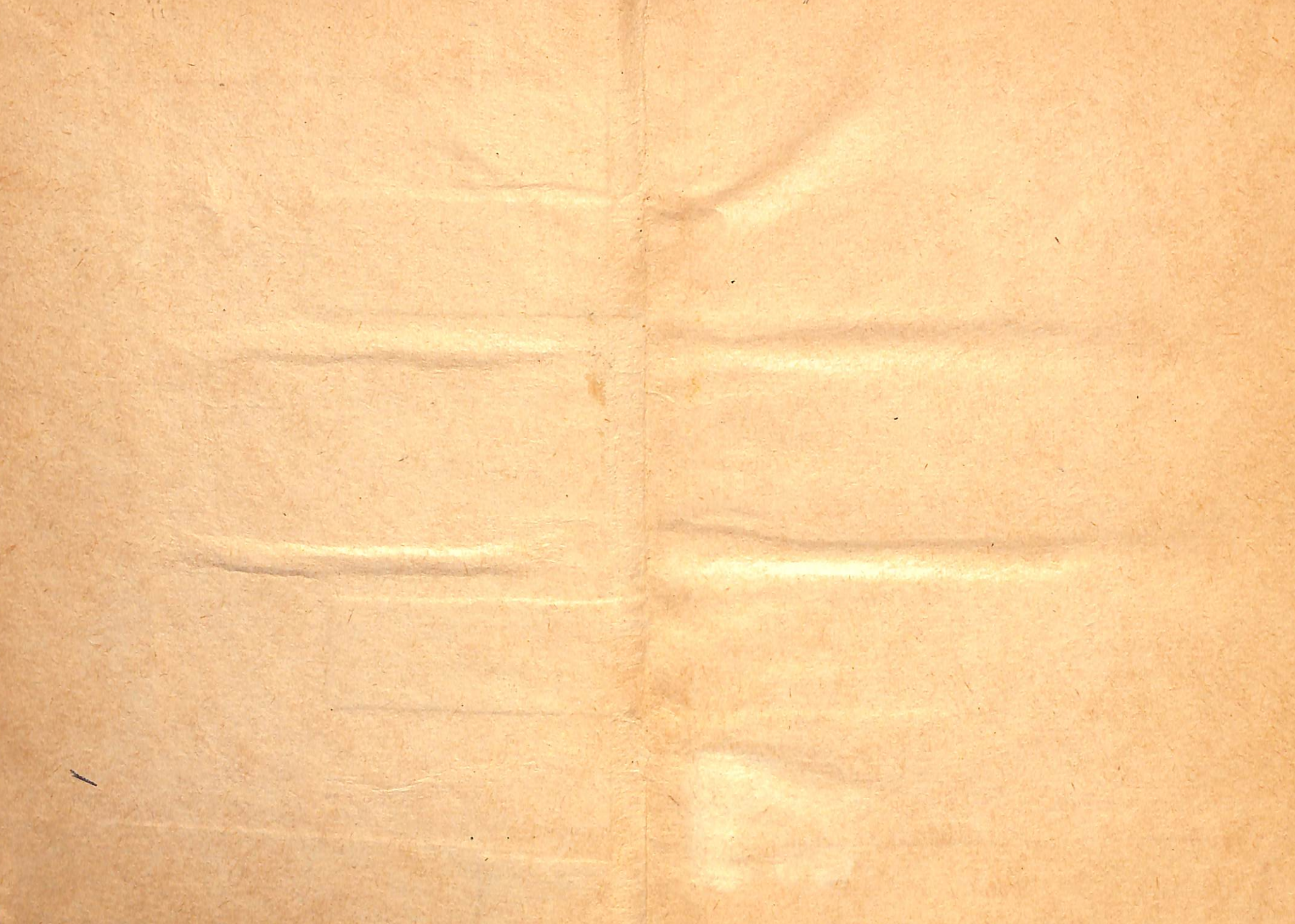

963

1929

9(47)

300-89

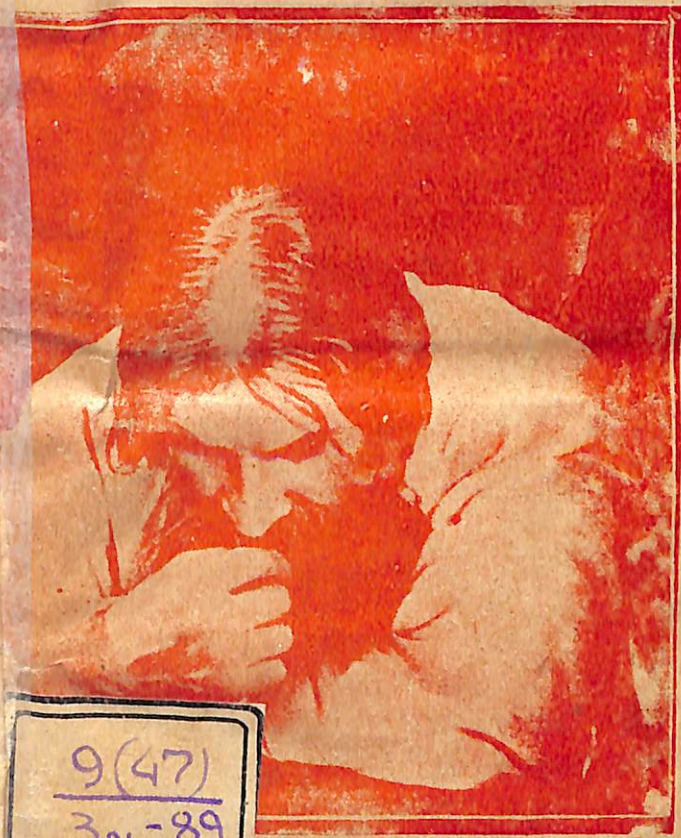
Աղբարձ - Հիշիկի թանգարանի
ԻՇԽԱՆ ԵՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՆՉՊԵՍ ՍՊԱՆՆԵՑԻ

199

ՌԱՍԲՈՒԹԻՆԸ

Թարգմանից՝ Գ. ՇՐԱՆՏ

9(47)
3 ու - 89

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ "ԿԻՐՔԵՆՊԵՐԿ"

Կ. Ն. ԻՐԱԳԱՍՋԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1989

9(47)
300-89

4

ԻՇԽԱՆ ԵՌԻՍՈՒԲՕՑ

ԻՆՉՊԷՍ ՍՊԱՆՆԵՑԻ

ՌԱՍԲՈՒԹԻՆԸ

Թարգմանեց
Գ. Հ Բ Ա Ն Տ

2004

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Գ. Գ. ՄԱԳԱՆՅԱՆ

Կ. ՄԱՍԿ

9201

HARRY G. BERBERIAN
837 WASHINGTON ST
BOSTON MASS

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՅՈՒՆԱՐԻ
ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
ՍԵՐԻԱ

49692-101

35717-66 P

ՔԱՆԻ ՍԸ ԽՕՍԲ ՔԱՐԳՍԱՆԻԶՆ

Ռասբուքին, այս օրէն ու գեղջուկ փահանան ամբողջ ընդհ. պատերազմի ընթացքին իր ազդեցութեանը սակ պահեց Չարական մեծ Ռուսիան, իր ձեռքին մեջ առաւ պէտական մեքենան, վարեց Ռուսիոյ ներքին ու ուրսաքին ֆաղափականութիւնը եւ իր խորհուրդներուն հետեւեցան Չարն ու Չարուհին՝ Ռուսիոյ վեհապետները: Այս փահանան իր մեքենայութիւններուն շնորհիւ, հակառակ իր աղստ բարոյականին, խիստ մաքուր քրիստոնեայի մը, մա՛նաւանդ մարգարէի համբաւ կը վայելէր Ռուսիոյ մեջ, նոյնիսկ յաջողելով իր կիրքերուն ծառայեցնել Չարուհին: Ռասբուքին նկատուած է գերման լրտես մը: Իշխան Եուսուբօ իր ներկայ երկով կը պատմէր թէ ի՞նչ պայմաններու մեջ մտադրած եւ յաջողած է սպաննել Չարական Ռուսիոյ կործանման միակ ու գլխաւոր պատճառը եղող Ռասբուքինը: Ուստի յուսարով որ փոքր ծառայութիւն մը մատուցած կրնանք ըլլալ Հայ Մատենադարանին, իր շահեկանութեանը համար յարմար դատեցինք հայերէնի վերածել այս գիրքը, որ գրի առնուած է նոյնիմեզն Ռասբուքինի սպաննիչ իշխան Ի. Եուսուբօի կողմէ եւ քարգմանուած է շատ մը լեզուներու:

Բերա, 1928

Գ. ՀՐԱՆՑ

ԻՆՉՊԷՍ ՍՊԱՆՆԵՑԻ

Ռ Ա Ս Բ Ո Ւ Թ Ի Ն Ը

1909ին էր երբ առաջին առթիւ Բեթերսպուրկ Կ. ընտանիքին մօտ ծանօթացայ Ռասբութինին: Այս ընտանիքին հետ վաղեմի բարեկամութիւն մը ունէի և անոնց աղջկան՝ Օր. Մ.ի հետ ալ սեղմ յարաբերութիւններ մշակած էինք:

Նկատելով որ Ռասբութինի անուշը անվստահութիւն կը ներշնչէ, աւելցնեմ անմիջապէս թէ երբեք կապ մը գոյութիւն չունէր Օր. Մ.ի բարոյականին և Ռասբութինի համախոհներուն միջեւ: Օր. Մ. խիստ մաքրասիրտ, բարոյականի տէր, բարեմոյն և միեւնոյն ժամանակ ազդեցութիւններէ դիւրին տարուող ջղային աղջիկ մըն էր: Անոր սիրտը կ'իշխէր մըտքին վրայ և իր գործերը զգացումներէ կ'առաջնորդուէին: Ամէն մարդու վրայ վստահութիւն ունէր, որով յաճախ իր դատողութեանը մէջ կը սխալէր: Օր. Մ. կոյրզկուրայն կը տարուէր առաջին տպաւորութիւններէն և այս կերպով իր վստահած ո՛րեւէ անձին իշխանութեան կ'ենթարկուէր: Երբեմն իր այս ընթացքը զինքը այն աստիճանի կը հասցնէր որ, նոյնիսկ չէր կարող բարին և չարը զանազանել: Ուրեմն, այս պայմաններուն տակ, երբեք զարմանալի չէ որ Ռասբութին խիստ մտերիմ յարաբերութիւններ մշակած ըլլայ Կ. ընտանիքին հետ:

Երբ 1909ին Երասխանային Ռուսիա վերադարձայ, Օր. Մ. ջերմ երկրպագու մը եղած էր Ռասբուլթինին: Ամենայն անկեղծութեամբ հաւատացած էր այս մարդուն սրբութեան ու մաքուր խառնուածքին: Օր. Մ.ի համար Ռասբուլթին մարդարէ մը, գերմարդկային գոյութիւն մըն էր:

Խորամանկ քահանան զայն յարմարագոյն որս մը նկատած էր և խեղճ ազջիկը անկարող էր թափանցելու այդ մարդուն պժգալի խառնուածքին: Ռասբուլթինի նման բարի առաջնորդ մը գտնելը անոր համար մեծ երջանկութիւն մըն էր: Հետեւաբար Օր. Մ. հարկ չէր համարեր տարբեր կերպով խորհելու: Անիկա այս «սուրբ քահանայ»ին համար այնպիսի հաստատուն գաղափար մը կազմած էր որ անկարելի էր զայն շեղեցնել իր ճամբէն և ցոյց տալ այդ մարդուն իրական գոյնը:

Մեր առաջին տեսակցութեան, Օր. Մ. անմիջապէս սկսաւ խօսիլ Ռասբուլթինի մասին և երկարօրէն բացատրեց թէ Ռասբուլթին տէրունական շնորհ մըն էր որ եկած էր մեզ ցոյց տալ ուղիղ ճամբան, փրկել մեզ և ուղղել մեր մտքերն ու ընթացքը:

Անշուշտ Օր. Մ.ի այս խօսքերը երբեք չէին շահադրգոներ զիս: Նոյն թղեակներն Ռասբուլթինի մասին որոշ գաղափար մը կազմած չըլլալով հանդերձ, անորոշ նախազգացումով մը այս մարդուն հանդէպ կասկածներ ունէի: Արդէն կատարելապէս ծանօթ ըլլալով Օր. Մ.ի բնաւորութեան, համոզուած էի որ խորհրդաւոր ուժի մը ազդեցութեանը տակ կը գտնուէր ան: Այսուհանդերձ զեռատի ազջկան պատմածներուն կարգ մը մանրամասնութիւնները հետաքրքրութիւնս շարժեցին, որուն հետեւանքով շատ մը հարցումներ ուղղեցի Ռասբուլթինի մասին: Օր. Մ. ուրախացաւ, տեսնելով որ կը հետաքրքրուէի

Ռասբուլթինով ու ինձի երկար լացատրութիւններ տուաւ այդ «սուրբ քահանայ»ին մասին: Եթէ հարկ ըլլար հաւատալ Օր. Մ.ի խօսքերուն, ուրեմն անկարելի էր երկրի վրայ երեւակայել անձ մը, որ աւելի բարի ըլլար քան Ռասբուլթինը: Մանկանացու չէր ան, այլ պահապան հրեշտակ մը... հիւանդներ բժշկող, թշնամիներ հաշտեցնող, գժբախտներ միթարող և վերջապէս մէկ խօսքով նոր դարուս մարգարէն էր ան... Մանկանացուներուս յատուկ տկարութիւններէն ո՛չ մէկը գոյութիւն ունէր այս մարդուն վրայ. անոր ամբողջ կեանքը կ'անցնէր ազօթքով ու ծոմապահութեամբ: Օր. Մ.ի այս ջերմ խօսքերը հետաքրքրութիւնս իր գէնիթին հասցուցին և ուղեցի ժամ առաջ ծանօթանալ այս գերմարդուն հետ:

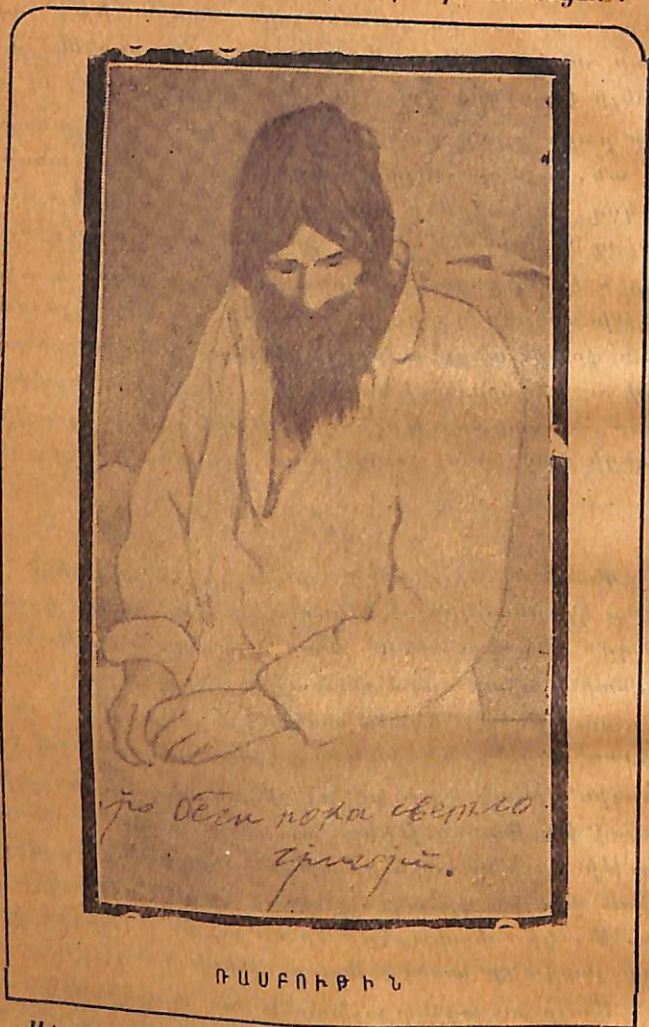
* * *

Քանի մը օր վերջ կ. ընտանիքին այցելեցի: Անոնք կը բնակէին «Չմեռնային Զրանցք» կոչուող թաղը: Ռասբուլթինի հետ այդտեղ ծանօթանալու բախտին պիտի արժանանայի: Հիւրասրահ մտայ: Ռասբուլթին չէր եկած տակաւին: Օր. Մ. և մայրը թէյասեղանին մօտ նստած էին: Երկուքն ալ ջղագրգիւ վիճակ մը ունէին: Մանկամարդուհին չգիտնալով թէ Ռասբուլթինի հետ մեր առաջին տեսակցութիւնը ի՛նչ տպաւորութիւն պիտի գործէր վրաս, խիստ ջղային վիճակ մը առած էր: Կը գուշակէի թէ Օր. Մ. կը փափաքէր որ ես ալ իմ կարգիս իրեն չափ յարգանք տածէի Ռասբուլթինի հանդէպ:

Մայր ու ազջիկ աշխարհի մեծ փրկարարին սպասողի երեւոյթը ունէին:

Ռասբուլթին մեզ շատ չսպասցուց: Դուռնէն ներս մտնելուն պէս խօսքը ինձի ուղղելով:

— Ողջոյն սիրելիս, բաւ, և ինծի հետ ողջագործելու ու համբուրուելու պատրաստուեցաւ: —

Ակամայ զէպի ետ քաշուեցայ: Եւ յն պահուն, Ռաստրութինի չրթներուն վրայ սագայելական ժպիտ

մը նշմարեցի: Ինձմէ հեռացաւ և կարգաւ Օր. Մ. ն ու մայրը փաղաքչօրէն կուրծքին վրայ սեղմեց:

Առաջին ակնարկով չհամակրեցայ այս մարդուն. Զիզերու դպելիք վիճակ մը ունէր: Միջանասակ, ջղուտ ու նիհար մարմին մը և անբնականօրէն երկար թեւեր: Խառնիճազանձ մազերուն տակ գտնուող հոյակապ գլխուն վրայ դանակի սպի մը կը նշմարուէր: Վերջէն իմացայ որ այդ սպին Ռաստրութինի՝ Սիպերիոյ մէջ անցուցած հրոսակային կեանքին մէկ յիշատակն էր: Քառասունի մօտ էր տարիքը... կըրնակը հաստ վերարկու մը կը կրէր և ոտքերն ալ գոյգ մը կոշտ մոյկերու մէջ պահպանուած էին:

Ուշադրութեամբ դիտեցի զէմքին արտայայտութիւնը: Առաջին առթիւ պարզուկ գիւղացիի մը տպաւորութիւնը կը թողուր: Աղտոտ մօրուքով մը շըրջանակուած խոտելի զէմք էր ունէր: Կոշտ դիմագիծեր, երկար քիթ և գորշ կապարագոյն փոքր աչքերը պնդուրտած էին առատ յօնքերուն տակ:

Ռաստրութին պահ մը անխօս նստեցաւ. յետոյ ոտքի ելաւ, կարծ ու փութկոտ քայլերով սկսաւ ձեմեկ սենեակին մէջ. բաներ մը քրթմնջելով քրթին տակէն: Մարած ձայն մը ունէր և խիստ գէշ առօրանութիւն:

Մինչդեռ Ռաստրութին այսպէս կը ձեմէր սենեակին մէջ, մենք ասդին սեղանին մօտ նստած թէյ կ'առնէինք: Օր. Մ. ակնածանօք կը դիտէր զայն և ես հետաքրքրութեամբ կը հետեւէի Ռաստրութինի շարժումներուն:

Խորհրդաւոր քանանան այսպէս բաւական ժամանակ ձեմելէ յետոյ, քովս գտնուող բազկաթոռին վրայ տեղ գրաւեց և սկսաւ աչքերուս խորքը դիտել:

Պարզ խօսակցութեան մը սկսանք: Կարծես աստուածային ազդեցութեամբ, մարգարէի մը նման կը

խօսէր հետս : Մաքուր նախադասութիւններ կը գործածէր , բայց և այնպէս երբեմն վարանում ցոյց կուտար , կը լռէր ու կը թաղուէր մտածումներու մէջ : Յետոյ նորէն խօսիլ կ'սկսէր : Երբեմն Աստուածաշունչէն ու Աւետարանէն վկայութիւններ կը բերէր , յաճախ անոնց իմաստը իր գործին եկածին պէս մեկնելով : Խօսակցութեան պահուն խիստ ուշադրութեամբ քննեցի զէմքին արտայայտութիւնը և արդարեւ ես ալ սկսայ հաւատալ թէ այս գիւղացի քահանան արտասովոր յատկութիւն մը ունէր : Կը տպաւորուէի անոր աչքերուն ազգեցութենէն : Ռասբութիւնի ակնարկները ո՛չ թէ աստուածային , այլ սահայելական էին բացարձակապէս : Անոր աչքերուն մասնայատկութիւնը կը կայանար խիստ փոքր և իրարու շատ մօտ ըլլալուն մէջ : Ակնախոռոչներուն այնքան խորը զետեղում էին անոնք որ գրեթէ անտեսանելի էին : Մարդ զժուարութիւն կը զգար ստուգելու թէ Ռասբութիւնի աչքերը բա՛ց էին թէ գոց , նոյնիսկ եթէ զանոնք շատ մօտէն դիտէր : Այլ անտեսանելի աչքերը կարծես շարունակաբար զիս կը դիտէին : Ռասբութիւնի հետ խօսակցած պահուս այն տպաւորութիւնը կը կրէի թէ անիկա զիս չէր գիտեր ուղղակի , բայց իր աչքերը իմ վրայէս չէին բաժնուեր երբեք :

Այ կարելի է երեւակայել թէ «սուրբ քահանայ»ին աչքերն ու նայումը ի՞նչ գերբնական յատկութիւն մը ունէին , երբ նոյնիսկ իմ վրաս այսքան ազգեցութիւն գործած էին . . . :

Ռասբութիւնի արտասովորութիւնը միայն իր աչքերուն մէջ չէր կայանար , անոր ժպիտն ալ գերազգեցիկ բան մը ունէր իր մէջ . . . այս ժպիտին մէջ կարելի էր կարգալ և՛ դաւաճանութիւն , և՛ կեղծաւորութիւն , և , վայրագութիւն , վերջապէս՝ Ռաս-

բութիւն առաքինութեան դիմակին տակ պահուրած կատարեալ իժ մըն էր :

* * *

Ռասբութիւնի ներկայութեան , Օր . Մ . յարաճուն կերպով ջղայնացաւ : Աչքերը շոտագունեցան և սկսան փայլփլիլ . այս կարմրութիւնը հետզհետէ անոր այտերուն վրայ ալ տեղ գրաւեց : Օրիորդը , իր մօրը նման , երբեք ակնարկները չհեռացուց Ռասբութիւնի վրայէն : Փրկարարին միակ խօսքը իսկ չփախցնելու համար նոյնիսկ կարծես չէր շնչեր ան :

Քիչ յետոյ , Ռասբութիւն ոտքի ելաւ , կեղծուպատիր ժպիտով մը պահիկ մը դիտեց մեզի : Յետոյ Օր . Մ . ր ցոյց տալով ըսաւ ինձի .

— Այս աղջիկը քեզի շատ հաւատարիմ բարեկամ մըն է , վստահէ՛ անոր , հոգեկան կին մը պիտի ըլլայ ան քեզի : Այս՛ , անրկա քու բարեմասնութիւններդ թուեց ինձի , և հիմա կը տեսնեմ թէ երկուքդ ալ լաւ խմորներ էք և իրարու արժանի : Ո՛վ երիտասարդ , որ անունդ չեմ գիտեր , ապագադ ապահով է և բախտդ բաց :

Այս խօսքերէն ետք Ռասբութիւն մեկնեցաւ սրահէն , ես ալ անոր հետեւեցայ :

Այնքան տպաւորուած էի այս խորհրդաւոր անձէն . . . :

Կ . ընտանիքին կրկին այցելած օրս Օր . Մ . ըսաւ ինձի թէ Ռասբութիւն շատ հաւանած էր ինձի , և փափաքած էր նորէն տեսակցիլ :

* * *

Խորհրդաւոր քահանային հետ ծանօթանալէս քանի մը օր յետոյ Օքսֆօրտի համալսարանը գացի : Անդրիա բնակութեանս ընթացքին՝ օր մը կայ-

«երագուն իշխանուհիի մը հետ ծանօթացած էի: Իշխանուհին մտաւոր ազգականն էր վերջին Չարուհին՝ Ալեքսանտրա Ֆէօտորովնայի: Ռուսիոյ մասին սկսանք խօսիլ և մեր խօսակցութեան նիւթը Ռասբուլինը եղաւ:

Մերկարօրէն խօսեցայ այս վերջնոյն մասին: Մանրամասնօրէն նկարագրեցի անոր դէմքը, շարժումները և ընթացքը: Իշխանուհին, որ խիստ ուշիմ կին մըն էր, մեծ հետաքրքրութեամբ և ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր զիս: Տակաւին այն ատենէն խօսակիցս նախազգացում մը ունէր թէ Ռասբուլինն ուսական պալատը դէպի անդունդը պիտի առաջնորդէ: Իշխանուհին աւելցուց նաեւ թէ կը սոսկար այդ քահանայէն:

Այդ միջոցին ծնողքս ձմեռը Ս. Բէթէրսպուրկ կ'անցրնէր և ամառն ալ ձարական ամարանոցը՝ Չարսքօյէ-Սէլօն:

Ալեքսանտրա Ֆէօտորովնա Չարուհին շատ կը սիրէր մայրս և խիստ մտերիմ էին իրարու հետ: Բայց մայրս վերջին աստիճան զգածուած էր ձարական ընտանիքին և Ռասբուլինի միջեւ գոյութիւն ունեցող մտերմութենէն: Իր նամակներուն մէջ յաճախ ինծի կը գրէր այդ մասին:

Մայրս վաղեմի բարեկամուհին էր նաեւ Մեծ Դքսուհի Էլիզապէթ Ֆէօտորովնայի և այս վերջնոյն ալ ուշադրութիւնը հրաւիրած էր Չարուհիին վրայ: Հակառակ անոր որ Մեծ Դքսուհին Մոսկուա կը բնակէր, քանիցս Ս. Բէթէրսպուրկ և Չարսքօյէ-Սէլօ այցելելով խնդրած էր Չարուհիէն որպէսզի իր մօտէն հեռացնէ Ռասբուլինը: Այս կերպով մայրս Ռասբուլինի հակառակորդներուն գլուխը կը գրտնուէր: Նոյնիսկ անգամ մըն ալ անձամբ Չարուհիին այցելելով «սեւ քահանայ»ին դէմ խօսած էր:

— Ռասբուլինի ազդեցութիւնը դուք վեհապետներէդ սկսելով կը տարածուի բոլոր երկրին մէջ: պէտք է փութով առաջը առնել այս վտանգին, ըսելով:

Կ'երեւի թէ մօրս այս խօսքերը խորապէս ազդած էին Չարուհիին վրայ որ ստէպ տեսակցիլ առաջարկած էր:

Սակայն ամէն պարագայի մէջ, Ռասբուլինն գուշակած էր թէ մայրս իր հասցէին գէշ խօսած էր Չարուհիին: Շատ չանցած, մայրս կամաց կամաց հեռացուեցաւ Չարուհիէն և քիչ վերջն ալ պալատէն:

Ռասբուլինն այլեւս Չարուհիին վրայ կատարելապէս կ'ազդէր ու կ'իշխէր:

Չարուհիին մայրը և ձարական ընտանիքին միւս անդամները ի զուր ջանացած էին Ռասբուլինի մասին անոր դադափարները փոխելու:

Արդէն բուռն պայքար մը սկսած էր Չարին և ձարական պետութեան անկեղծ բարեկամներուն ու «սեւ քահանայ»ին կուսակիցներուն միջու:

Ռասբուլինականները հազարումէկ միջոցներու կը զիմէին Չարուհիին մերձենալու համար: Այս կերպով անոնց նպատակն էր իրենց անձնական շահը ապահովել:

Եւ արդարեւ յաջողեցան ալ: Ահագին կայսրութիւն մը տապալեցին և անոր անդամները փճացուցին:

* * *

Մանկութենէս ի վեր պահպանողական ուսում առած էի: Չարական ընտանիքը և անոր բոլոր անդամները մարդոցմէս շատ գերիվեր արարածներ կը նկատէի: Հետեւաբար վերջին ծայր կը ջղայնանայի, լսելով ձարական պալատի կեանքին նեխումը: Անհիմն գրպարտութիւններ կը նկատէի:

Ռասբութինի և կայսերական ընտանիքի մասին տիրոջ տգեղ զրոյցները:

1912ին Օքսֆորտ համալսարանի չրջանը աւարտելով Ռուսիա վերադարձայ:

Ապագային մասին չա՛տ մը ծրագիրներ ունէի: Բայց այն վայրկեանէն երբ հանդիպում մը ունեցայ իշխանուհի Իրինա Ալէքսանտրովնայի (*) հետ, զպատիւներուս մէջ հիմնական փոփոխութիւններ յառաջ եկան. որովհետեւ նշանեցին զիս այդ իշխանուհիին հետ:

Երբ ընդհ. պատերազմը ծագեցաւ՝ Գերմանիա կը գտնուէի կնոջս և ծնողքիս հետ: Արհիւնէլմ կայսեր հրամանով ամենքս ա Պերլինի մէջ վար դրուեցանք: Բայց հրաշքի նմանող առիթի մը շնորհիւ Գերմաններուն ձեռքէն խոյս տուինք և ապաստանեցանք Քոբէնհակ, Չարին մօրը քով: Մայր Չարուհին ալ մեզ ողջամբ Ս. Բէթէրսպուրկ տարաւ: Հետզհետէ սկսած էր նուազիլ այն հայրենասիրական եռանդն ու յուզումը որ ծնունդ առած էր ընդհ. պատերազմի նախօրեակին: Աւագանիէն շատերն իսկ յուսահատութեան և յոռետեսութեան մատնուած էին:

Կայսերական ընտանիքին անդամները ձարերու ամբարանոցը՝ Չարսքոյէ-Սէլթօ քաշուած և բոլորովին չէզոքացած էին ժողովուրդէն: Անոնց մօտ կը գտնուէին միայն Ռասբութինի կուսակիցները:

Աշխարհի անցուղարձերէն անտեղեակ այս ափ մը մարդիկը կ'իշխէին Մեծն Ռուսիոյ ճակատագրին վրայ:

* *

Ռասբութինի ընթացքը օր քստ օրէ հանրային կարծիքը կը յուզէր: Նոյնիսկ այս խնդիրը վիճա-

[*] Եւխանուհի Իրինա Ալէքսանտրովնա աղջիկն է Չարին քոյր՝ Քսենիա Ալէքսանտրովնայի:

բանութեանց դուռ բացաւ Տումային (*) մէջ: Շատ մը երեսփոխաններ Չարին մօտ հաւաքական և անհատական գիմումներով պահանջեցին որ Ռասբութին հեռացուի պալատէն: Սակայն Չարը արձանային անտարբերութիւն մը ցոյց կուտար բոլոր այս խընդրանքներուն, խորհուրդներուն և նոյն իսկ սպանալիքներուն հանդէպ:

«Աեւ քահանայն կատարելապէս տեղաւորուած էր Չարսքոյէ-Սէլթօյի մէջ»:

Պալատին մէջ Ռասբութին ամէն բանէ գերի վեր կը դասուէր և յայտ Չարին գերյարգելի դիրք մը զբաւած էր: «Աեւ քահանայն իր կեղծ մարգարէի շարժումներովը այնպէս մը հմայած էր Չարը որ այս վերջինը երբեք չէր կրնար երեւակայել թէ Ռասբութին ի՛նչ խայտառակ կեանք մը կը վարէր: Չարը կ'արհամարհէր նաեւ «սե քահանայն» վարած կեանքին մասին իրեն տեղեկատուութիւն ընողները:

Օրինակով մը բացատրենք այս պարագան:

Ներքին գործոց նախարարութեան թիկնապաշտօր. ձօնքովքի մտադրած էր զիմակազերձ ընել Ռասբութինը: Պատրաստութիւններ տեսաւ այդ քահանային ի՛նչ աստիճան թշուա՛ն նկարագրի տէր ըլլալը հաստատելու համար: Ուստի Չօր. ձօնքովքի յաջողեցաւ մանեկիւմով լուսանկարել Ռասբութինը, երբ այս վերջինը բոլորովին մերկ վիճակի մէջ, նոյնպէս մերկ կիներով չրջապատուած կ'արբենար:

Չօրավարը այս լուսանկարը Չարին ներկայացուց:

Ի տես այս լուսանկարին՝ Չարուհին խիստ բարկացաւ, և ըսելով որ ասիկա «յարգելի քահանայն» վարկաբեկելու համար մասնաւոր կերպով պատրաս-

[*] Չարական Ռուսիոյ երեսփ. ժողովը:

տուած է, թէ Ռասբութինի գլուխը փակցուելով այդ լուսանկարին վրայ, այդ կերպով մէջտեղ բերուած է, Զօր. ձօնքօլսքին և իր ընկերները իբր զրպարտիչ ամբաստանեց ու քաղաքներուն յանձնեց զանոնք:

Ռասբութինի հակառակորդները այլևս համոզուեցան թէ ի՛նչ որ ալ ընէին, պիտի չկրնային գլուխ ելլել այս մարդուկին հետ:

Ոորհրդաւոր քահանան թշնամիները վախցնելով բոլորովին ամրապնդած էր իր դիրքը:

Գերմանաւէրներու ընծայած իր աջակցութիւնը օր ըստ օրէ յարածուն հանգամանք մը ստացաւ երկրին մէջ: Ռասբութին այս կերպով օգտակար եղաւ Ռուսիոյ գլխաւոր թշնամիներուն:

* * *

Համաշխարհային պատերազմին սկիզբը Ռասբութին իր փառքի և ազդեցութեան զագաթնակէտն էր: Իշխանութեան գլուխ գտնուողներէն անոնք՝ որ իր գործած խայտառակութիւններուն ընդդիմացած էին յօգուտ հայրենիքին, մի առ մի ճամբուեցան ու Ռասբութին Զարին շուրջը հաւաքեց բոլոր իր մարդիկը:

Այդ միջոցին պատերազմի ճակտին վրայ հարիւր հազարաւոր մարդիկ կը զոհուէին: Ռուսական բանակը խիստ ընդարձակ սահմաններու վրայ կը կուռէր ա՛յնպիսի պայմաններու մէջ, որոնց երբեք պիտի չհանդուրժէին ուրիշ պետութեանց բանակներ:

Նոր սերունդը ամբողջովին ձիւնով փակուած խրամներու մէջ պարտաւոր էր անօթի ու անսուազ կուռիլ: Նոյն իսկ, յաճախ, փոխադրական միջոցներու նուազութեան պատճառաւ ուղղմանիւթ չէր հասներ ճակատին կարգ մը մասերը և ասոր հետեւանքով՝ Ռուսերը զուներագունդ Գերմանացուոց ձեռքը

գերի կ'իյնային: Պատահած է նաեւ որ սազմանիւթի չգոյութեան պատճառաւ զինուորը յամպէտս սուինաւոր կուռի մղուի և փճացուի:

Անա՛, Ռուսերը, այս պայմաններով պարտաւորուած էին կուռիլ աշխարհի ամենալաւագոյն կազմակերպութիւնը ունեցող բանակներուն դէմ:

Թշուառութիւնը երբեք վախ չէր պատճառեր բանակին: Երբեք չէր պատահած որ զինուորները սպստամբէին: Մոռժիխները չէին գիտեր թէ մահն ի՛նչ է. ուստի կոյրզկուրայն կրակին մէջ կը մտնէին:

Վերջապէս Ռուսիա՝ ցորջափ պէտք եղաւ օգնել իր զինակիցներուն, ինչպէս նաեւ պաշտպանել իր հողային ամբողջութիւնը, յառաջ նետուեցաւ իր բուրբ գոյութեամբ: Ժողովուրդն ալ չխնայեց երբեք իր օժանդակութիւնը և ի գին ամէն զոհողութեան՝ երբեք չտրտնջաց:

Մառնի նշանաւոր ճակատամարտէն ստամ Զօր. Սամսոնօֆի հրամայած բանակը արձամարձնելով անխուսափելի մահը, գրաւեց Արեւելեան Բրուսիան: Այս գրաւման նպատակն էր Գերմանացիները կոնակէն ճնշել, զբաղեցնել ու արգելք հանդիսանալ անոնց յառաջխաղացման գէպի ֆրանսական հոգերը:

Պատերազմի ընթացքին որքա՛ն զոհողութիւններու համակերպուեցաւ: Սակայն նկատել թէ ժողովուրդը բոլոր այս զոհողութիւններուն հանդէպ անտարբեր գտնուեցաւ, անզգայ եղաւ ու չի սգաց լաւագոյն սերունդին պատերազմի ճակտին վրայ ու ետին փճանալուն հանդէպ, մխիթմութիւն է պարզապէս:

Ժողովուրդը խորհիլ սկսած էր թէ զինքը մեծ զոհողութիւններու պարտագրող անձերը իշխանութեան պիտի մը պէտք եղած իրաւասութիւնը, իրենց պարտականութեան գիտակցութիւնը ունին:

99-4153

Շոայրութեանց, շահագրութեանց և նոյն իսկ հայրենադաւութեանց մասին խօսուիլ սկսած էր:

Զարին մօտ, Ռասրութինի բանեցուցած մեքենայութիւններուն շնորհիւ, երբ Մեծ Դուքս Նիքոլայ Նիքոլայէվիչ կովկասի ճակտի հրամանատարութեան կոչուեցաւ և վերին հրամանատարութիւնն ալ ուղղակի Նիքոլայ Բ. իր վրայ կեդրոնացուց, կացութեան տէրը դարձաւ խորհրդաւոր քահանայ:

Ռասրութին այլեւս ամէն օր Զարսքոյէ-Աէլօ կը յաճախէր և Զարուհիին հետ ամբողջ օրը կ'առանձնանար Վիրօնուաի զգեսակը:

Զարուհին «սեւ քահանայ»ին քովէն հեռանալէ յետոյ կը տեսակցէր ընդհ. սպայակոյտի անդամներուն հետ ու թելադրութիւններ կ'ընէր անոնց:

Ընդհ. սպաներազմի ընթացքին առանց Ռասրութինի հրամանին քայլ մը իսկ չէ առնուած:

Զարուհին՝ Ալէքսանտրա Ֆէօտորովնա, պետական ամենակարեւոր գաղտնիքներն իսկ պարզած էր այս խորհրդաւոր քահանային՝ առանց պահ մը խորհելու իր ընթացքին վտանգաւոր ու ծանր հետեւանքին մասին:

Յետոյ երեսան ելաւ թէ Ռասրութին բոլոր այս գաղտնիքները հաղորդած է Գերմաններուն: Հետեւաբար այս կերպով թշնամին օրը օրին տեղեկացած էր Ռուսիոյ քաղաքական և զինուորական բոլոր ծրագիրներուն ու յատկապէս իրեն:

Այս պարագաներուն մօտէն տեղեկ էի, ինչպէս նաեւ համոզուած էի թէ Զօր. ճօնքօվսքիի մանիքլիւմով քաջած յուսանկարի ծանօթ խնդրէն վերջ, այլեւս անկարելի էր Զարին ու Զարուհիին հաւատքը խախտել «սեւ քահանայ»ին մասին: Ուրեմն կը խորհէի թէ՛ ի՞նչ ընել պէտք էր երկիրը այս մարդուկին ձեռքէն փրկելու համար:

Միջոցը գտած էի վերջապէս:

ԶԱՐՈՒՀԻՆ ԱԼԵՔՍԱՆՏՐԱ ՖԵՕՏՕՐՈՎՆԱ
ԵՒ ԳՈՂԱԹՈՒԱՆԳԸ

Այս գողափորը առած ն տախի մտքիս մէջ ծնաւ 1915ին. երբ Զարսքոյէ-Աէլօյի գլխակին մէջ մօրս և կնոջ հետ կը իօւղինք Ռասրութինի՝ հայրենիքին հասցուցած վնասներուն վրայ:

Քաղաքական և մասնաւոր զէպքերու դարգացումը հետզհետէ կատարելութեան հասցուց ու զեղիս մէջ սողմնային վիճակ մը ունեցող այս որոշումս:

Ռասրութինը սպաննել, այլեւս ինձի համար իտէպ մը եղաւ:

Բայց արդեօք Ռասբուլթինի գործած չարիքները ի՞նչ աստիճանի հասած էին: Պարտականութիւն համարեցի, զայն չսպաննած խորապէս քննել ու ճշդել այս պարագան: Այսպէս՝ վճռած էի վերջ տալ Ռասբուլթինի գործած խայտառակութիւններուն, բայց նախ քան այդ բանը, «սեւ քահանայ»ին մասին շրջող զրոյցներուն իրականութեան ո՛րքան համապատասխանելը բացորոշ կերպով պիտի ճշդէի:

Իմ այս նպատակիս հասայ՝ յուսացածէս աւելի չուտ և աւելի հեշտ:

Բարեկամուհիս՝ Օր. Մ. կը բնակէր Մոյքա՝ աներձօրս ու զօքանչիս բնակած զղեակին կից, իր սեփական ապարանքին մէջ: Ես ալ, այդ միջոցին, զղեակիս նորոգութեանը պատճառաւ հիւրաբար կը բնակէի աներձօրս մօտ:

Թէեւ Օր. Մ. զիս յաճախ իր տունը կը հրաւիրէր, սակայն նկատելով որ Ռասբուլթինի կուսակիցները Օր. Մ.ի այցելութիւններ կուտան միշտ և իմ ալ հոն երթալոս կասկածներու տեղի պիտի տայ, մէջ մէկ պատրուակաւ արդիւնք չէի տար այս հրաւերներուն:

Յորմէ հետէ մտադրեցի սպաննել Ռասբուլթինը, սկսայ այցելել Օր. Մ.ին: Այս կերպով մերձեցած պիտի ըլլայի իմ գոհիս:

Երբ առանձին կը մնայինք Օր. Մ.ի հետ, կը ջանայի որ մեր խօսակցութեան առանցքը կազմէ քաղաքականութիւնը, որպէսզի Օրիորդը խօսի քաղաքական ու զինուորական գէպքերու մասին: Տարակոյս չկայ որ երբեք կարեւորութիւն չէի ընծայեր մանկամարդուհիին անձնական կարծիքներուն: Արդէն անիկա ալ իր անձնական կարծիքներն ու համոզումները չէր որ պիտի յայտնէր, այլ՝ անոր ամէն մէկ խօսքը պիտի պատկանէր Ռասբուլթինի,

զոր յիշեալը խօսած էր Օր. Մ.ի ներկայ գտնուած ընկերութիւններուն մէջ:

Օր մը, Օր. Մ. յայտնեց ինծի թէ Ռասբուլթին զիս հարցուցած էր և տեսակցիլ կ'ուզէր հետս:

— Քանի մը որ վերջ մեր տունը հրաւիրած ենք զայն, դուք ալ եկէք անպատճառ, աւելցուց մանկամարդուհիին:

Խօսակցութիւնը կրկին կը դառնար Ռասբուլթինի շուրջ: Օր. Մ. նորէն սկսաւ խօսիլ՝ Ռասբուլթինի երկրին մատուցած ծառայութիւններուն մասին: Ըսաւ թէ քահանան մասնաւոր խորհրդականն էր Զարին ու Զարուհիին, թէ անիկա յաճախ կը լուծէ ու կը հարթէ այն դժուարութիւնները որոնց կը բաղխի աւագանին և թէ վերջապէս քաղաքական խնդիրներու մասին սնպատճառ անոր կարծիքին կը զիմուի ու ան է որ անձնապէ՛ս կը դարձնէ պետական մեքենան: Օր. Մ. զգուանքով խօսեցաւ նաեւ քահանային նկատմամբ եղած զրպարտութիւններուն և անտեղի բամբասանքներուն մասին, ու վերջացուց խօսքերը աւելցնելով որ Ռասբուլթին բոլոր այդ զրպարտութիւններուն հանդէպ մի՛շտ քրիստոնէական համբերութիւն ու լուսութիւն ցոյց կուտայ:

Այլեւս համբերութիւնս հատած էր չկրցայ լուռ մնալ այս մարդուկը եօթերորդ երկինքները բարձրացնելուն հանդէպ: Խիստ ջղայնոտ շեշտով մը ըսի.

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ սր Աստուծոյ հետ յարաբերութիւն ունեցող մարդարէ մը կը գինովեայ ու կիներու հետ կ'ըրօսնու:

Այս խօսքերուս վրայ՝ Օր. Մ. կարմրեցաւ, ոտքի ելաւ ընդոստ ու սկսաւ խօսիլ, առանց սպասելու որ խօսքս աւարտեմ:

— Ի՛նչ, ի՛նչպէս, դո՞ւք ալ այս գոհնիկ, անհիմն զրոյցներուն ազդեցութեանը ենթարկուեցաք,

գո՞ւք ալ նախանձոտ անձերուն՝ Ռասբութինը Չարին ու Չարուհինն աչքէն ձգելու համար յերիւրած զըրպարութիւններուն կը հաւատաք, ըսաւ. կ'ապահովցնեմ ձեզի որ Ռասբութինն խաչհանգիստի Չուրի չափ Ֆաքուր է և շրջող զրոյցներուն ըտլորն ալ սուտ են ու զգուելի:

— Շատ սղկ, պատասխանեցի, բայց ի՞նչ պիտի ըսէք այն լուսանկարներուն սրտնք բաւականաչափ ապացոյցն են Ռասբութինի նկարագրին... լա՛ւ, պահ մը ընդունինք թէ լուսանկարները կեղծ են, յարմարցուած են, ի՞նչ պիտի ըսէք հապա գնչուհիներու վկայութեանց...: Եթէ նկատենք որ Չոր. Ճօնքուսթի Ռասբութինի հանդէպ սնուցած թշնամանքէն տարուելով կը խօսի, ի՞նչ պիտի կրնանք ըսել գնչուհիներու պետին խօսքերուն, որ ո՛չ մէկ գործ կրնայ ունեցած ըլլալ քահանային հետ: Ամէնուն ընթացքն է որ «նորին արժանապատուութիւն»ը գնչուհիները իր պարտէզը կը հաւաքէ, անոնց հետ կ'ուտէ, կը խմէ, կը պարէ և վերջապէս ամէն խայտառակութիւն ի գործ կը գնէ: Ռասբութինն այսքանով ալ չբաւականանար, այլ Bar Villa Rodéի մէջ իրեն յատուկ խցիկ մը վարձեր է ու անոնց քաջուելու հոգ կը յաճախէ: Ասո՞նց ինչ պիտի ըսէք, անգիւթ Օրիորդ:

— Գուք ալ վարպետ բամբասող մըն էք եզեր, բայց պարտն, խորհեցէք անգամ մը, ի՞նչ կ'ելլէ նոյն իսկ եթէ Ռասբութինն գնչուհիներուն քով յաճախէ, պառերը երթայ և մերկ կիներ խաղցնէ...:

— Ի՞նչ կ'ըլլա՞յ...:

— Այո՛, ի՞նչ կ'ըլլայ որ...:

— Չեմ կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէք:

— Չհասկնալիք ոչինչ կայ, եթէ Ռասբութինն ձեր բոլոր բաժները կ'ընէ, վստահ եմ թէ գէշ մըտքով չէ որ կը գործէ:

— Հապա ինչո՞ւ համար կ'ընէ:

— Պարզապէս գէշ արարքներու գէժ իր «ես»ը կը թելու համար: Խորհեցէք անգամ մը, չա՛տ դիւրին է վանք մը քաջուել և իշխել «ես»ին, բայց դիւրին չէ անշուշտ գրգանքի ու հեշտանքի սատանային յաղթել մերկ կիներու մօտ, պառերու մէջ, ուր շաւքանեան կը հոսի և ուր վերջապէս թխագեղ գնչուհիներ արեւելեան ձեքձեքուն պորտախաղեր կը խաղան:

«Այս պայմաններուն տակ, ուրեմն, գիտցէք որ Ռասբութինն գործնապէս ցոյց կուտայ թէ որքա՞ն տէրն է իր «ես»ին: Սակայն ազէտ մոզով ուրրը, որուն իմացական կարողութիւնը չատ տկար է, չի կրնար հասկնալ: Ի՞նչ ո՞ւր տգէտներ...:

— Լաւ, Ռասբութինի գործած խայտառակութիւնները այսպէս կը մեկնէք, հապա ի՞նչ ունիք ըսելիք անոր գործած դաւաճանութիւններուն մասին. արդեօք Ռասբութինն լրտեսութիւնն ալ բարի նպատակով կ'ընէ:

Օր. Մ. շատ բարկացաւ և ըսաւ թէ իմ մասին պիտի գանգատի «մեծ քահանայ»ին:

Այն ատեն անգամ մը եւս համոզուեցայ թէ հակառակ իմ բոլոր ջանքերուս, պիտի չյաջողիմ այս մանկամարդուհին լարել Ռասբութինի գէժ: Որովհետեւ շողակրատ քահանան խեղճ աղջկան կատարելապէս տիրացեր էր: Օր. Մ. ամբողջովին կորսնցուցած էր իր մտքին ու գազափարներուն ազատութիւնը և զուրկ էր իր կուռքին իրական գոյնը տեսնելու կարողութենէն:

Հետեւաբար խօսակցութեան ընթացքը փոխեցի: Եթէ խորհրդաւոր քահանային հասցէին ուշադրակերպով ընդգիմախօսէի, մանկամարդուհին ապահովաբար լուր պիտի տար անոր, բան մը որ երբեք

գործիս չէր դար։ Ուստի հետեւեալ կերպով խօսքի սկսայ.

— Նկատենք որ այս խօսքերուն բոլորն ալ զրրպարտութիւններ են ձեր բարեկամին մասին, բայց խնդիրք անգամ մըն ալ քաղաքական ու միջազգային ակնոցով դիտենք։ Սա պարագան մի՛ մոռնաք որ թէ՛ երկրին մէջ և թէ՛ մեր զինակիցներուն մօտ Ռասութին չատ գէշ համբաւ մը ունի... Ամէն ոք զիտէ թէ անիկա ո՛ր աստիճան ազդեցիկ է մեր վեհապետներուն մօտ և թէ յիշեալները անոր խօսքէն դուրս չեն ելլեր։ Ռասութինի այս ընթացքը բացի ժողովուրդը գրգռելու բնոյթէն, Ռուս արքունիքին վարկը կտրելու հանգամանքը ունի զինակիցներուն մօտ։ Այս իսկ պատճառաւ անհրաժեշտութիւն մը չէ՞ Ռասութինը հեռացնել Չարսքոյէ-Սէյօյէն...։

— Չարին ու Չարուհին քաղաքականութիւնը կը քննադատէք, մի՛ մոռնաք որ վեհապետները գերմարդեր են. երբ անոնց մասին կը խօսուի, ժողովուրդին կարծիքը երբեք նկատի չառնուիր, ըսաւ Օր. Մ. բարկաճայթ չեչտով մը ու սաքի ելաւ։

— Կ'ըսէք թէ վեհապետները գերմարդեր են, ձեր այս դադափարը կը բաժնեմ, բայց երբ Ռասութինի նման անձ մը իր ազդեցութիւնը կը գործէ անոնց վրայ և եթէ Ռասութին ստո՛ր գործիք մըն է հայրենիքի դատճաններուն ձեռքը, այսինքն եթէ ան պարզապէս գերմանական լրտես մըն է, երկրին գործերը գէպի անդունդ չեն ընթանար...։

«Քիչ առաջ դուք էիք ըսողը թէ Ռասութին սոսկ իբր կղեր մը չէ որ կը յաճախէ Չարսքոյէ-Սէյօ, այլ անիկա կը խառնուի նաեւ քաղաքական գործերուն։ Ռասութին Չարական ընտանիքին մասնաւոր խորհրդականն է եղեր, իր քիթը կը խոթէ եզեր արքունիքին և պետական գործերուն մէջ, ա-

նոր «այո»ն այո՛, և «ոչ»ը ո՛չ է եղեր, առանց անոր հաւանութեանը ո՛չ մէկ նախարարի ընտրութիւն կը կատարուի եղեր։ Բայց Օրիորդ, չէ՞ք խորհիր անգամ մը որ այս քահանան պարզամիտ, տգէտ ու գեղջուկ քահանայ մըն է։ Անիկա նախնական կրթութիւն մը իսկ չունի։ Ըսէք, կ'աղաչեմ, չէ՞զոք դատաստան մը բրէք, ասանկ մարդ մը կրնա՞յ պետական գործերը կառավարել և երկրի ճակատագրին առաջնորդ հանդիսանալ։ Սպայակոյտի անգամ է որ ռազմական շարժումներու մասին կարենայ կարծիք յայտնել, քաղաքականութեան հետ ի՞նչ կապ ունեցած է որ կարենայ երկրին արտաքին քաղաքականութիւնը վարել։ Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ Ռասութին խորհուրդ կուտայ ու կարծիք կը յայտնէ վեհապետին և նախարարներուն։ Չկրնար տալ, այնպէս չէ՞։

— Հետեւաբար այս քահանան ինքնակամ չարժող մը չէ, այլ՝ պուպրիկ մը ուրիշներուն ձեռքը։ Թէեւ մենք չենք տեսներ ու չենք գիտեր գաղտնորէն զայն խաղցնող ձեռքերը, սակայն դժուար չէ գուշակել թէ այդ ձեռքերը ի՞նչ նպատակներու կը ծառայեն։

«Մարդ կուրօրէն զայն պաշտող մը, անոր կոյր հետեւող մը պէտք է ըլլայ, ուղիղ տեսնելու համար Ռասութինի ընթացքն ու շարժումները։ Ազնիւ Օրիորդ, պէտք է գիտնաք թէ Չարական գահին քովիկը ասանկ մարդուկի մը գոյութիւնը մեծ կա՞ծ մըն է։

«Ռասութինի մասին ժողովուրդին զգոհութիւնը նեղակեղ չարաճուն հանգամանք մը կ'ստանայ, եթէ Չարը արմատական միջոցներու չգի՞մէ, բացորոշ է որ գէպքերը զայն գէպի ցաւազին անկու՛մ մը պիտի առաջնորդեն։

Փոխանակ Օր. Մ. ինծի ուղղակի պատասխանելու, խորունկ կարեկցութեամբ ու գորովով դիտեց զիս։ Եւ պահ մը յետոյ.

ՋԱՐ ՆԻՔՕԼՍ Բ.

— Թերեւս իրաւունք ունիք այս կերպ խօսելու, որովհետեւ մօտէն չէք ճանչնար Ռասբութինը ու անոր հոգւոյն չէք թափանցած տակաւին պէտք եղալի՞ն չափ: Եթէ յարգելի քահանային հետ աւելի սեղմ յարաբերութիւն մշակէք, երբեք տարակոյս չունիմ որ խիստ մօտ ժամանակէն պիտի փոխէք անոր մասին

ձեր կազմած գաղափարը և պիտի հասկնաք թէ Ռասբութին ո՛ր աստիճան անզուգական և աստուածատուր անձնաւորութիւն մըն է:

«Մեծ փրկարար»ը գերմարդկային կարողութիւններ ու յատկութիւններ կը կրէ իր մէջ: Օրինակի համար, ո՛ր եւ է անձի մասին անոր տուած վճիռները մեկին են ու անսխալ: Ռասբութին մէկ ակնարկով կրնայ գուշակել թէ ի՛նչ կ'անցնի ձեր մտքէն: Ահա՛ այս իսկ պատճառաւ Չարսքոյէ-Սէլոյի մէջ մեծ յարգանք կը տածեն անոր հանդէպ: Ռասբութինի գըլխաւոր և էական պարտականութիւններէն մին ալ Չարին և Չարուհիին լաւ և գէշ մարդիկը ցոյց տայն է: «Մեծ քահանայ»ն վեհապետները կ'զգուշացնէ իրենց թշնամիներէն ու կը պահպանէ զանոնք գէշ ազդեցութիւններէ: Վա՛յ մեզ, եթէ անոր պահպանութիւնը պակսի մեր վրայէն:

Այնպիսի՛ խորունկ հաւատքով կ'արտասանէր Օր. Մ. այս խօսքերը որ բացարձակ համոզում գոյացուցի թէ ո՛րքան ալ չունչ հատցնեմ՝ պիտի չյաջողիմ զայն համոզելու. ուստի հրաժեշտ անելով մեկնեցայ:

Երբ տուն վերադարձայ, մինչեւ վերջ ծրագիրներ որոնելով զբաղեցայ:

Օր. Մ.ի հետ ունեցած խօսակցութիւնս անգամ մը եւս ամրապնդեց ու հաստատեց այն համոզումս թէ միայն չոր խօսքով կարելի պիտի չըլլայ ջնջել Ռասբութինի թողած ապաւորութիւնն ու ազդեցութիւնը:

Անոգ՛ւտ, «սեւ քահանայ»ին ազդեցութեան տակ գտնուողները նո՛յնիսկ որոշ և զրական փաստարկութիւններու ու ապացոյցներու հանդէպ տեղի տալու երեւոյթը չունէին...:

Պէտք էր գործի ձեռնարկել ցորչափ առիթը չէր պակսեր :

*
* *

Փափաքեցայ դաւադրութեան մասին զազափարնին շօշափել այն վստահելի անձերուն որոնք կը դտնուէին իմ բարեկամներու և Ռասբութինի թըշնամիներուն միջեւ :

Բայց աւա՛ղ, այս մարդիկը այն աստիճան կտրեցին բարոյական ուժս որ... : Նախապէս քանի՛ քանի անգամներ տեսակցած էի անոնց հետ Ռասբութինի մասին և ամէն անգամուն կրկնած էի թէ այս խորհրդաւոր քահանան պատուհաս մըն էր Ռուսիոյ համար : Սակայն հիմա, մինչդեռ ես կ'ըսէի անոնց թէ ժամը հասած է գործի ձեռնարկելու, անոնք վարանուժ ցոյց կուտային եւ կ'աւելցնէին որ Ռասբութինի Չարսքօյէ-Սէլօյի մէջ կատարած դերը երբեք կարելորութիւն չունէր :

Արդարեւ չկրցայ վերջնական վճիռ մը տալ որ բարեկամներս վախցան իմ յանկարծ այսպէս արմատական միջոցներու դիմելու ձեռնարկէս թէ ի՛սկապէս անկեղծ էին անոնք իրենց նոր համոզումներուն մէջ :

Շատ ազդուեցայ վստահած անձերուս այս ընթացքէն :

Մինչեւ հիմա կ'արգահատիմ այս մամդոց վրայ, որոնք չէին ուղած իրենց անձնական հանգստութիւնն ու անդորրութիւնը զոհել, ընկերային այսօրինակ խնդրոյ մը լուծմանը համար :

Ամէն պարագայի մէջ զանոնք շատ չէր հետաքրքրեր Ռուս ազգին մասնակցած պատերազմէն յազթական կամ պարտուած դուրս գալու պարագան : Չէին տեսներ, և կամ աւելի ճիշդը, կոյր կը ձեւանային այն երեւոյթին հանդէպ զոր օր ըստ օրէ սպառնալից հանգամանք մը կ'ստանար :

Տեսակցած բարեկամներէս անոնք որոնք տեսլապէս համաձայնած էին ինծի հետ, ապա դաւադրութեան ծրագիրը գործնական գետնի վրայ դրուած միջոցին չօգնեցին ինծի : Կառավարութեան մէջ կարեւոր դիրքի տէր տարեց անձ մը, խօսակցութեան ընթացքին, օր մը ըսաւ ինծի .

— Ի՞նչ կարելի է ընել, երբ պետական բոլոր աւազանին և Չարին մարդիկը հաւաքաբար կուսակիցներն են Ռասբութինի : Փրկութեան միակ միջոցը կը կայանայ այդ ստո՛ր քահանան սպաննելու մէջ : Սակայն ախո՛ս որ համայն Ռուսիոյ մէջ այդ քաջութիւնը ունեցող անհա՛տ մը իսկ չկայ : Եթէ ձեր չըլլայի, ապահովաբար այդ պարտականութիւնը ես պիտի ստանձնէի :

Մի՛ միայն այս անձին օժանդակութենէն օգտուելու յոյսով վճռեցի Ռասբութինը իմ ձեռքովս սպաննել :

Կը տոչորուէի Ռասբութինը սպաննելու փափաքով : Հազիւ թէ քունս տարած կ'ըլլար, և անա՛ մըրձաւանջներու մէջ կ'արթննայի ընդօստ . յետոյ նորէն մինչեւ աւաւտ աչքս քուն չէր մտներ :

Առանց պաղարիւնս կորսնցնելու մարդու մը մահը պատրաստել... ո՛հ այս գործը գլուխ հանելու համար ունեցած հոգեկան տառապանքներս անբացատրելի են... : Այսուհանդերձ երբեք չկորսնցուցի մտային պայծառութիւնս : Սապէս կը խորհրդածէի .

— Ամէն սպաննութիւն ոճիր մը, մե՛ղք մըն է . սակայն՝ հայրենիքին համար ի գործ գնելիք սպաննութեանդ պատասխանատուութիւնը կրնաս տանիլ, ԵՍԵՆՔՕՓ . երբեք մի՛ վարանիր այս գործին մէջ . պատերազմի դաշտին վրայ հազարաւոր մարդիկ կը մեռնին... և այդ խեղճերուն մահուան պատճառն ալ Ռասբութին ու իր նմաններն են... :

«Հայրենիքի դաւաճաններ»... Բայց քու սպան-
 նելիք մարդդ միայն հայրենիքի դաւաճան է, միեւ-
 նոյն ժամանակ անիկա ազնուական ընտանիքներու
 մէջ սպրդած պատուոյ զող մըն է: Քու սուրբ կարծած
 անհատականութիւններդ ան իր կիրքերուն կը հպա-
 տակեցնէ: Ապա ուրեմն ի՞նչ հարկ վարանումի, Եու-
 սուբօֆ, սպաննէ՛, սպաննէ՛ Ռասբութինը...:

Խղճիս ձայնն ու խորհուրդները լսելէ վերջ փա-
 րատեցան բոլոր կասկածներս:

Ռասբութինը սպաննելու գաղտփարը այլեւս ին-
 ծի համար անջնջելի նպատակ մը, իղձ մը դարձած
 էր: Եւ այս աշխարհի մէջ միայն այդ նպատակին
 համար, միմիայն այս սճիրը գործելու համար կ'ապ-
 րէի:

* * *

Երկարօրէն խորհեցայ: Վերջապէս սա եզրակա-
 ցութեան յանգեցայ թէ՛ այս դաւաղութիւնը յաջո-
 զութեամբ գլուխ հանելու համար անհրաժեշտ էին
 մեզսակիցներ:

Զո՛վ կրնայի ինծի մեզսակից ընտրել: Երկա՛ր
 մտածումներէ յետոյ գտայ վերջապէս: Մանկութեան
 ընկերս եղող Մեծ Դուքս Տիմիթրին և պատերազմի
 մէջ վիրաւորուելով նոյն միջոցին Բեթերսպուրկ դար-
 մանուսը հարիւրապետ Սօքութինը յարմարագոյններն
 էին: Մեծ Դուքսը թէեւ ընդհ. բանակատեղին կը
 գտնուէր, բայց անոր մայրաքաղաք վերադարձը մօ-
 տայում էր:

Հարիւրապետ Սօքութինի հետ սակայ կը տե-
 սակցէի. ուստի առանց ժամանակ կորսնցնելու նպա-
 տակս պարզեցի իրեն և ուղեցի հասկնալ թէ՛ կը փա-
 փաքի՞՞ օգնել ինծի այս դաւաղրական ծրագրիս գոր-
 ծաղրութեանը մէջ:

Հարիւրապետ անվարան.

— Այո՛, այո՛, ամենայն սիրով, պատասխանեց:

* * *

Հարիւրապետ Սօքութինի հետ համաձայնած օ-
 րերնիս Մեծ Դուքս Տիմիթրին այլ ընդհ. բանակա-
 տեղիէն Բեթրօկրատ վերադարձաւ: Յաջորդ օրը կէս
 օրէ վերջ ժամը 5ին ժամադրուեցայ Մեծ Դուքսին
 հետ:

Մեծ կարևորութիւն կ'ընծայէի այս սրտակից
 բարեկամիս օժանդակութեանը: Գիտէի թէ ո՛ր աւ-
 աիճան օ ու քէն ունէր Ռասբութինի հանդէպ:
 Տիմիթրի շատ մտահոգ էր Ռուսիոյ ապագային մասին,
 եւ վախ կը յայտնէր թէ յոսի վարչութիւնը պատ-
 ճաս պիտի ըլլայ որ խիստ մօտ ատենէն Զարութիւնը
 կործանի:

Անհրաժեշտ ու կարևոր էր Մեծ Դուքս Տիմիթ-
 րին մուտքը մեր դաւաղրական ցանցին մէջ, որովհե-
 տեւ յիշեալը քաղաքական ծանօթ ղէճք մըն էր:

Գիտէի թէ Ռասբութինի մահը բաւական խառ-
 նաչփոթութիւն պիտի պատճառէր. այդ իսկ պատ-
 ճառաւ, եթէ Մեծ Դուքս Տիմիթրի մասնակցէր այս
 գործին, դաւաղրութիւնը քաղաքական գոյն մը առած
 կ'ըլլար, պարագայ մը՝ զոր մեծապէս կը փափաքէի:

Ընդհ. պատերազմի խիստ փափուկ մէկ շրջանին
 մէջն էինք: 1917ին Ռուսիոյ ղինակիցները որոշած
 էին ամբողջ ճակատներուն վրայ ընդհ. յարձակողա-
 կանի մը ձեռնարկել: Այս ընդարձակ ձեռնարկին յա-
 ջողութեանը համար չէր բաւեր միայն բոլոր բանակ-
 ները ճակատ կեդրոնացնել, անհրաժեշտ էր նաև
 հրահրել ու ամրացնել բանակին և ազգին բարոյա-
 կան կորովը: Պէտք էր ազգին մէջ վերանորոգել այն
 հայրենասիրական ոգին որ գոյութիւն ունէր 1914ին:
 Վերջին ատեններս, սոսկ Ռասբութինի պատճառաւ

ժողովուրդին վստահութիւնը նուազած էր Զարին ու կառավարութեան հանդէպ: Եթէ այս քահանային գոյութեանը վերջ տրուէր, այդ վստահութիւնը պիտի վերանորոգուէր:

Ո՛չ ոք կը սիրէր Ռասբութինը, ո՛չ թէ Ռուսիոյ բարեկամները, այլ թշնամիներն իսկ իրաւամբ չէին վստահեր այդ քահանային: Օրինակի համար, ընդհանրապես առաջ Գերմանիա մտէն կը հետեւէր Ռուսիոյ ներքին քաղաքականութեան: Այն պահուն երբ Վիլհէլմ Բ. կայսրը կը փափաքէր Զարին հետ հասկացողութեան գալով զինակցութիւն մը կնքել, Զարին ուշադրութիւնը Ռասբութինի վրայ հրաւիրելով խորհուրդ տուած է վեհապետական արժանապատուութեան ամրապնդումին համար հեռացնել զայն՝ Զարսքոյլ-Սէլոյէն: Վիլհէլմ Բ. այս պարագան անհրաժեշտ նկատած է:

Սակայն զիտուած է յետոյ որ, Վիլհէլմ Բ.ի ձեռնարկները ապարդիւն մնալէն և Ռուսիոյ հետ զինակցութիւն չկրնայ կնքելէն ետքը Գերմանիա սկսած է քաջալերել սուսական յեղափոխութիւնը: Արգարեւ զինազաղարի վտղորդայնին ձեռք անցուած է Բեթերսպուրկի գերման զեպան Տիւրքթալէս կոմսին ծածկագիր մէկ հեռագիրը սրուն մէջ կ'ըսէր. «Յեղափոխութեան մէջ այրող երկրի մը դէմ պատերազմի հռչակման պահը հասած է»: Նոյնպէս հասկըցուած է որ զեպանը մեծ գումարներ ստացած է գերման արտաքին գործոց նախարարութեանէն, Ռուսիոյ յեղափոխական շարժումներուն յատկացնելու համար:

Պատերազմի հռչակումէն յետոյ, Վիլհէլմ կայսրը շատ գոհ մնացած է որ Ռուսիոյ հետ հասկացողութեան գալու իր ձեռնարկները ժամանակին չեն յայտնուած և Ռասբութին չէ հեռացուցուած Զարսքոյլ-Սէլոյէն:

Վիլհէլմ Բ. իր հակառակած Ռասբութինի շնորհիւն էր որ, գերման սպայակոյտին Ռուսիոյ մէջ կազմած բրթականցի ու տեղեկատուութեան ցանցին միջոցաւ կը ծանօթանար թոյր զինուորական ու քաղաքական գաղանիքներուն և ծածկարար քաջալերելով յեղափոխութիւնը, երկրին սեւերը կը տկարացնէր:

Ուրեմն, եթէ յոջողէի վերջ տայ Ռասբութինի գոյութեանը, անգործութեան մատնած պիտի ըլլայի թշնամիին տեղեկատուութեան ցանցը: Համոզուած էի որ այս կերպով սպանուած պիտի ըլլայի Զարին անկախութիւնը և հետեւաբար՝ մեծ ժառանգութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայի հայրենիքիս:

Չափազանց անհամբերութեամբ կը սպասէի Մեծ Դուքս Տիմիթրիի հետ ունեցած ժամադրութեանս արդիւնքին:

Երբ որոշեալ պահը հասաւ, ինքնաշարժ մը առնելով Մեծ Դուքսին ապարանքը փութացի:

Մեծ Դուքսը իր աշխատութեան սենեակին մէջ ընդունեց զիս: Ինչ որ կը խորհէի դաւադրութեան մասին թոյրն ալ համառօտ կերպով հասկցուցի անոր և հարցուցի թէ՛ պիտի օժանդակէ՞ ինձի: Մեծ Դուքս Տիմիթրի, անմիջապէս ընդունեց առաջարկս և կատարելապէս քաջալերեց զիս: Ըստ Մեծ Դուքսին, յանուն Ռուսիոյ ազատագրման, անհրաժեշտ էր գործել այս սճիրը: Յիշեայն ալ նախապէս խորհեր է ի գործ գնել այս սճիրը, սակայն անկարելի համար էր և առանձինն գործել:

Մեծ Դուքսին պատմեցի նաեւ Օր. Մ. Ի. և իմ միջև տեղի ունեցած խոսակցութիւնը: Երբեք զարմանայի չգտաւ և աւելցուց որ Զարսքոյլ-Սէլոյի բնակիչներուն ամէնքն ալ Օր. Մ. Ի. պէս կը խորհին Ռասբութինի մասին:

Մեծ Դուքս Տիմիթրի բաւ թէ մօտ օրէն ընդհանրապէս սպաննեցի Ռասբութինը

բանակատեղի պիտի վերադառնայ, բայց քանի մը օր հոն մնալով նորէն Բեթերսպուրկ պիտի գայ. ըսաւ նաեւ թէ կը կարծէ որ զինքը պիտի հեռացնեն պաշտօնէն, որովհետեւ պալատի հրամանատարին՝ Զօրվոյքօֆի և իր միջեւ գտուած յառաջ եկած էր: Զօրավարը ամէն ջանք կը թափէ եղեր որ Զարին շրջանակէն հեռացնէ Մեծ Դուքսը:

Բարեկամս, միեւնոյն ժամանակ ինծի խօսեցանաեւ զինուորական կացութեան մասին: Տեղեկացայ որ պատերազմական կացութիւնը երբեք նպաստաւոր չէ եղեր մեզի: Սոսկայի զեղծումներ կան եղեր բանակին մէջ և Զարը շրջապատած են եղեր անկարող ու անձեռնհաս անձեր:

Թէեւ մեր խօսակցութիւնը պիտի շարունակէինք տակաւին, սակայն Մեծ Դուքսին այցելութեան եկող քանի մը հիւրեր արգելք եղան ատոր: Սա որոշման յանգամ էինք. մինչեւ որ Մեծ Դուքս Տիմիթրի ընդհ. բանակատեղիէն Բեթերսպուրկ վերադառնար, խիստ խոհեմութեամբ դաւադրական մանրամասն ծրագիր մը պիտի պատրաստէի և ըստ այնմ գործի պիտի ձեռնարկէի:

Երբ տունս եկայ, զարմանալի զգացում մը ծրնունդ առաւ մէջս: Ուրեմն երկար ժամանակ է ի վեր մտքիս մէջ ծրագրային վիճակ մը ունեցող այս մտադրութիւնը կ'իրականանա՞ր:

Առանձին չէի այլեւս. իմ կուսակիցներս և ընկերներս ունէի:

Սոսկայի մղձաւանջէ մը սթափածի երեւոյթը ունէի. Մեծ Դուքսին հետ տուած որոշումնիս լուսաւորած էր ծրագրիս ամենամթին կէտերն իսկ:

Շատ բարձր կը գտնէի ինքզինքս: Քաջութիւնս ու յանդգնութիւնս ա՛յ աւելի շեշտուած էր:

* *

Նոյն գիշերը ինծի այցելեց հարիւրապետ Սօխութին: Նոյնութեամբ անոր պատմեցի Մեծ Դուքսին հետ ունեցած տեսակցութիւնս:

Երկար վիճաբանութեամբ մը սկսանք ճշդել մեր ծրագիրը: Վերջապէս սա եզրակացութեան յանգեցանք. նախ և առաջ պիտի մերձենայի Ռասբութինին, անոր կատարեալ համամտութիւն ու համակրութիւն կեղծելով վստահութիւնը պիտի շահէի: Այս կերպով կատարելապէս պիտի տեղեկանայի «սեւ քահանայ»ին անձնական ու քաղաքական նկատումներուն:

Ասիկա մեր ծրագրին առաջին մասը կը կազմէր:

Յետոյ, Ռասբութինի մեծկակ գումար մը առաջարկելով խորհուրդ պիտի տայինք որ վերջնապէս հեռանայ Զարսքոյէ-Սէլոյէն: Եթէ մեր այս առաջարկը ընդունելով հեռանար, յա՛ւ, գործը հաշտարար կերպով կարգադրուած պիտի ըլլար: Ասիկա ալ մեր ծրագրին երկրորդ մասը կը կազմէր: Իսկ եթէ Ռասբութին այս առաջարկն ալ չընդունէր, պիտի անցնէինք մեր ծրագրին երրորդ մասին, այսինքն՝ զայն թակարդի մէջ ձգելով սպաննել:

Զայն սպաննելու ձեւին մասին ալ սապէս խորհած էի, ինչ որ առաջարկեցի՝ ըսելով.

— Այս դաւադրութիւնը ի գործ դնող երեք հոգի որոշեցինք, հետեւաբար մեր միջեւ քուէ պիտի քաշենք. այն ընկերոջ որ քուէն իյնայ, անիկա ատորձանակով պիտի սպաննէ «սեւ քահանայ»ն, իսկ միւսներն ալ բացէն պիտի օժանդակեն դաւադրութեան որոշ պարտականութիւններով:

* * *

Քանի մը օր վերջ Օր. Մ. հեռաձայնեց ինծի և խնդրեց որ յաջորդ օրը իրենց այցելեմ. հոն պիտի ըլլար նաեւ Ռասբութինը:

— Ամենայն սիրով, Օրիորդ, պատասխանեցի:
Այս խօսքերը արտասանած պահուս ձայնս կը
զողզար: Դէպքերը փութով իրարու կը յաջորդէին:
Հաւանութեան այս խօսքերովս ծրագրին գործադրու-
թեան սկսած էի, խարելով զիս անկեղծօրէն սիրող
Օր. Մ.ը, այսինքն՝ պարզապէս զայն գործիք ընե-
լով ինձի:

Անմեղունակ աղջիկը անշուշտ երբեք մտքէն չէր
անցընէր թէ ինչ նպատակաւ տեսակցիլ կ'ուզէի Ռաս-
բուլթինի հետ: Նպատակիս հասնելու համար հարկաւ
անհրաժեշտ էր երբեք կասկածը չարթնցնել մանկա-
մարդունչին: Ուրեմն կատարեալ պաղարեամբ պէտք
էր գործել:

Երբ յաջորդ օրը այցելութիւն տուի Կ. ընտա-
նիքին, առանձին գտայ Օր. Մ.ը իր մօրը հետ: Այս
երկու կիները չափազանց ուրախ էին տեսնելով որ
այսքան տարի վերջ փափաքած էի կրկին տեսակցիլ
Ռասբուլթինի հետ:

Քիչ յետոյ եկաւ նաեւ Ռասբուլթին: Ուշադրու-
թեամբ զիտեցի զայն: Իմ առաջին տեսակցութենէս
ի վեր շատ փոխուած էր: Նիհարցած և տկարացած
էր: Դժուարութիւն չկրեցի հասկնալու համար Քիզի-
քական այս անկումին պատճառը: Ռասբուլթին գեղ-
ջուկ քահանայ մըն էր և իր գիւղի կեանքը կ'անցը-
նէր հողագործութեամբ, մինչդեռ վերջին տարիները
սկսած էր ձոյլ ազնուականի կեանք մը վարել, գի-
շերները զեղիութեամբ անցընել ևլն. բոլոր ասոնք
անոր առողջութիւնը խաթարած էին: «Աեւ քահա-
նայ»ին դէմքն այ ուռեցած էր:

Այլեւս առաջուան պէս, Ռասբուլթին հին և մա-
շած զգեստներ չէր կրեր, այլ մետաքսէ շինուած էին
անոնք:

Սակայն ուշադրութենէս չվրիպեցաւ որ քահա-

նային բնութեան մէջ երբեք փոփոխութիւն չկար:
Նորէն նախկին մտերմական ընթացքը, գիրկընդխառ-
նումը, կեղծուպատիր շարժումները ևլն. իրենց
տեղն էին:

Զիս տեսնելուն պէս աչքերը բացխփեց, յարգա-
լիւ ժպիտով մը մօտեցաւ եւ երկու թեւերէս բռնե-
լով կուրծքին վրայ սեղմեց: Սպաննելիք մարդուս
հետ կուրծք կուրծքի գալը շատ գէշ ազդեց վրաս,
սարսուռ մը զգացի... Բան մը յայտնի չընելու հա-
մար զժուարաւ զսպեցի ինքզինքս: Ուխտած էի դերս
մինչեւ վերջը պաղարեամբ շարունակել, ուստի ես
ալ Ռասբուլթինը կուրծքիս վրայ սեղմեցի և զինքը
տեսած ըլլալու՝ առթիւ խիստ գոհ երեւոյթ մը կեղ-
ծեցի:

Աստուած իմ, «սեւ քահանայ»ն Օր. Մ.ի և մօ-
րը հետ այնքան մտերմացած էր որ խօսակցութեան
ընթացքին անոնց դէմքը, ուսը ևն. կը շոյէր ու կը
սեղմէր:

Օր. Մ. հարցուց Ռասբուլթինի թէ՛ կ'ուզէ՞ թէյ
մը առնել, սակայն այս վերջինը նոյն իսկ քաղաքա-
վարութեան համար հարկ չտեսաւ պատասխանելու:

Մտազբաղ երեւոյթ մը ունէր, ջղային քայուած-
քով մը կը ճեմէր սենեակին մէջ և ստէպ կը հարցը-
նէր Օրիորդին թէ՛ հեռաձայնով չե՞ն ուզած զինքը:

Օր. Մ. ժխտական պատասխան կուտար: Ապա
Ռասբուլթին քովս գալով տեղ գրաւեց և ուզեց տե-
ղեկութիւն առնել ինչ թէ՛ ինչով կը զբաղիմ և ե՞րբ
մտադիր եմ ճակատ մեկնելու: Շատ կը բարկանայի
ինձի հանդէպ ցոյց տուած գորովէն:

Օր. Մ. մեծ ուշադրութեամբ կը հետեւէր Ռաս-
բուլթինին և իմ միջեւ տեղի ունեցած խօսակցու-
թեան:

«Աեւ քահանայ»ն պարզ խօսակցութենէն քարոզի

անցաւ ու սկսաւ ճառել Աստուծոյ և անդինական կեանքի մասին: Ականջ կտրած մտիկ կ'ընէի Ռասբուլթինի այս յատկանշական խօսքերը: Բայց ի վերջոյ, իմ առաջին տեսակցութեանս պահուն կազմած գաղափարս վերահաստատեցի. Ռասբուլթին ինքն ալ չէր հասկնար իր խօսքերուն իմաստը:

Պահ մը ուշադրութիւնս կեդրոնացաւ Օր. Մ. Ի և մօրը վրայ, ինչ մե՛ծ հաւատքով կ'ունկնդրէին անոնք «սեւ քահանայ»ին վերջին ծայր անիմաստ խօսքերը: Խորհեցայ թէ երբեմն մարդոց իմացականութիւնը և նկարագիրը որքա՛ն կը ստորնանայ: Ռասբուլթին ամբողջ աշխարհի քթին կը խնդար եւ ոչ ոքի ուշադրութիւնը կը գրաւէր այս պարագան:

Տեսէք սա խորամանկ գիւղացին, ընկողմանած թիկնաթռիւն մէջ, իր շուրջը հաւաքած է զինքը գնահատողներն ու ծափահարողները և զանոնք իր ծուղակը կը ձգէ:

Ի՞նչ էր արդեօք Ռասբուլթինի յաջողութեան գաղտնիքը: Տարակոյս չկայ որ անգործ և անստոյգ կամքի տէր անձերու խորհրդաւոր ու վերացական խնդիրներու հանդէպ ունեցած ակարութիւնն է: «Սեւ քահանայ»ին խորհրդաւոր խօսքերը, իր ունկնդիրներուն ջղային դրութեանը վրայ կ'ազդէր և զանոնք վախի ու սոսկումի զգացումներու տպաւորութեան տակ կը պահէր միշտ: Միւս կողմէ, որովհետեւ այսօրինակ տպաւորութիւնները փոխանցիկ հանգամանք մը կ'ունենան միշտ, կ'ազդուէին նաև ջղային առողջ դրութեան տէր եղողները:

Թո՛ղ այս գեղջուկ քահանան իր այլանդակ խօսքերուն թողած տպաւորութեանը շնորհիւ օգտուէի զինքը պաշտող կիներու շնորհներէն. ի՞նչ փոյթ: Բայց կարելի՞ էր հանդուրժել որ այս ունայնամիտ ու ազէտ քահանան միլիոնաւոր անձերու ճակատա-

գրին վրայ իշխէ Ռուսիան ու Չարը աղէտներու ենթարկէ:

Այս սաթայեյակերպ մարդուկը զիտած միջոցիս Մեծ Դուքս Տիմիթրիի հետ ունեցած տեսակցութիւնս կը մտաբերէի: Ռասբուլթին բացի Չարին քաղաքականութեանը տուած ուղղութենէն, պետական գաղտնիքները թշնամիներու հաղորդող լրտես մըն էր. բայց այսքանով ալ չէր բաւականանար ան, այլ կախարդ մըն էր: Այո՛, կախարդ մը, կամ աւելի ճիշդը կախարդի մը օղնականը...:

Ռասբուլթին մտերիմ բարեկամն էր Բեթերսպուրկ բնակող Թիպէթցի Պատմայէֆի: Այս վերջինը Ալեքսանար Գ. Չարին օրով Ռուսիա եկած էր և ինքզինքը իբր բրոնխիտ ճանչցուցած, ռակայն բժշկական վկայագիր չունենալուն համար ըստ օրինի չէր կըրնար բժշկութիւն ընել: Բայց Պատմայէֆ գաղտնօրէն ի գործ կը զնէր այս արհեստը: Յիշեալին բժշկութիւնը եւրօպական չէր այլ... ասիական, որ տեսակ մը վճուկութիւն էր:

Պատմայէֆ շատ յաճախորդ ունէր. զեղերը ինք իր ձեռքով կը պատրաստէր ու կուտար անոնց: Այս կերպով մեծկակ գումարի մը տիրացած էր:

Թէև Պատմայէֆ քանիցս իբր զեղծարար դատի ենթարկուած, սակայն սա՛ կամ նա ձեւով յաջողած էր իր օձիքը փրկել արդարութենէն:

Ձէի գիտեր թէ Պատմայէֆ իսկապէս լամա^(*) էր, և տեղեա՞կ էր անոնց գաղտնիքներէն, թէ հասարակ կախարդ մը, գատարկապարտ մըն էր:

Այո՛, չէի գիտեր այս պարագան: Եթէ շատ լաւ գիտցած մէկ բանս կար այդ ալ սա էր թէ Պատմայէֆ սոսկալի արկածախնդիր մըն էր, որ Ռուսիա եկած էր հարստութիւն չիներու համար: Այս արկա-

[*] Թիպէթի անապատի կախարդները ամա կը կոչուին:

ձախնդիրը խիստ մտերիմ բարեկամն էր Բեթերու-
պուրկի մէջ ամէն անոնց՝ որոնք քաղաքական տեսաւ

ԻՇԽԱՆ ԱԼԷՔՍԻՍ ՆԻԳՕԼԱԷՎԻԶ
[Զարին տղան]

կէտով կասկածելիներ էին։ Օրինակի համար անիկա
բարեկամն էր խորհրայ յրազրող Մաննուսէվիչ Մա-
նուիլոֆի և իշխան Մ. Անտրոսիքովի։ Յեղափոխու-
թենէն վերջ յայանի եղաւ թէ Թիպէթզիին յիշեալ
բարեկամները ինչ աննկարագիր և անողի մարդիկ էին։

Պատմայէֆ ամէն միջոց ի գործ դրած էր Ռու-
սիոյ քաղաքական շրջանակներուն հետ չփման մէջ
մտնելու համար, նոյնպէս ամէն ջանք թափած էր
մուտ գործելու համար ի Զարսքոյէ-Սէյո։

Արկամախնդիր կախարդիչը, տեսնելով որ Ռաս-

ԻՇԽԱՆՈՒՇԻ ՕԼԿԱ ՆԻԳՕԼԱԷՎԻՍԱ
[Զարին աղջիկը]

բութին մեծ ազդեցութիւն ունի Զարին ու Զարու-
հիին վրայ, յաջողած էր բարեկամանալ Քսեւ քա-
հանայձին հետ և խիստ սերտ մտերմութիւն մը հաս-
տատած էր։

Որոչ էր որ Պատմայէֆ Ռասբութինին սորվեցու-
ցած էր արեւմտեան բժշկութեան համար անձանօթ
կարգ մը դեղերու գործածութիւնը, որոնք իրենց
զերը ունին կախարդութեան մէջ։ Ռասբութին կը
գործածէր զանոնք Զարին ու Զարուհիին համար։

Քանի կը խորհէի այս խորհրդաւոր քահանային և Պատմայէֆի ստոր գործակցութեանը վրայ, սոսկալի կը բարկանայի:

Հիմա ուրեմն, սա վայրկեանիս, այդ զոյգ մը գարշելիներէն մին իմ քովս էր ու ինձի հետ մտերմօրէն կը խօսակցէր: Հոս, այս կիները ջերմեռանդօրէն կ'ուսկնդրէին զայն. քիչ վերջը Ռասբութին Չարին և Չարուհիին մօտ պիտի ըլլայ և անոնք ալ միեւնոյն հոգեբանութեամբ պիտի վերաբերուին անոր հանդէպ:

Բոունցքներս գրպանիս մէջ սեղմեցի քամահարանքով ի: Եւ կրկին երդուընցայ. ա'նպատճառ Ռասբութինը սպաննելու համար ուխտս պիտի գործադրէի:

* * *

Մինչդեռ ես այս մտածումներով տարուած էի, Ռասբութին կը շարունակէր խօսիլ. սկսայ ականջ տալ անոր:

«Սեւ քահանայ»ն մէկ նիւթէն միւսը կ'անցնէր: Սկսաւ խօսիլ իրեն անիրաւօրէն զրպարտութիւն ընողներուն մասին և ըսաւ.

— Անոնք կ'ուզեն որ Չարին ու Չարուհիին աչքէն իյնամես, ահա' այդ նպատակաւ կը զրպարտեն զիս:

Այնչա՛փ ինքնահաւան էր որ... կը պնդէր թէ բոլոր իր գտնուած տեղերը երջանկութիւն կը սփռէր: Իբր թէ զինքը սիրողները Աստուած կը սիրէ եղեր, իսկ չսիրողներն ալ դժոխքին ճամբան պիտի բռնեն եղեր:

— Ես, նուաստս, որո՞ւ գէշութիւն ըրած եմ, ես որ հիւանդներ կը բժշկեմ, ըսաւ:

Ատի՛թը փախցնել չուզեցի. ճիշդ պահն էր Ռասբութինի մերձենալու, ուստի անմիջապէս խօսք առնելով ըսի.

— Ես ալ հիւանդ եմ, ի՞նչ կ'ըլլայ, բարի եղէք՝ ձեր ծառան ալ բժշկելու:

Իրաւամբ առողջութիւնս խանդարուած էր: Անհանգստութեանս մասին երկար մանրամասնութիւններ տալէ վերջ, աւելցուցի թէ հակառակ շատ մը բժիշկներու դիմած ըլլալուս, ո՛չ մէկէն օգտուած էի:

Ռասբութին անկապ ու կտրուկ նախադասութիւններով ըսաւ.

— Բժիշկները տգէտ ու համբակ են, արդիական մարդիկ են անոնք, ես քեզ պիտի դարմանեմ, բժիշկներուն զեղերը անօգուտ են և ընդհակառակը հիւանդութիւնը կը սաստկացնեն, չըլլա՛յ որ անոնց դիմես: Եկուր ինձ մօտ և դարմանեմ զքեզ. որովհետեւ երկնաւոր Տէրը ինձի բուժիչ յատկութիւն մը շնորհած է: Բուժիչ յատկութիւն մը՝ որուն զօրութիւնը պիտի տեսնես ի մօտոյ:

Ռասբութին լռեց յանկարծ և Օր. Մ. ի դառնալով ըսաւ.

— Կարծեմ հեռաձայնով կ'ուզեն զիս, շո՛ւտ, զնա՛' նայէ թէ ի՞նչ է...:

Այս տգէտ գեղջուկը գրեթէ կը հրամայէր ազնուական մանկամարդուհիին անիմանալի յանդգնութեամբ մը: Սակայն զարմանալին այն էր որ Օր. Մ. առանց ծառանալու կամ զգածուելու, հլու և յարգալիբ, ռաքի ելաւ ու հեռաձայնին մօտ երթալով գործադրեց Ռասբութինի հրամանը:

Արդարեւ Ռասբութինը կ'ուզէին: «Սեւ քահանայ»ն հեռաձայնի գործիքին մօտեցաւ և հաղորդակցութեան մէջ մտաւ: Տեսակցութիւնը երկար չտեւեց: Երբ մեզ մօտ վերադարձաւ գէմքէն յայտնի էր թէ բանի մը սրտնեղած է: Արտօնութիւն խնդրեց և մեկնեցաւ փոթով:

Ես ալ սրտնեղեցայ: Մինչդեռ ատի՛թը ներկայա-

ցած էր անոր հետ երկարօրէն տեսակցելու և անա՛րդելիք մը կը հանդիսանայ...

Երկարօրէն խորհեցայ և այն համոզումը գոյացուցի թէ այլևս անպատեհ էր տեսակցութեան համար իմ կողմէս ո՛ր եւ է ձեռնարկ: Որովհետեւ այս կերպով գուցէ Ռասբուլթինի կասկածը արթնցուցած պիտի ըլլայի: Հետեւաբար պիտի օգտասէի որ անիկա փափաք յայտնէ ինծի հետ տեսակցելու. ուրիշ միջոց չկար:

Իսխատս օգնեց ինծի:

Նոյն իրիկունն իսկ նամակ մը ստացայ Օր. Մ.էն. այդ նամակաւ Օր. Մ. կը տեղակացնէր թէ՛ Ռասբուլթին ցաւ կը յայտնէ իր անակնկալ մեկնումին համար և կը խնդրէր որ յաջորդ օրը, կէսօրէ վերջ, կրթառս ալ միասին աւնելով իրենց երթամ:

Ռասբուլթին լսեր էր որ զեղեցիկ ձայն ունիմ և մանաւանդ պօհեմ երգերը լաւ կը նուագեմ ու կ'երգեմ. ուստի փափաքեր է ունկնդրել զիս: Պօհեմ երգերը շատ կը սիրէ եղեր...

Ուրախացայ, խորհելով որ հետաքրքրած էի սպաննելիք անձս. ուրեմն հետզհետէ պիտի կրնայի թափանցել քանոնային անձնական կեանքին:

Տարակոյս չկայ որ գոհունակութեամբ ընդունեցի Օր. Մ.ի հրաւերը: Յաջորդ օր, որոշեալ ժամուն, կ. ընտանիքին այցելեցի:

Ռասբուլթին, ըստ սովորութեան, ուշացած էր նորէն: Օր. Մ., մայրը և ես կը գտնուէինք հիւրասրահին մէջ. առիթէն օգտուելով հարցուցի թէ ի՞նչ էր երէկ «եծ փրկարար»ին շտապով մեկնելուն պատճառը:

Օր. Մ. պատասխանեց անմիջապէս.

— Հեռաձայնով հաղորդեցին թէ խիստ կարեւոր գործ մը գէշ ընթացք մը առած էր. սակայն փառք

Տիրոջ որ նորէն իրենց փափաքած ձեռով կարգադրեր են զայն: Գիտնաք այնչա՛փ բարկացաւ, այնչա՛փ բարկացաւ որ... Վերջապէս այնտեղիներուն բոլորն ալ սաստելով իր ուզած կերպով կարգադրել տուաւ գործը:

— «Այնտեղիներ»ը որո՞նք են որ:

— Այնտեղիները անա՛:

— Ո՞ւրտեղիներ:

Օր. Մ. կը վարանէր. չէր ուզեր յայտնել թէ որո՞նք են անոնք և ո՞ւրտեղ կը գտնուին. վերջապէս տեսնելով որ շատ կը պնդեմ.

— Զարսքօյէ-Սէլօյիները, ըսաւ և աւելցուց անմիջապէս.

— Բայց այս մասին աւելի մանրամասնութիւն չեմ կրնար տալ. շատ չանցած ամէն ինչի կը անդեկանաք:

Քիչ մը աւելի առաջ տարի իմ հետաքրքրութիւնս և անդեկացայ Օր Մ.էն թէ Ռասբուլթինին ջիղերը թունց հանող ինդիորը Բրօթօքօքօֆին ներքին գործոց նախարարութեան պաշտօնին բերուիլն է եղեր: Քանոնային կուսակիցները կը ջանան եղեր որ յիշեալը գրաւէ նախարարական աթոռը, իսկ հակառակորդներն ալ բուռն ձեռնարկներ կ'ընեն եղեր Զարին մօտ վիժեցնելու համար ընտրութիւնը: Ահա՛, օր մը առաջ Ռասբուլթին մեր քովէն մեկնելով Զարին մօտ գացեր և յաջողեր է փոխել ն. վեհափառութեան մտադրութիւնը:

Ո՞վ զարմանք, Ռասբուլթին ձանձրոյթ առած է Բեթբերսպուրկէն Զարսքօյէ-Սէլօ երթալու և ներքին գործոց նախարարութեան ընտրութիւնը յաջողցնելու... իր փափաքած կերպով:

Նօսքս Օր. Մ.ի ուղղելով ըսի.

— Ուրեմն, ազնիւ Օրիորդ, նախարարներու ընտրութիւնը ձեզ ալ կը հետաքրքրէ և դուք ալ ձեր մասնաւոր դերը կ'ունենաք այդ ընտրութեանց մէջ:

Մանկամարդունին շիկնեցաւ և ամօթահար պատասխանեց.

— Մենք, Ռասբուլթինի հիացողներս, ամէն կերպով կ'օգնենք ու կ'օժանդակենք անոր, Բնականաբար անիկա իր բոլոր գործերը առանձինն չի կրնար տեսնել, ուստի աշխատանքի բաժանում մը կատարած ենք մեր միջև:

Մեր խօսակցութիւնը այս կէտին հասած էր երբ քահանան ներս մտաւ հիւրանոցէն: Խիստ զուարթ էր ան:

— Տղաս, կը ներևս երէկ մեկնած ըլլալուս հաժար, ի՞նչ ընենք, չարակամները շատցած են, պէտք է պատժել զանոնք, ըսաւ, խօսքը ինծի ուղղելով:

Ապա, Ռասբուլթին Օր. Մ. ի դարձաւ և ըսաւ.

— Բոլոր գործերը կարգին են, երէկ պալատ գացի ստորնայարկը Անուշգային (*) նեղ դէմ դիմաց ելանք, խեղճ աղջիկը կուլար հեծկլտանքով:

Անուշգայ շատ գոհ մնաց զիս հոն տեսնելով:

— Հա՛յր իմ, շատ աղէկ ըրիր որ եկար, եթէ չգայիր ի՞նչ պիտի ըլլար մեր վիճակը... պիտի չյաջողէինք նախարարը ընտրել տալ, ըսաւ:

— Անմիջապէս Ն. Վ. Չարին ներկայացայ. Չարուհին անհանգիստ էր, իսկ Ն. Վեհափառութիւնը կը ձեռնէր սենեակին մէջ: Սկսայ խօսիլ, անոնց ալ սիրտը հանգստացաւ և անցաւ առաջուան ջրագրգիռ վիճակնին: Հանդարտեցան: Չարին ու Չարուհին սպաննալով ըսի որ եթէ իմ փափաքած ձեւովս չկարգադրէք նախարարական խնդիրը և իմ ուղած անձս չյերէք այդ աթոռին, ես ալ կը հեռանամ վերջնապէս Չարսքօյ!—Մէլօյէն: Չեզի կը թողում երկիրն ու ազգը կառավարելու հոգր: Եւ խորհեցէք թէ այն ատեն ի՞նչ կ'ըլլայ ձեր վիճակը...:

«Սօսքերս իրենց ազգեցութիւնը ի գործ դրին անմիջապէս և անոնք համոզում գոյացուցին: Չարա-

[*] Անուշգայ պալատի աղջիկներէն մին է:

կամներ գէշ խօսեր են իմ հացէիս և Չար: ու Չարուհին սկսեր են կոտակածիլ իմ մասիս: Ըսի թէ պէտք չէ ականջ կախեն զրպարտութիւններու: Խրատական ու քարոզ խօսեցայ: Վստահեցուցի Ն. Վեհափառութիւնը թէ Բրոթօրօքօֆ շա՛տ բարեպաշտ անձ մըն է և երբեք չարիք չի գար վեհապետական այս ընտանիքին որ հաւատացեալ է ու կը շարժի Տիրոջ հրամաններուն համաձայն:

Ռասբուլթին թէ՛ այս խօսքերը կ'արտասանէր և թէ միեւնոյն ժամանակ, ըստ իր սովորութեան, կը ձեռնէր սենեակին մէջ: Երբեմն կանգ կ'առնէր իմ դէմս ու մտերմիկ ակնարկ մը կ'ուղղէր ինձ և երբեմն ալ մանկամարդուհիին նայելով կը ժպտէր անոր: Ռասբուլթին վերջապէս կանգ առաւ, և ըսաւ Օր. Մ. ին.

— Թէ՛յը պատրաստել տուր և թէ՛յ առնենք, օ՛ն աղջիկ, սպասարկէ մեզի:

Ճաշարան անցանք: Օր. Մ. թէ՛յ լեցուց մեր գաւաթին մէջ և Ռասբուլթինին ալ բարսա և անուշ հրամցուց:

— Կը տեսնե՞ս, տղաս, ըսաւ «սե քահանայ»ն խօսքը ինձ ուղղելով, այս աղջիկը շատ աղէկ աղջիկ մըն է, միշտ զիս կը խորհի ու գիտէ թէ ի՞նչ բանէ հաճոյք կ'ըզամ: Երբ հոս այցե եմ, տե՛ռակ տեսակ անուշեղէններ կը հրամցնէ ինծի: Ի՞նչ ըրիր տեսնենք, կիթառոզ միասին բերի՞ր:

— Այո՛, բերած եմ, Տէր իմ:

— Ուրեմն նուազէ, երգէ՛ և մենք ալ ուղկընդրենք:

Այնչա՛փ կը բարկանայի որ սա՛ մարդուկին, անկիրթ պարզապէս կը հրամայէր:

Անուշգայն էր, կիթառը ձեռքս առի և ուսմանս պօհեմ մը նուազեցի:

— Կեցցե՛ս տղաս, երգէ իրաւամբ գո՛հ ձգեց զիս.

խիստ զեղեցիկ ձայն աւնիս և վարդեա նուագող մըն ես: Սակայն այսչափը չբաւեր, չարունակէ նուագելու երգել:

Քանի մը ումանս պօհեմ եւս նուագեցի, որը ախուր և որն ալ զուարթ էր: Ռասբութին կը պնդէր որ կրկնեմ զանոնք:

— Կը տեսնեմ թէ րսի, կիթաոս հաճոյք կը պատճառէ ձեզի, բայց եթէ գիտնաք թէ այս հիւանդութիւնս զիս որքան ուժաթափ բրած է ու կը յոգնիմ: Եթէ կը հաճիք, թոյլ տուէք որ չնուագեմ այլեւս... բայց երբեք չկամութիւն չնկատէք այս ընթացքս, քա՛ւ լիցի, ընդհակառակը մեծապէս կը փափաքէի որ ձեզի հաճոյք պատճառեմ, սակայն հիւանդ եմ, Տէր իմ...: Ինչպէս երէկ ալ յայտնած էի, առողջութիւնս տեղը չէ և բժիշկներն ալ չեն կրնար բուժել զիս...:

— Հոգ մի՛ ըներ, տղաս, մէկ օրուան մէջ առողջութիւնդ կը վերահաստատեմ: Ե՛լ պօհեմներուն երթանք, աշնտեղ դարման կը դտնես...:

— Ես շատ անդամներ դացի անոնց բայց չապաքինեցայ, ըսի խնդալով:

Ռասբութին ալ խնդալ սկսաւ և բաւ.

— Եթէ ինծի հետ երթաս պարագան կը տարբերի, այն ժամանակ միայն կ'առողջանաս, և թէ՛ ինծի հետ եկողը լաւ ժամանակ կ'անցընէ, եկո՛ւր, չես զղջար գալուդ:

Ապա Ռասբութին պատմեց թէ ինչպէս կ'զբօսնու պօհեմներուն հետ, թէ անոնց հետ ինչպէս կը պարէ և այլն:

Օր. Մ. և մայրը գէշ կերպով զգածուեցան, այս մարդուն նոյնիսկ պահիկ մը մտերմօրէն ինծի հետ խօսիլը զանոնք խոր ապշութեան մատնած էր: Մայրու աղջիկ գործը կատակի տանելով.

— Երբեք չհաւատաք, Ն. Արժանապատուութիւնը իրեն մասին եղած զրպարտութիւններուն ակնարկել կ'ուզէ ու կը կատակէ, ըսին:

Ռասբութին վերջին ծայր բարկացաւ այս խօսքերուն հանդէպ որոնք զինքը պաշտպանելու նպատակաւ բուռած էին: Ապա բռունցքը ուժգնօրէն սեղանին զարնելով բարկաճայթ ակնարկ մը ուղղեց Օր. Մ.ի և իր մօր: Այս վերջինները Ռասբութինի բարկութիւնը տեսնելով շշմած մնացին...:

Յետոյ «սեւ քանոնայ» շարունակեց.

— Ըսէ՛ տեսնենք, տղաս, կը փափաքի՞ս ինծի հետ պօհեմներուն գալ: Լա՛ւ մտիկ բրէ, առողջութիւնդ պիտի վերագտնես և պիտի աղօթես ինծի համար: Այս աղջիկն ալ կ'առնենք ու միասին կը տանինք հոն:

Ռասբութին «այս աղջիկը» ըսելով ցոյց տուած էր Օր. Մ.ը: Այս վերջինը շտապուեցաւ, իսկ մայրը պահ մը շուարած մնաց և ապա բաւ.

— Տէր իմ, ինչե՛ր կ'ըսէք, ձեր մաքուր «ետ»ը ինչո՞ւ ձեր լեզուով իսկ զրպարտել կ'ուզէք: Եւ յետոյ ինչո՞ւ աղջիկս կը խառնէք այդպիսի գործերու: Խե՛ղճ անմեղ աղջկանս նպատակն է լոկ ձեր շնորհիւ աղօթել բարձրեալն Աստուծոյ, մինչդեռ դուք զայն կ'ուզէք պօհեմներուն տանիլ, կը կարծեմ թէ այսպիսի խօսքեր վայել չեն...:

Ռասբութին խիստ ակնարկ մը ուղղելով ձերուկ կնոջ, ըսաւ բարկութեամբ.

— Ի՛նչ է այդ խաւարամտութիւնդ, չե՞ս գիտեր որ ինծի ընկերացողները ո՛ւր որ ալ գան միշտ նոյն մաքուր անձերը կ'ըլլան ու չեն խաթարիլ երբեք: Տգէտ մի՛ ըլլար, մեղադիր եկուր, արդիական կնոջ մը չհամապատասխաներ ընթացքէ:

«Սեւ քանոնայ» ապա ինծի դարձաւ ու շարունակեց.

— Իսկ գալով քեզի, տղաս, ականջ մի՛ տար այս միամբիտ ձերուկ կնոջ, դուն գիտ մտիկ ըրէ և վերջդ բարի կ'ըլլայ...:

Ռասբութինի հետ պօհեմներու երթալու առաջարկը ջիղերուս դպած էր, բայց և այնպէս պարտաւոր էի անոր փափաքը զործադրել, մինչդեռ երբեք հաճելի բան մը չէր անոր հետ այդպիսի վայր մը երթալ, ուստի անմիջապէս հետեւեալ պատասխանը տուի.

— Բեթերսպուրկի զինուորական վարժարանը արձանագրուած եմ, ըստ կանոնագրի մեզի արգիլուած է նմանօրինակ վայրեր յաճախել:

— Պօհեմներուն երթալը չմիասեր քեզի, մա՛նաւանդ որ ես հետդ եմ, բայց քանի որ չես ուզեր յայտնուիլ, ատոր ալ միջոցը կայ, զգեստներդ կը փոխես, այնպէս որ քու մտերիմներդ իսկ չեն կրնար ճանչնալ քեզի: Ո՛ր եւ է կասկած չես առթեր, ապահով եղիր: Երթա՛նք, անպատճառ երթանք պօհեմներուն:

Հակառակ այսքան պնդումներուն, հաւանութիւն չյայտնեցի. միայն ըսի թէ կը հեռաձայնեմ իրեն: Մեկնած պահուս ձեռքս սեղմեց և ըսաւ.

— Տղաս, քեզի հետ յաճախ տեսակցիլ կը փափարիմ, տունս եկուր և թէյ առնենք միասին, բայց գալիք օրդ նախապէս իմաց տուր ինձի:

Կարծես վաղեմի բարեկամներ ըլլայինք, Ռասբութին կոնակս և այտերս շոյեց:

* *

Ընդհանուր առմամբ, Ռասբութինի հետ ունեցած վերջին տեսակցութենէս գո՛հ մնացած էի:

Կը տեսնէի թէ զաւարթութեանս ծրագիրը խիտա նպաստաւոր պայմաններու մէջ գործադրութեան գրած

էի: Սակայն, թէև առերեւոյթ դիւրին էր Ռասբութինի մերձենալը, բայց իրականութեան մէջ շա՛տ դժուար էր ան:

«Աւել քահանայ»ին հետ ունեցած ամէն տեսակցութիւններէս վերջ, ինքզինքս վերջին ծայր նուատացած կ'զգայի: Խորապէս կ'զգածուէի տեսնելով որ այս հինգ փարա չարժող մարդուկը մեծ յարգ ու պատիւ կը վայելէր Օր. Մ.Ի. և մայրիկէն, որոնց հանդէպ խորունկ սէր և համակրութիւն կը տածէի: Եւ ինչպէ՞ս չզգածուէի, երբ Ռասբութին, իմ քովս, անարգած էր Օր. Մ.ը, առաջարկելով անոր որ միասին երթայ պօհեմներուն շուայտութեան և զեղխութեան վայրը, և ես այս կացութեան հանդէպ չէի կրցած բառ մը իսկ արտասանել:

Քանի կը խորհիմ այս մասին, չեմ կրնար իմ քամահրանքս զսպել այդ մարդուկին հանդէպ:

Նոյն գիշերը հեռաձայնեցի Ռասբութինին և ըսի թէ պիտի չկրնամ պօհեմներուն երթալու համար իրեն ընկերանալ, որովհետև պարտաւորուած էի յաջորդ օր մասնակցիլ Բեթերսպուրկի Չինուորական Վարժարանի քննութեանց:

Եւ իրականութիւնն ալ այդ էր. մինչդեռ մէկ կողմէ զաւարթութեան ծրագիրը պատրաստելու զբաղած էի, միւս կողմէ ալ դասերուս կ'աշխատէի: Նոյն իսկ այդ միջոցներուն քննութիւններուս պատճառաւ, ատեն մը չկրցայ զբաղիլ Ռասբութինի հետ...:

Օր մը կ'. ընտանիքին տունէն կ'անցնէի երբ հանդիպեցայ Օր. Մ.ին որ ըսաւ ինձի.

— Ամօթ չէ՞, բարեկամս, «մեծ փրկարար»ը շարունակաբար ձեզի կ'սպասէ և դուք մէջտեղը չկաք, շատ բարկացած է ձեզի, երբեք չէք այցելեր իրեն, այսուհանդերձ «եթէ գայ ու ձեռքս համբուրէ կը ներեմ իրեն» կ'ըսէ: Վաղը իրեն պիտի այցելեմ, եթէ դուք ալ ընկերանաք դո՛հ կ'ըլլամ:

Օր. Մ. ի առաջարկը ընդունեցի անմիջապէս:

Յաջորդ օր Կ. ընտանիքին այցելեցի, մանկամարդուէին քովս եկաւ, վերջին աստիճան հետաքրքիր էի: «Արդեօք ազնուականութեամբ ու բարոյականով ամէն կասկածէ վեր եղող Օր. Մ. Ռասբութինի հետ պօսեմներուն երթալու աստիճան պիտի ստորնանա՞յ» կը խորհէի: Փափաքեցայ այս հարցումս բացորոշ կերպով ուղղելու, ուստի Ռասբութինին երթալու համար տունէն դուրս ելած ատեննիս հարցուցի իրեն.

— Արդեօք պատճառը ի՞նչ է որ քահանան ձեզի միասին տանիլ կ'ուզէ զուարճութեան վայրերը, ի՞նչ բանի կը վերագրէք անոր այս առաջարկը:

Այս հարցումս շուարեցուց մանկամարդուէին: Մինչդեռ ուրիշ առթիւ, կոյրդկուր. յն կը պաշտպանէր «մեծ փրկարար»ը, այս անգամ լռեց և ո՛չ մէկ բառ կրցաւ արտասանել:

Ես ալ չուզեցի աւելի պնդել:

Երբ Ֆօնթանգա ջրանցքին մօտեցանք. Օր. Մ. խնդրեց ինձմէ որպէսզի պատուիրեմ Եօժեօնին որ անկիւնը կեցնէ ինքնաշարժը և մեզի սպասէ: Իթէ ինքնաշարժէն այդտեղ իջած չըլլայինք, ուշադրութիւն գրաւած պիտի ըլլայինք: Օր. Մ. գիտէր թէ ընտանեկան պարագաներս թշնամութիւն կը սնուցանէին Ռասբութինի հանդէպ, ուստի չէր ուզեր որ ուրիշները գիտնային իմ յիշեալին հետ յարաբերութիւն հաստատած ըլլալս:

Մեր քայլերը ուղղեցինք Կուրուքհուայա պողոտային թիւ 64 ապարանքը: Ներս մտանք: Բակը անցնելէ յետոյ Ռասբութինի տան ներքին սանդուղներէն բարձրացանք: Մանկամարդուէին ըսաւ թէ տան շուրջը լրտեսներ կը գտնուին որոնց ուշադրութիւնը կեդրոնացած է ապարանքին մէջտեղի սան-

դուղին վրայ, և թէ այս կերպով, այսինքն ներքին սանդուղէն տուն մտնելը աւելի ապահով է և երբեք ուշադրութիւն չգրաւեր:

— Որո՞նք են այդ լրտեսները, հարցուցի:

— Երկու տեսակ լրտեսներ կան. մէկ մասը վարչապետին ու ներքին գործոց նախարարին կողմէ գըրուած և միւս մասն ալ դրամատան մը կողմէ՝ որուն անունը չեմ յիշեր:

Դուռը զարկինք:

Ռասբութին անձամբ բացաւ զայն:

Իմ ուշադրութիւնս առաջին առթիւ գրաւած բանը սա՛ եղաւ որ, դուռը խիտ ամուր կերպով փակուած էր, թէ՛ երկաթէ նիզ ունէր և թէ պողպատէ շղթայ մը կար:

Ուղղակի խոհանոց մտանք ուր տակնուվրայ էր: Մնտուկներ, սակառներ և լին. հոս ու հոն նետուած էին:

Ռասբութին կապոյտ մետաքսեայ ռուսական շապիկ մը, լայն անդրավարտիք մը հագած էր և ոտքն ալ մոյկ կը կրէր: Երբ Օր. Մ. ի հետ կը յառաջանային տանը մէջ, «սեւ քահանայ»ն ըսաւ, խօսքը ինձի ուղղելով.

— Փառք Տիրոջ որ կրցար գալ, եթէ չգայիր շա՛տ պիտի բարկանայի քեզի: Շատոնց ի վեր ճամբուդ կը սպասէի:

Խոհանոցէն նրբանցք մը մտանք և անկէ ալ նընջարան անցանք: Ննջարանը փոքր էր և խիստ պարզ կերպով կահաւորուած:

Անկիւնը, պատին կցուած նեղ անկողին մը կար, որուն վրայ աղուէսի մորթէ շինուած ծածկոց մը ծածկուած էր: Այս ծածկոցը պալատի կիներէն Վիբիպուայի նուէրն է եղեր Ռասբութինին:

Անկողնին գլխի կողմը տախտակէ, ներկուած սընտուկ մը կար: Դիմացի անկիւնը Տիրամօր պատկերը

կը գտնուէր որուն առջեւ կանթեղ մը կը վառէր։ Պատերուն վրայ Չարին ու Չարուհիին, ինչպէս նաև Ս. Գիրքէն պատգամներ պարունակող և գէշ կերպով գծուած նկարներ կային։

Ռասբուլին մեզի ճաշարան առաջնորդեց։ Այդտեղ, սեղանին վրայ սամավարը կ'եռար և ասոր քով ալ պնակներով պիւսֆիւի, անուշեղէն և ուրիշ սւտեւիքներ կային։ Սեղանին ճիշդ մէջտեղն ալ կողովով ծաղիկ կար։

Կաղնեփայտէ շինուած կարասիները հանգստաւ էէս էին։ Աթոռներուն կոնակի մասը բարձր էր և պիւճէն ալ, որ բազմաթիւ պնակ, գաւաթ և ինչ կը պարունակէր, բաւական մեծակ էր։ Ուշագրաւ էին պատին վրայի շատ գէշ նկարուած իւղաներկ քապլոնները։ Առաստաղին ճիշդ մէջտեղը և սեղանին ուղղաձիգ շահ մը կար։ Իսկ սենեակին սրահին կողմի դրանը մօտ ալ հեռաձայնի գործիք մը կը գտնուէր։

Տունը, ընդհանուր պոմամբ և մանաւանդ խոհանոցն ու ճաշարանը այն տպաւորութիւնը կը ձգէին թէ տան բնակիչները հանգիստ, պուրժուաի կեանք մը կը վարեն։ Իսկ պատին վրայի իւղաներկ քապլոններն ու միւս զարդերը ցոյց կուտային թէ այդ պուրժուաի կեանքը վարող անձը որքա՞ն անճաշակ է։

Նկատելով որ ճաշարանը միեւնոյն ժամանակ նըստելու սենեակ էր, ուրեմն որոշ էր որ Ռասբուլին այդ սենեակին մէջ կ'անցընէր իր առտնին ժամերը։

Երբ սեղանին մօտ տեղ դրաւեցինք, տանտէրը թէյ հրամցուց մեզի։

Սոսակցութիւնը նախ խիստ զանդաղ կ'ընթաւար և Ռասբուլին վերապահ ընթացք մը ցոյց կուտար, գուցէ հեռաձայնի զանգակին շարունակաբար հնչելը անհանգիստ կ'ընէր զայն և կը պարտաւորեցընէր որ լակոնական պատասխաններ տայ ինձ։

Այո՛, հեռաձայնին զանգակը տեւականօրէն կը ընդհատէր մեր խօսակցութիւնը։

Օր. Մ. խիստ յուզուած էր և չէր կրնար իր գտնուած տեղը հանգիստ նստիլ։

Եթէ միայն հեռաձայնով ուզէին տեսակցիլ Ռասբուլինի հետ, լաւ, բայց մերթ ընդ մերթ ալ փողօցին դրան զանգակը կը հնչէր ու «մեծ փրկարար»ին հետ տեսակցելու համար այցելուներ կուգային։ Ռասբուլին այս այցելուները ննջարան կ'առաջնորդէր ու պահ մը անոնց հետ տեսակցելէ յետոյ նորէն մեր քովը կը վերադառնար։

Բոլոր այս այցելուքը կը ջղայնացնէին տանտէրը և կ'զգայի թէ լաւ տրամադրութիւն չունէր ան։

Պահ մը, երբ Ռասբուլին դուրս ելաւ, ծաղիկներով լեցուն կողով մը ներս բերին. ծաղիկներուն մէջտեղն ալ նամակ մը զետեղուած էր։

— Այս ծաղիկները քահանային զրկուած են, հարցուցի Օր. Մ.ին։

Օր. Մ. գլխովը հաստատական պատասխան տուաւ։ Նոյն միջոցին Ռասբուլին ներս մտաւ, տեղ գրաւեց իմ քովս և գաւաթիս մէջ թէյ լեցուց։

— Ն. Արժանապատուութիւնը կարծես դերասանուհի մը ըլլար, ծաղկեփունջեր կը նուիրեն ձեզի, ըսի խօսքս Ռասբուլինի ուղղելով։
Ռասբուլին ըսաւ ժխտելով։

— Բոլոր կիները յիմարներ են, ամէն օր ծաղիկ կը զրկեն ինձի, գիտեն որ ծաղիկները շատ կը սիրեմ։

Այս խօսքերէն յետոյ, Ռասբուլին Օր. Մ.ի գառնալով ըսաւ։

— Աղջիկ, դուն քիչ մը անդիլի սենեակը անցիր, Եռսուբօֆին հետ առանձին մնալ, տեսակցիլ կ'ուզեմ։

Մանկամարդուհին ոտքի ելաւ ու խոնարհութիւն մը ընելով ննջարան անցաւ։

«Անւ Քահանայ»ն ու ես առանձին Գնացինք սենեակին մէջ գլուխ գլխի: Աթոռը ինձի մօտեցուց, ձեռքս ձեռքերուն մէջ առաւ և յարգալից ձայնով մը.

— Սիրելիս, բնակարանս հաճոյ թուեցա՞ւ քեզի, եթէ այո՞, յաճախ այցելէ ինձի, եկուր հոս, որովհետեւ լաւ կ'ըլլայ քեզի համար:

Ռասբութին սկսաւ աչքերուս խորքը դիտել և ջիզերը թմբեցնող ձայնով մը շարունակեց.

— Մի՛ վախնար ինչ, մօտէն պիտի տեսնես զիս ու այն ատեն կատարելապէս համոզում պիտի գոյացնես թէ ո՛րպիսի մարդ մըն եմ ես: Ես կարող եմ ամէն հրաման տալու: Քանի որ Չարն ու Չարուհին համաձայն են իմ խորհուրդներուս, ապա ուրեմն դուն ալ պէտք է որ անոնց նման շարժիս: Այսօր պիտի տեսնեմ զանոնք և պիտի տեղեկացնեմ թէ այցելեցիր ինձի: Վստահ եմ թէ դո՞ն պիտի մնան:

Երբեք հաճոյք չպատճառեց ինձի այս պարագան, խորհեցայ թէ Չարուհին Վիրիպուռայի պիտի տեղեկացնէ Ռասբութինի հետ իմ հաստատած բարեկամութիւնս և Վիրիպուռա ալ ապշութեան ու կասկածի պիտի մատնուի: Որովհետեւ այս կ'նշոյ հետ երկարօրէն վիճարանած էինք Ռասբութինի մասին և գիտէր թէ որքա՞ն կ'ատէի «սեւ Քահանայ»ն:

— Տէր իմ, եթէ իմ մասին չխօսիք Վեհապետներուն, ամէն պարագայի մէջ լաւագոյն ըրած կ'ըլլաք: Լաւը այն է որ երբեք չխօսիք ձեզի տուած այցերուս նկատմամբ: Եթէ ծնողքս լսեն թէ հոս կուգամ ես, ամէն միջոց ի գործ կը դնեն արդիւնելու համար:

Ռասբութին համամիտ գտնուեցաւ: Խոստացաւ ո՛չ ոքի ըսել իրեն հետ տեսակցած ըլլալս:

Ապա մեր խօսակցութեան առանցքը կազմեց քաղաքականութիւնը: Խօսակիցս սկսաւ քննադատել Ռուսիոյ Երեսփ. ժողովը (Տումա):

— Տումային մէջ միայն զիս քննադատել դիտեն, անոնց այս բամբասանքները կը շփոթեցնեն Չարը և Ն. Վեհապետութիւնը գէշ կացութեան մը կը մատնուի իր գործելակերպին մէջ: Հարկ է որ Տուման լուծուի ի մօտոյ, ամէն ջանք ի գործ պիտի դնեմ այդ մտօք: Բոլոր երեսփոխանները պատերազմի ճակատը պիտէ զրկեմ: Այն ատեն պիտի հասկնան իմ ուժիս չափն ու կարողութիւնը:

— Շատ լաւ, բայց ո՞ւր կէ պիտի գտնէք Տուման լուծելու ուժը:

— Ո՛վ որդեակ, պարզ հրամանէ մը կախում ունի ատիկա, այն ժամանակ երբ հաւատարիմ ու բարեկամ ըլլաս ինձի, պիտի տեղեկանաս ամէն ինչի: Առ այժմ սա միայն ըսեմ քեզի. Չարուհին բարձր Վեհապետուհի մըն է, ուշիմ է և իմ ամէն գործերս ան կը տեսնէ, իսկ Չարը միամիտ է, անհետատես է, ուշիմ չէ, երբեք կարող չէ երկիր մը կառավարելու, անիկա միայն ընտանիքի պատուական հայր մը կրնայ ըլլալ: Ծաղիկ կը սիրէ, այսչափ միայն, պետական գործերէ չհասկնար: Մեր պարտականութիւնն է, Աստուծոյ հրամանաւ օգնել անոր: Երկնաւոր Տէրը զսեզ այս պետութեան մօտ առաքած է:

Հակառակ անոր որ այս գեղջուկին Չարին մասին ըրած քննադատութիւններն ու խօսքերը վերջին ծայր ջղայնոտեցուցած էին զիս, ջանացի պաղարիւնս պահել, հեղձ մտերմութեամբ մը հարցուցի անոր.

— Վստա՞հ էք թէ միշտ իրաւացի են Չարին տուած ձեր խորհուրդներն ու պատուէրները: Մի գուցէ անգիտակցաբար երկիրն ու պետութիւնը գէշ ճամբու մը առաջնորդէք:

«Անւ Քահանայ»ն ժպտեցաւ, կարծես «անմիտ տղայ» ըսել ուզէր. յետոյ ուսս շոյելով շարունակեց խօսքը.

— Տղա՛ս, կարծես՝ կը փափաքիս տեղեկանալ թէ՛ կը սխալի՞մ իմ ընթացքիս մէջ թէ ո՛չ: Ըսեմ անմիջապէս. երկնաւոր Տէրը անսխալական է, հետեւաբար ես՝ նուաստս ալ անսխալական եմ: Աստուած զրկած է զիս որ Զարին ցոյց տամ ուղիղ ճամբան, այս պարագան անգամ մը եւս կը կրկնեմ քեզի: Եթէ ես չըլլայի՝ ամենքն ալ փճացած էին: Երբ վեհապետական ընտանիքին մօտ կը գտնուիմ, երբեք տկարութիւն ցոյց չեմ տար, եթէ չանօսան հրամաններուս, բռունցքս սեղանին կը զարնեմ, կը ոպառնամ մեկնիլ: Իմ այս ընթացքիս հանդէպ կը վախնան անոնք, կը սկսին աղաչել ու պաղատիլ. «Ո՛հ, մի՛ մեկնիր, մեր մօտ կեցիր, քո բոլոր հրամաններուդ կ'անսանք ու կը գործադրենք զանոնք» ըսելով: Հիմա հասկցա՞ր թէ ո՛ր աստիճան կը յարգեն զիս:

«Քանի մը օր առաջ, շատ շնորհքով ու աստուածավախ անձի մը մասին խօսեցայ Զարին և ըսի որ նախարարութեան մը կոչենք զայն, բայց շարունակ անիկա կը յետաձգէր այ՛ մասին իր տալիք հրամանը: Այն ատեն սպառնացի և ըսի թէ՛ Սիպերիա պիտի երթամ և իմ բացակայութեամբս իրենք գէշ վիճակի պիտի մատնուին: Կ'անիծեմ ձեր մանչ զաւակը, ըսի: Աստուած զայն կ'աննէ ձեր ձեռքէն և աստանաներուն կը յանձնէ:

«Ահա՛, սիրելիս, ես այս կերպ կը խօսիմ վեհապետներուն հետ: Եւ սակայն, տակաւին չհասայ նպատակիս, անոնց շուրջ թափառող չարակամ ու աննկարագիր անձեր կան որոնք Զարին ու Զարուհին զիս կը բամբասեն: Իբր թէ անոնց փճանալը կը փափաքիմ եղեր: Երբեք այդպիսի իղձ մը չունիմ: Եւ ինչո՞ւ ըլլայ արդէն, Զարն ու Զարուհին ջերմեռանդ հաւատացեալ ու աստուածավախ են:

— Եթէ դուք մեր վեհապետներուն նկատմամբ յետին միտք մը չսնուցանէք և անոնք ալ ձեզի հանդէպ անհուն վատահուծիւն իսկ տածեն, մի՛ մօռնաք որ սոսկալի հոսանք մը կայ օտար մամուլին մէջ ձեզի դէմ, պատասխանեցի և աւելցուցի անմիջապէս. արդեօք ձեր բարձր անձին հանդէպ ի դորձ դրուելիք օ՛ր և է չարիքի առաջըր առնելու համար լաւ չըլլա՞ր որ հեռանաք Բեթերսպուրկէն և երթաք բնակիլ ձեր ծննդավայրը եղող Սիպերիա՝ քանի ժամանակը ու չէ դեռ:

Ռասբուլթինի հաճոյ չթուեցաւ այս առաջարկս և ըսաւ.

— Ո՛չ, տղաս, ոչ, դուն այդպէս կը խորհիս օրովհետեւ իրականութեան տեղեակ չես, այլապէս այդ առաջարկը պիտի չընէիր երբեք: Սա՛ պէտք է գիտնաս թէ, սիրելիս, Աստուած պաշտօն յանձնած է ինձի ուղիղ ճամբան ցոյց տալ: Նուաստս Անոր հրամաններէն չեմ կրնար շեղիլ: Աստուած հրամայեց ինձի Զարին ու Զարուհին մօտը մնալ, հետեւաբար ըստ այնմ պիտի ընթանամ: Երբեք չեն ազդեր ինձի, բանսարկուներուն խօսքերը, թերթերու գրութիւնները և օտարներու կասկածները: Կարեւորութիւն մ'ընծայեր:

Ռասբուլթին ոտքի ելաւ և ջղային քայլերով սկսաւ ձեռել սենեակին մէջ:

Ուշադրութեամբ կը հետեւէի շարժումներուն: Խոթոռադէմ էր: Խիստ մտադրաղ երեւոյթ մը ունէր: Յանկարծ ինձի մօտեցաւ, ուսերէս բռնեց և ակնարկները ուղղեց աչքերուս մէջ: Այդ ակնարկներուն տակ գէշութիւն մը զգացի: Աստուած իմ, ի՛նչ սոսկալի աչքեր էին անոնք...:

Պահիկ մը յետոյ զսե քահանայո՞ն խնդալ սկսաւ: Առանց աչքերը իմիններէս չեղեցնելու սկսաւ ուսերս

շոյել: Ի՞նչ սաղայելական արտայայտութիւն ունէր... Բաղդր, դիւթիչ ձայնով մը, որ մինչեւ ծուծս ազդեց, հարցուց թէ պիտի ուզէի՞ գաւաթ մը գինի առնել:

— Ամենայն սիրով, պատասխանեցի անմիջապէս: Պիճեհին մօտ գնաց, շիշ մը Մասէրի գինի և երկու գաւաթ բերաւ, որոնք լեցնելէ վերջ իրենը պարպեց իմ կեանքիս: Ապա, Ռասբութին բռունցքովը պիտերը ու մօրուքը մաքրելով ըսաւ.

— Ե՛րբ պիտի գաս կրկին զիս տեսնելու: Նոյն պահուն Օր. Մ. սենեակ մտաւ և լուր տըլաւ քահանային թէ՛ ՉարսքոյէՄ - էյօ երթալու պահը հասած է և թէ ինքնաշարժը կը սպասէ դրանք առջեւ:

— Արդարեւ մոռցայ, Չարսքոյէ-Սէյօն հիմա նուազտիս կը սպասեն: Առաջին անգամ չէ որ կ'ուշանամ, յաճախ այսպէս կ'ընեմ: Երբեմն հեռաձայնով կը կանչեն զիս և երբեմն ալ մարդ կ'ուղարկեն, բայց նորէն չեմ երթար: Յետոյ, առանց լուր տալու, կ'երթամ, Չարն ու Չարուհին զիս տեսնելուն պէս չափազանց կ'ուրախանան: Անոնց այս վիճակը այցելութիւններուս յարգը կը բարձրացնեն:

Մեկնելու համար արտօնութիւն խնդրեցինք Ռասբութինէն: Անիկա ալ մէկ կողմէ մեկնելու կը պատրաստուէր և միւս կողմէ ալ խօսքը ինծի ուղղելով ըսաւ.

— Բարի ձանապարհ, սիրելի: Ապա զիս ցոյց տալով Օր. Մ. փ աւելցուց, ուշիմ է ասիկա, շատ ուշիմ, տա՛ր Աստուած որ չչփոթեցնէին անոր միտքը: Եթէ չընդդիմանայ իմ հրամաններուս անոր վիճակը շատ լաւ պիտի ըլլայ: Ի՞նչ կ'ըսես, աղջիկ, կացութիւնը եղածին պէս հասկցուր անոր, այո՛, հասկցուր, որպէսզի զիս անիկա ալ հասկնայ: Աստուած հետդ ըլլայ, աղջիկ, նորէն եկուր տեսնել զիս:

Երկուքս ալ համբուրեց: Ռասբութին տան առաջակողմի դռունէն ինքնաշարժ նստեցաւ, գնաց: Մենք ալ ետեւի սանդուղնեքէն իջանք: Այլեւս փողոցն էինք:

Փօսթանքաի ուղղութեամբ յառաջանալ սկսանք: Այնտեղ մեր ինքնաշարժը կը սպասէր մեզի: Մէջը մտանք: Ինքնաշարժը կը յառաջանար և մենք կը խօսակցէինք: Օր. Մ. շարունակաբար կը խօսէր ինծի Ռասբութինի նկատմամբ իր սնուցած համակրանքին ու յարգանքին մասին:

— Ն. արժանապատուութեան տունը մարդ ինքզինքը որքան հանգիստ կ'ըզայ, այնպէս չէ՞ Եռսուբօֆ: Աստուած վկայ, չեմ գիտեր ի՞նչպէս բացատրել... երբ անոր մօտ կը գտնուիմ, «ես»ս կը կորս՛ցնեմ, կ'անէանամ: Կարծես կապս կը խզեմ աշխարհի հետ... այս յարգելի անձը ջիղերը հանդարտեցնող գերմարդկային յատկութիւն մը ունի:

Չուզեցի մանկամարդուհիին այս համոզմանը ընդդիմախօսել: Միայն թէ՛ սա թելադրութիւնները ըրի անոր.

— Որքան շուտ Ռասբութին հեռանայ այս քաղաքէն, իր մասին այնքան խերով կ'ըլլայ:

— Ինչո՞ւ, հարցուց չփոթած:

— Որովհետեւ հաւանաբար սպաննեն զայն... այո՛, վստահ եմ թէ օր մը պիտի սպաննեն զայն: Հետեւաբար ձեզի խորհուրդ կու տամ որ տեղեկացնէք թէ՛ որքան ատեն որ Բեթբրսպուրկ մնայ վտանդ կ'սպառնայ իրեն: Ռասբութինի հակառակորդները բազմաթիւ են և խիստ լաւ կազմակերպուած են:

Թշուառ աղջիկը կը գողգողար:

— Աստուած մի՛ արասցէ, Աստուած մի՛ արասցէ, Աստուած այդ օրերը խնայէ ինչ, գոչեց:

Մանկամարդուհիին տեղէն ցատկեց ընդհատ, դէմքը

փոքրիկ ձեռքերուն մէջ ստաւ ու պահ մը մնաց այդ վիճակով: Ապա դէմքը բացաւ: Զիտ դիտած տոնն աչքէրը կը փայլէին: Թերահաւատ կերպով մը գլուխը շարժեց ու ըսաւ:

— Ո՛չ սիրելիս, անհաւանական ու անկարելի է այդ, որովհետեւ Արարիչը երբեք չհաւանիր Ռասբութինի մեռնելուն: Յետոյ շղագրգիռ վիճակով մը շարունակեց, սակայն ինչո՞ւ չէք հասկնար Ենուուրօֆ, ինչո՞ւ չէք հասկնար թէ՛ «մեծ փրկարար» մեր միակ մխիթարանքն ու յենարանն է: Եթէ ան ալ ունայնանայ, և հեռանայ այս աշխարհէն միւսներուն նման, ամէն ինչ կը փճանայ, տակնուվրայ կ'ըլլայ: Ռասբութին կեանքի հիմնաքարն է: Որքա՛ն իրաւացիօրէն Զարուհին կը վախնայ ու կ'ըսէ. «Եթէ մեր քահանան մեկնի, տղանիս կը կորսնցնենք առ յաւէտ»: Միջոց մը Ռասբութին հոս չէր, զահաժառանգը հիւանդացաւ, անմիջապէս լուր ղրկեցին անոր, եկաւ, և զահաժառանգը առողջացաւ: Արդէն Ռասբութին ալ կ'ըսէ որ՝ եթէ զինքը սպաննեն, Զարին տղան կը մեռնի: Բայց անկարելի է որ Ռասբութին մահանայ: Փա՛ռք Տիրոջ, մինչեւ ցարդ քանի՛ քանի մահափորձեր կատարուեցան անոր դէմ, բոլորն ալ չյաջողեցան իրենց վատ նպատակին մէջ: Ուրեմն, Տէրը զայն կը պահպանէ: Զայն թէ՛ Աստուած և թէ պետութիւնը կը պահպանեն: Այնչա՛փ կարող հսկիչներ ունի որ, ասկէ վերջ երբեք չվախցուի զաւաղրութենէ: Ո՛չ ոք կրնայ սպաննել Ռասբութինը:

Ինքնաշարժը կ. ընտանիքին բնակարանը մօտեցած էր:

— Անգամ մըն ալ ե՞րբ պիտի գաս մեզի, հարցուց մանկամարդուհին:

— Ռասբութինը տեսնելիք օրերնիդ հաճեցէք հեռաձայնել ինձ, ըսի:

Մեր վերջին տեսակցութեան ընթացքին, ցաւով նշմարեցի թէ՛ «սեւ քահանայ»ն կրկին լաւ տպաւորութիւն մը գործած էր մանկամարդուհիին վրայ:

Կրկին ու կրկին վերջիչեցի թէ՛ Ռասբութինի և թէ Օր. Մ.ի խօսքերը: Անկարելի կը նկատէի որ՝ Ռասբութինը հաշտարար կերպով պիտի կրնայինք հեռացնել Բեթերսպուրկէն:

Ի՞նչպէս կարելի էր այս նպատակին յաջողութիւնը ապահովել: Երբ աւելի խոր կերպով մտածեցի, համոզուեցայ թէ՛ անիրականանայի ձեռնարկ մըն էր զայն փափաքուած կերպով Բեթերսպուրկէն հեռացնելը: Որովհետեւ՝ Ռասբութին ուժով կը համարէր ինքզինքը և ապահով էր իր ամուր կացութեան: Գէթ այնպէս կը կարծէր ինք: Անհաւանական էր նաեւ որ նիւթական առաջարկ մը ընդունէր ան: Ռասբութին իրեն պէտք եղածէն աւելի դրամի տէր էր:

Եթէ «սեւ քահանայ»ն Գերմանացոց հաշույն լրտեսութիւն կ'ընէր, ուրեմն մեծկակ գումարներ կը ստանար անոնցմէ, ուստի մեր տալիք գումարը զէոոյի մը չափ արժէք պիտի չներկայացնէր այդ մեծաքանակ ոսկիներուն քով:

Հետեւաբար, անհրաժեշտ էր բռնի միջոցներու դիմել Ռուսիան փրկելու համար Ռասբութինէն:

Արդարեւ «սեւ քահանայ»ն սկսած էր սպառնական զիրք մը գրաւել հայրենիքին ու պետութեան դէմ:

* * *

Զինուորական վարժարանի դասերս ազատ ժամեր չէին ընծայեր ինձ: Խոնջած՝ տուն կը վերադառնայի: Գիշերներն իսկ հանգիստ չունէի: Միաքս չարչրկող միակ խնդիրն էր՝ տուած բացարձակ որո-

շումս գործնական գեանի վրայ դնել: Դաւադրական ծրագրին մինչեւ յետին կէտերը, չափազանց մանրամասնութեամբ, կը պատրաստէի մտքիս մէջ:

Ռասբուլթինի Կուրուքնուայա պողոտայի 64 թիւը, իմ տուած առաջին այցելութենէս յետոյ, երբ տուն վերադարձայ, բարոյական ու Ֆիզիքական ուժ մը կը զգայի մէջս, «սեւ քահանայ»ին հանդէպ զգացած նողկանքս զէնիթին հասած էր: Այլեւս ինձ համար անկարելի էր մտքիս մէջ հասունցած գաղափարին առաջքն առնել: Պահը հասած էր մանրամասնութեանց քննութեան: Կը ջանայի Ռասբուլթինի նպատակին էութեանը թափանցել: Այս զարմանալի ու սոսկալի մարդուն ազդեցութիւնը իր վերջին աստիճանին կը հասնէր: Հրոսակային կազմակերպութիւն մը կար որ կը գործէր Ռուսիոյ դէմ: Եւ Ռասբուլթին հոգին էր, պետն էր այս կազմակերպութեան: Արդեօք Ռասբուլթին գիտակցօրէն թէ անգիտակցաբար կը գործէր այս չարիքները: Ահա՛ հարց մը որ կը տանջէր ուղեղս:

Երբ անկողինս կը մտնէի, համայնապատկերի մը նման աչքիս առջեւ կը մարմնացնէի «սեւ քահանայ»ին մասին ունեցած բոլոր տեղեկութիւններս: Կը ջանայի լուծել այն հակասութիւնը զոր գոյութիւն ունէր այս մարդուն բարոյականին մէջ: Կ'աշխատէի չքմեղացնել իր արարքները:

Եւ վերջապէս սա եղրակացութեան կը յանգէի. «Ո՛հ, այս մարդը ի՛նքն ալ չգիտեր իր ինկած ծուղակին էութիւնը, չգուշակեր թէ՛ բռնած ընթացքը ո՛ւր կ'առաջնորդէ զինքը... չճանչնար զինքը առաջնորդող մարդոց նկարագիրն ու նպատակը»:

Բայց, ի վերջոյ, «սեւ քահանայ»ին զեղխ կեանքը կը մտաբերէի: Կը խորհէի այդ խայտառակութեանց, այդ զեղխութեանց, այդ պօհեմ ու ազնուա-

կան կիներուն ճասին: Մանաւա՛նդ երբեք չէի կրնար ներել Ռասբուլթինի արքայական ընտանիքին հանդէպ բռնած երկերես քաղաքականութիւնը:

Ու բոլոր այս տարտամ, անորոշ դատաստաններուն, բոլոր այս հաւանականութիւններուն մէջէն, յամբօրէն, իրական Ռասբուլթինը, աւելի որոշ նկարի մը ձեւով կը մարմնանար աչքերուս առջեւ:

Երբեք տարակոյս չկայ որ այս մարդուկը, ամէն բանէ առաջ, տղէտ, անմիտ ու քսու գիւղացի մըն էր: Կարգ մը պայմաններ բարձրացուցեր են զայն իր այսօրուան դիրքին: Վեհապետներու անոր հանդէպ ցոյց տուած շահագրգռութիւնը, համակրութիւնը, զինքը պաշտողներուն երկրպագու ձեւերը և վերջապէս յարածուն զեղխութիւններն ու անգործութիւնը, առաւել կիրպով զգուած ու չիպացուցած են այս գիւղացին, և անոր մէջ խիզճ ըսուած բանին նշոյլն իսկ չեն ձգած:

Բացորոշ էր որ, Ռասբուլթին, պահելու համար իր ներկայ գիւրքը, միջոցներու մէջ, խտիր պիտի չի դնէր:

Մաքնիսական այնպիսի՝ ուժ մը կար Ռասբուլթինի մէջ որ անկարելի էր դիտել անոր աչքերը առանց դողդալու: Կարծես «սեւ քահանայ»ին մէջ չար ոգի մը պահոււրտած էր, կ'իշխէր անոր շարժումներուն ու ընթացքին վրայ և Ռասբուլթինի խօսքերուն ու գործքերուն սոսկալի, վճռական շեշտ մը կը շնորհէր: Այնպիսի արտայայտութիւն մը որ՝ իր խօսակիցը զարմանքի մէջ կը թաղէր և կ'ստիպէր զայն խոնարհելու:

Եթէ այս գերբնական յատկութիւնը զարգացած անձի մը մօտ ըլլար, տարակոյս չկայ թէ՛ այս անձը իր ուսմունքը, ուշիմութիւնը ու յատկութիւնը ի մի

բերելով մեծ գործեր պիտի կրնար տեսնել։ Սակայն, Ռասբուլթին տգէտ մըն էր և հետեւաբար իր այս բնատուր յատկութիւնը չէր կրնար լաւագոյն կերպով օգտագործել, այլ միմիայն, յիշեալ գերբնական յատկութիւնը կը մնար «սեւ քա՛ննայ»ին աչքերուն փայլին մէջ ու կը մղէր զայն սաղայէլական գործունէութեան։

Անա՛, Ռասբուլթինի յաջողութեան զաղտնիքը ցոյց կուտար ինքզինքը անոր աչքերուն մէջ սոսկաօրիթ շանթի մը նման։

Բայց արդեօք Ռասբուլթինը, վարագոյրին ետեւէն լրտե ութեան մղողները ի՞նչ տեսակ մարդիկ էին, «սեւ քա՛ննայ»ն թափանցած էր անոնց նպատակին։

Չեմ կարծեր։

Նոյն իսկ, թերեւս ալ Ռասբուլթին լուր չունէր թէ՛ գործիք մըն էր ինքը գերման լրտեսութեան և առանց խնդրոյն խորքը թափանցելու կոյրզկուրան կը հետեւէր անոնց...

Ռասբուլթին զարմանալի ուղեղ մը կրէր։ Անիկա հաճոյք կ'զգար ամէն ինչ ծածկանունով յայտնելու։ Օր մը, մեր տեսակցութեան միջոցին, երբ կը խօսէր, իր շիման մէջ գտնուած քաղաքական դէմքերուն (լրտեսներուն) մասին, կակնակցները կ'որակէր զանոնք։

Սակայն կը կարծեմ թէ ի՛նքն ալ չէր տեսած «կանանչներ»ը։ Ուղղակի շիման մէջ չէր զսնուած անոնց հետ։

— «կանանչներ»ը Շուէտ կը բնակին. պիտի ծանօթանաս անոնց հետ, ըսաւ Ռասբուլթին։

— Հապա Ռուսիա՞, այստեղ «կանանչներ» չկա՞ն, հարցուցի։

— Ո՛չ, «կանանչներ» չկան Ռուսիա, «կանան-

չորակներ» կան, որոնք՝ համակիրներն են «կանանչներ»ուն։ Մեր ալ համակիրներն են անոնք։ Ուշիմ մարդիկ են։

Այս կերպով, Ռասբուլթին կատարեալ վստահութիւն ունէր իմ վրաս։ Նոյն իսկ, կը փափաքէր նախարար կարգել տալ զիս։ Բայց այս առաջարկը չփութութեան ու վրդովանքի մատնեց զիս։ Որովհետեւ գիտէի թէ՛ Ռասբուլթինի մէկ խօսքը երկուք չէր ըլլար Ռուսիոյ մէջ։ Ի՛նչ որ ուզէր կրնար ընել։ Ուրեմն «սեւ քա՛ննայ»ն զիս նախարար ալ կրնար անուանել։ Աստուած իմ, խորհեցայ պահ մը այն խայտառակութեան և ցաւազին հետեւանքներուն մասին որոնք կրնային յառաջ գալ այսօրինակ մարդու մը պաշտպանութեան ու բարեխօսութեանը շնորհիւ նախարար կոչուելէս։ Ուստի ըսի ժպտագին.

— Տէր իմ, ընդմիշտ կարօտ եմ ձեր պաշտպանութեան, բայց մի՛ գուցէ զիս նախարար անուանել տալու ձեռնարկներ ընէք։

Ռասբուլթին պատասխանեց զարմացած.

— Ինչո՞ւ կը խնդաս, տղա՛ս, չըլլա՞յ որ կասկածիս թէ չեմ կրնար խոստումս կատարել։ Ի՛նչ որ կը փափաքիմ կ'իրագործեմ զայն... աչ արհ եսթակայ է ինծի... պիտի տեսնես, քեզի նախարար պիտի ընեմ...

Քա՛ննային այս վճռական խօսքերը զիս յուսահատութեան կը մատնէին։ Սոսկումով կ'երեւակայէի հանրային կարծիքին այն զարմանքը, երբ մամուլին մէջ պիտի տեսնէր իմ նախարարութեանս լուրը։

— Շա՛տ կը խնդրեմ, շնորհ ըրէք, ես նախարարութեան արժանի մէկը չեմ։ Եթէ խնդիրը իմ ձեզի օգնելու և ծառայելու մէջ կը կայանայ, ատիկա՛ նախարար չեղած ալ ի գործ կը դնեմ, պայ-

ման չէ անշուշտ որ անպատճառ հրապարակաւ գործեմ:

— Ինչպէս որ կ'ուզես թո՛ղ այնպէս ըլլայ, գուցէ իրաւունք ունիս դուն:

«Ահա՛, տեսա՞ր, հիմա հասկցայ թէ ի՛նչ ուղղամիտ և անկեղծ անձ մըն ես, սակայն բաց ի քենէ, բոլոր բարեկամներս նուաստիս տարբեր լեզուով կ'արտայայտուին: Անոնք կ'ուզեն որ միշտ բարեխօսեմ իրենց մասին: Ամէնքն ալ իրենց յատուկ խնդրանքները ունին:

— Շատ լաւ. ի՞նչպէս ձեր այսքա՛ն բազմաթիւ բարեկամներուն փափաքը կ'իրագործէք:

— Մէյ մէկ յանձնարարագիր կուտամ, նախարարի մը կամ ազգեցիկ անձի մը կը ղրկեմ, այդ յանձնարարագրերուն վրայ «գործերնին տեսէք» կը գրեմ: Երբեմն ալ զանոնք ուղղակի Ձարսքօյէ-Սէյօ կը ղրկեմ: Ահա՛, նուաստս, այս կերպով կը կատարէ պաշտօնարաշխութիւնը:

— Ուրեմն նախարարները կ'անսան ձեզի:

Ռասբութին պոռայ:

— Ամէնքն ալ, ամէնքն ալ նուաստիս խօսքը մտիկ կ'ընեն: Ո՛չ ոք կրնայ խօսքէս դուրս ելլել: Որովհետեւ նախարարական աթոռները նուաստս է որ կը շնորհէ անոնց: Կարելի՞ բան է որ ընդդիմանան ինձ. լաւ գիտեն թէ՛ հակառակ պարագային խստիւ կը տուժեն: Տակաւին այսօր Վարչապետը նուաստիս յիսուն հազար բուսլի ղրկեց՝ Բրօթսբորօֆի ներքին գործոց նախարար անուանուելուն համար: Վարչապետը չհամարձակեցաւ ուղղակի իմ մօտս զալու և ուրիշին միջոցաւ ղրկեց զրամը: Երբեք մի՛ հարչներ Խովսթօֆր(*), ստորին զաւածան մըն է անիկա...

[*] Խովսթօֆ 1914ին Նիժնի Նովկորօսի կուսակալ էր, Ռասբութինի մեքենայութիւններուն շնորհիւ ներքին գործոց նախարար

մինչեւ որ ներքին գործոց նախարար ընտրուեցաւ հազար անուշ լեզու թափեց, իսկ անգամ մը որ գրաւեց այդ աթոռը սկսաւ երես դարձնել ինէ: Եւ անա՛, թաւալգլոր եղաւ վերջապէս: Զգաց իր սխալը, բայց չա՛տ ուշ...:

Ռասբութին լոնց պահ մը, ապա նորէն խօսք առնելով շարունակեց.

— Այսպէս է կացութիւնը և ցորչափ այս կացութիւնը տիրէ բարեկամներս հաւատարիմ պիտի ըլլան ինձ, հակառակ պարագային իրենք կը միասեն: Արար աշխարհ կը նախանձի ինէ և կ'զգուշանայ, իրաւունք ալ ունին: Իմ կամքս կ'իշխէ ամէն ինչի, անգամ մը որ բուռնցքս սեղանին զարնեմ, վազող ջուրերը կը կեցնեմ...:

Այս խօսքերը ըսելով Ռասբութին ջղուտ ձեռքերը դիտեց և ժպտելով ըսաւ:

— Այսպէս պէտք է վարել զձեզ՝ ազնուականներդ: Դուք կը նախանձիք, տեսնելով նուաստս որ կոշտ մոյկերով ման կուզայ պալատին սրահներուն մէջ: Դուք, բոլորդ ալ հպարտ ու նախանձոտ էք: Գէշ բան է հպարտութիւնն ու սնափառութիւնը: Մե՛ղք է: Եթէ կ'ուզես մերձենալ Բարձրեալն Աստուծոյ, հրաժարէ հպարտութենէ ու սնափառութենէ:

Ռասբութին զարմանալի քրքիչ մը արձակեց ու կրկնեց.

— Գէ՛շ բան է հպարտութիւնը...:

անուամուտեցաւ: Ապա, յիշեալը համոզուելով որ Ռասբութին վրասնգուար անձ մըն է եւ ձանձրանալով միեւնոյն ժամանակ անոր յարասեւ նճուսներէն, ոսթկանական անօրէնին գործակցութեամբ ձեռնարկած է բուժուորել Ռասբութինը: Սակայն, հակառակ անոր որ ոսթիկ, անօրէն Բօրլօճ նախապէս սոսկալի քոյն մը հայքայքած էր իր մեղակցին, յետոյ մասնած է զայն: Այս պատճառաւ խովսթօֆ հրաժարեցաւ ցուած է եւ լոկ՝ իր բարձր պատճենին շնորհիւ կրցած է օձիքը ազատել դասական հետապնդումէ:

Ապա սկսաւ պատմել այն միջոցները որոնց շը-
նորհիւ կը յաջողի բառնալ մարդոց սնափառութիւնն-
ու հպարտութիւնը:

— Սիրելիս, կիները այրերէն վատթար են: Պէտք է փութով օգտագործել զանոնք: Այս պատ-
ճառաւ ազնուական կիները բաղնիք կը տանիմ ու
կ'ըսեմ անոնց. «Բալորդ ալ մերկացէք և զիս՝ մոռժիս-
լուացէք»: Եթէ զժկամակութիւն յայտնեն անմիջա-
պէս ակնարկներս կ'ուղղեմ անոնց աչքերուն խորքը
ու այս կերպով կը հպատակեցնեն զանոնք: Այսպէս
պէտք է ջախջախել սնափառութեան և հպարտու-
թեան զգացումը՝ որ մահացու մեղք մըն է:

Ռասբութին շարունակ կը պարպէր գինիին գա-
ւաթները:

Այնպիսի լիկնեցնող և քստմնելի մանրամասնու-
թիւններ պատմեց, որոնք ո՛չ թէ գրել այլ խորհրդն-
իսկ ամբողջով զգամ: Աստուած իմ, ի՞նչ աստիճանի
հասեր են պալատական կիներուն Ռասբութինի հետ
գործած խայտառակութիւնները...:

— Սիրելիս, ինչո՞ւ գինի չես խմեր, չե՞ս արտո-
ժիր, գիտցիր թէ գինին զեզերու ամենագերագանցն
է: Անիկա՞մէն հիւանդութեանց միակ դարմանն է:
Թէեւ զեղարանը չծախուիր գինին: Արարիչը շինած
է զայն որպէս զի իր զաւակներուն հոգին և մարմինը
կազդուրէ: Ես ալ առաւելագոյն կերպով կ'օգտուիմ
Տիրոջ՝ այս շնորհէն:

«Հիմա որ միտքս է ըսեմ քեզի. կը ճանչնա՞ս
Թիպէթցի վնուկ Բրոֆ. Պատմայէֆը, շա՛տ կարող
բժիշկ մըն է ան: Դեղերը իր ձեռքով կը պատրաս-
տէ: Իսկ եթէ Բուլթքինն ու Տօրէվէնքօն(*) հարցը-
նես, անոնք կատարեալ համբակներ են: Դեղագիր-

[*]. Արեւնի բժիշկներ:

ներ կը գրեն, կը կարծեն թէ հիւանդը ապաքինած
է, բայց ընդհակառակը հիւանդութիւնը կը սաստկա-
նայ: Պատմայէֆի գործածած բոյսերը Աստուած
տուած է իր սրբիներուն, այս բոյսերը յեռներն ու
դաշտերը կը գտնուին... Տէրը կը յուսցնէ զանոնք,
այս պատճառաւ անոնք կ'առարեալ բուժիչ յատկու-
թիւն ունին:

Վարանուժով հարցուցի.

— Գահաժառանգի՞ն ալ Պատմայէֆի դեղերը
կուտաք:

— Սիրելիս, հարցնելի՞ ուզես թէ Թիպէթցի գուշակ
Պատմայէֆի դեղերէն՝ կուտանք գահաժա-
ռանգին, ապիկա Չարն ալ գիտէ: Վերիպուան ես եմ
որ պալատին վնուկ ընտրած եմ, անիկա դեղերը գա-
հաժառանգին կուտայ: Բայց և այնպէս՝ չենք փա-
փաքիր որ այս կէտին Տօքթ. Բուլթքին տեղեկանայ:
Այո՛, չենք փափաքիր որ Բուլթքին ծանօթանայ մեր
դեղերուն: Անոր կ'ըսեմ յաճախ. «Չըլլայ որ միջա-
մտես ու արգելք հանդիսանաս մեր տուած դեղե-
րուն, հակառակ յարագային հիւանդին լիճակը գէշ
կ'ըլլայ»: Վերիպուային եւ: յանձնարարած եմ որ՝
դեղերը՝ ցոյց չտայ բժիշկներուն:

— Ես ալ չե՞մ կրնար գիտնալ թէ ի՞նչ տեսակ
դեղեր կուտաք գահաժառանգին, հարցուցի հետա-
քրքրութեամբ:

— Նսխ Չարին տուած դեղերնիս ըսեմ. թէյ
կուտանք անոր, այս թէյը մասնաւոր յատկութիւն
մը ունի որ ն. վեհափառութեան սիրաը կը բացուի
երբ խմէ՝ զայն: Այս թէյը միեւնոյն ժամանակ արի-
ութիւն կը պարգեւէ, Չարը կը զուարթանայ, կը
խնդայ ու կը խայտայ:

Այս խօսքերը արտասանած պահուն Ռասբութին
ի՛նքն ալ խնդալ սկսաւ:

— Թէև Չարը առանց այս թէյն ալ խմելու կը խնդայ ու կը խայտայ, որովհետև անիկա տղու խառնուածք ունի միշտ. արժանի չէ Չար ըլլալու: Պիտի տեսնէք թէ իմ շնորհիւս վախճանը բարի պիտի պիտի ըլլայ... կացութիւնը որ ըստ օրէ լաւագոյն վիճակ մը պիտի ստանայ:

— Ն. Արժանապատուութեան խօսքերը տարտամ են, չեմ կրնար հասկնալ զանոնք, հաճեցէք աւելի որոշ խօսիլ, ի՞նչ կերպով վախճանը պիտի լաւցնէք, ի՞նչպէս կացութիւնը լաւագոյն պիտի ըլլայ օր ըստ օրէ, ըսի:

— Շատ հետաքրքիր ես... կ'ուզես ամէն ինչի տեղեկանալ... բայց ամէն ինչ մէկ անգամէն կարելի չէ սովորիլ... օրը, պահը կուգայ և կը հասկնաս... կը տեսնես թէ ի՞նչպէս վախճանը լաւագոյն պիտի ընեն:

Թէեւ այս վերջին խօսքերը խիստ լակօնական էին, բայց Ռասբուլթին այդ օրը շատ կը շողակրաւ. տէր: Վերջին աստիճան գինով էր ու զինիին ազդեցութեամբը իր գաղտնիքներէն շատը յայտնեց ինծի:

Առիթէն օգտուիլ ուզեցի և խօսակցութիւնը աւելի խորացուցի: Չանացի կարելի եղածին չափ խօսեցինք զայն, տեղեկանալ գաղտնիքներուն՝ բոլոր մանրամասնութեամբը:

Գինի լեցուցի բաժակին մէջ: Ես քիչ խմեցի, անոր շատ տուի:

Պահ մը, առանց խօսելու, դէմ դէմի նստանք: Ռասբուլթին իր բաժակը իմ լեցնելովս չէր բաւականանար, ինքն ալ կը լնցնէր ու մէկ ուժովով մինչեւ մրուրը կ'ըմպէր զայն: Մինչդեռ ես՝ երբեմն ուժով ուժով, կը խմէի և երբեմն ալ միայն չրթներս կը թողէի. եւ որպէս զի բաժակիս գինիին չհատնիլը ուշադրութիւնը չգրաւէ, սեղանին վրայի ծաղկամա-

նին ետին եր պահէի զայն: Այս կերպով նոյն օրը միմիայն Ռասբուլթինը խմեց:

Մասերի հին գինիի երկրորդ շիշն ալ պարպելէ վերջ կթոտելով պիւֆէին մօտեցաւ և երրորդ շիշ մըն ալ առաւ:

Վերստին լեցուցի բաժակը: Իմս ալ լեցնել կեղծեցի:

Նորէն խօսիլ սկսայ և ըսի.

— Տէր իմ, կը յիշէ՞ք թէ առաջարկած էիք որ հասկացողութեան գամ ձեզի հետ և ձեր կուսակիցներէն ըլլամ: Պատիւ կը համարեմ ձեզի ծառայելը: Սակայն ամէն բանէ առաջ պէտք է որ կարգ մը բացատրութիւններ տաք և տեղեկացնէք ձեր ծրագիրները: Օրինակի համար, քիչ առաջ ըսիք թէ վախճանը պիտի լաւացնէք, ուրեմն կը խորհիք ներկայ կացութիւնը փոխել: Այդ պարագային, հաճեցէք ըսել ինձ թէ ի՞նչ բան է որ փոփոխութեան մատնել կ'ուզէք, ի՞նչ կերպով և ե՞րբ տեղի պիտի ունենայ այս փոփոխութիւնը...: Ամէն պարագայի մէջ, պէտք է լուսաբանէք զիս՝ ձեր կուսակիցը:

Ռասբուլթին փակեց աչքերը և պահ մը խորապէս մտածեց:

— Ըսեմ քեզի, սիրելի, թէ ի՞նչ կացութեան ծնունդ պիտի տրուի: Վերջ պիտի գտնեն պատեքազմն ու պայքարը, արիւն պիտի չհոսի այլեւս: Ժամանակը հասած է... Գերմաններն ալ մեր եղբայրները չեն միթէ: Յիսուս ըսած է. «Թշնամիդ քու հարազատ եղբորդ պէս սիրէ»: Ահա՛ այս ի կ պատճառաւ պէտք է վերջ գտնէ պատերազմը: Ն. Վեհափառութիւնն ալ մտիկ չըներ զիս և ամէն անգամ այս խնդրոյն նկատմամբ իմ կամքիս ու հրամաններուս կ'ընդդիմանայ, կ'ուզէ որ պատերազմը շարունակուի...: կը հասկցուի որ կարգ մը խլրդային մար-

դիկ գէշ քարոզներ ու խորհուրդներ կուտան Չարին... Ի՞նչ կարեւորութիւն ունին այդ քարոզներն ու խորհուրդները իմ կամքիս հանդէպ... Սակայն տակաւին պահը չէ որ ցոյց տամ իմ կամքիս զօրութիւնը: Երբ նուաստս այս գործը բարւոք վերջացընեմ և հաշտութիւնը կնքել տամ, այն ատեն բոլորին համակրութիւնն ու գոհունակութիւնը պիտի շահիմ: Եւ ահա՛, այն ատեն, անչափահաս գահաժառանգը գահ՝ պիտի բարձրացնեմ... Զարուհին խնամակալ պիտի կարգեմ... Իսկ Զարն ալ Լիվառա (*) պիտի ղրկեմ գահընկէց ընելով: Զարը գոհ պիտի ըլլայ այս կարգադրութենէն, որովհետեւ յոգնած է և հանգստանալու կարօտ:

«Ն. Վեհափառութիւնը Լիվառա, ծաղիկներու մէջ աւելի մօտ պիտի ըլլայ Աստուծոյ: Շա՛տ մեղաւոր է, ուստի պէտք է որ մօտ ըլլայ Աստուծոյ և թողութիւն հայցէ:

«Ազօթքով և Տիրոջ փառարանութեամբ անցնող կեանք մը միայն կրնայ թեթեւցնել պատերազմին պատասխանատուութիւնը:

«Եթէ այդ վա՛տ կինը (**) չդաշունահարէր զիս Սիպերիոյ մէջ, նուաստս անտարակոյս տոաջքը առած կ'ըլլայի այս պատերազմին: Զէի թոյլ տար որ Ռուսիա պատերազմի մասնակցի: Ի՞նչ օգուտ որ իմ

[*] Լիվառա, Քրեմլինի պալատներուն մէջ Զարեու բնակավայրն է:

[**] Ռասբուքին քանիցս մահափորձի ենթարկուած է: Կուսակցական գիւղացի կին մը, որ քանի մը քառի Ռասբուքինի համաճումին եղած է եւ յետոյ կենակցած է էլիսօր անուն քանակայի մը հետ, 1914ին դառնալով միւս կողմէ Ռասբուքինի փորը: Այս մահափորձը վստակ մասնած է «Մեծ առաջնորդ»-ին կեանքը, քանի մը շաբաթ պաւկած է ուսակարոյս, որու ընթացքին պայքած է ընդհանուր պատերազմը:

բացակայութեանս ընթացքին Սաղանօֆ և իր նախարարները համոզեցին Զարը:

«Իսկ եթէ Զարուհին հարցնես, անիկա խիստ ուշիմ է և հեռատես: Երկրորդ Գաթէրին մըն է ան: Արդէն ներկայիս ան է որ կը կառավարէ երկիրը: Պիտի տեսնես թէ ա՛յն պարագային երբ գործերը Զարուհին ձեռքը անցնին, հետզհետէ լաւ ընթացք մը պիտի ստանան:

«Անմիջապէս որ երկրին ղեկը ձեռքը առնէ, պիտի վճռէ Տուժայի բոլոր շտախօսները: Դժոխքը երթան անոնք... որովհետեւ հակառակորդներս են: Պէտք է անոնց գլուխը ճզմել, սիրելի, պէտք է ցըրուել զանոնք: Ինձ հակառակորդներուն վախճանը գէշ կ'ըլլայ:

Քանի կը խօսէր Ռասբուքին, նոյնքան կը բորբոքէր: Երբք չէր պատահած որ յիշեալը գինով չեղած ատեն այսքան ազատ խօսէր:

— Սոսկալի եմ ես, բեւելով շարունակեց խօսիլ, բոլոր ազնուականները յարուած են ինձի դէմ, որովհետեւ իմ գոյութիւնս անոնց ապագային կ'սպառնայ: Առիթ չեմ տար անոնց ծաւալման: Ասոր փոխարէն սակայն, ժողովուրդը կը յարգէ զիս: Որովհետեւ հակառակ անոր որ ի՞նչ կոնկա գիւղացիի վերարկու կայ և ոտքս ալ մոյկեր՝ խորհրդականն եմ վեհապետներուն: Աստուծոյ շնորհն է ասիկա: Մարդոց սրտին մէջ գոյութիւն ունեցող ամենածածուկ փափաքներն ու իղձերը կարող եմ կարգալու:

— Մարդոց սրտին ամենածածուկ իղձերն ու բաղձաքնները կրնա՞ք կարգալ, յարեցի:

Այսուհանդերձ Ռասբուքին չէր կրցած իմ սըրտիս մէջ գոյութիւն ունեցող բաղձանքը կարգալ:

— Այո՛, կը կարգամ, օրինակով մը հաստատեմ, տղա՛ս:

«Ասկէ ժամանակ մը առաջ Չօր. Ռուսքիի մարդիկը այցելեցին ինծի, տակաւին անոնք իրենց այցելութեան նպատակը չյայտնած գուշակեցի թէ ինչո՞ւ եկած են մօտս: Սակայն, որպէսզի անքաղաքաւարութիւն ըրած չըլլամ թոյլ տուի որ յայտնեն իրենց փափաքը: Չօր. Ռուսքիի գործին համար ազաչեցին: Նուաստս ալ իրագործեցի անոնց փափաքը: Գիտեմ թէ Չօր. Ռուսքի լաւ մարդ մըն է:

«Երբեմն ինծի դիմում կ'ընեն որպէսզի Հրեաներուն համար ալ բարեխօսեմ: Ես ալ կը բարեխօսեմ... և ինչո՞ւ չբարեխօսեմ, միթէ անոնք ալ մեզի պէս մարդիկ չե՞ն, Աստուծոյ ծառաները չե՞ն...»

Ռասբութին գաւաթ մը գինի եւս խմեց ու շարունակեց.

— Կը տեսնես թէ շատ գործ ունիմ, սիրելի, շատերու կ'օգնեմ, բայց ինծի օգնող չկայ: Պարտաւոր եմ իմ բոլոր գործերս ձեռքովս տեսնելու: Գուցէ շատ ուշիմ ես, Եռստըբօ՛ֆ, օգնէ ինծի... իմ բազմաթիւ բարեկամներս պիտի ծանօթացնեմ քեզի... դուն ալ իմ գործերս պիտի տեսնես... այս գործերէն դուն ալ նիւթապէս պիտի օգտուիս, պիտի հարստանաս: Գուցէ հարուստ ես և Չարին չափ դրամ ունիս... այդ պարագային շահած դրամդ աղքատներուն կը բաժնես, և յետոյ, սիրելի, աւելորդ դրամը աչքդ չի հաներ... որքան շատ դրամ ունենայ մարդ այնքան լաւ բան է...»

Նոյն պահուն դուրը զարնուեցաւ: Ռասբութին ուշաբերեցաւ: Յայտնի էր թէ մէկուն կ'սպասէր, բայց մեր խօսակցութեամբը այնքան տարուած էր որ մոռցած էր թէ մէկու մը ժամադրուած է: Երբ դրան զանգակին ձայնը լսեց այնպիսի արտայայտութիւն մը ըրաւ ուրկէ յայտնի եղաւ թէ չէր ուզիր որ այցելուները զիս հոն տեսնեն:

Ռաքի ելաւ ընդհուպ, թեւէս բռնեց և աշխատութեան սենեակը տարաւ զիս, դուրը վրայէս փակեց ու գնաց:

Ականջ տուի ոտնաձայներուն:

Չգացի թէ Ռասբութին երերակալով սրահ ելաւ, ճամբան բանի մը զարնուեցաւ ու տապալեց զայն: Հայնոյեց: Յայտնի էր թէ ծուկերը կը կթօտէին և սրունքները անկարող էին տանելու զինքը: Սակայն զարմանալի էր որ, հակառակ այդքան դիտուցած ըլլալուն, երբեք չէր կորսնցուցած մտքին պայծառութիւնը: Արդարեւ դիմադրութեան արտասովոր յատկութեան մը տէր էր:

Կը շարունակէի ականջ տալ դուրսի ձայներուն:

Նորեկներուն նստած սենեակը և իմ գտնուած սենեակս բարակ պատով մը զտուած ըլլալով կատարելապէս կրնայի լսել անոնց խօսակցութիւնը: Բայց խօսակցութիւնը խիստ ձայնով տեղի կ'ունենար, այս պատճառաւ չկրցի հասկնալ թէ ի՞նչ կը խօսէին անոնք:

Բանալիին ծակէն սկսայ ներսը դիտել: Ռասբութին ինծի հետ եղած միջոցին գտնուած տեղը բազմած էր: Անոր շուրջի աթոռներուն վրայ ալ հինգ այցելուներ նստած էին: Երկու անձ ալ Ռասբութինի զլխուն վերեւ ոտքի կեցած էին:

Մի առ մի աչքէ անցուցի Ռասբութինի խորհրդաւոր հիւրերը: Ամէնքն ալ զբաղած էին յուշատետրերնուն մէջ բաներ մը գրելու:

Դէմքերնին այլանդակ արտայայտութիւն մը ունէր: Կարծես բանէ մը կը վախնային:

Բացորոշ կերպով յայտնի էր թէ՛ անոնցմէ չորսը Հրեայ էին:

Իսկ միւս երեքը զարմանք ազդելու չափ իրարու կը նմանէին: Փոքր աչքերով, կարմրադէմ, ոսկե-

գոյն մազերով մարդիկ էին անոնք: Մէջերնուն մէկը կը ճանչնայի, բայց չկրցի մտաբերել թէ ո՞վ էր ան: Չափազանց լաւ կերպով հագուած էին:

Այցելուններէն մի քանին վերարկունին զօրօրը չէին ձգած և միասին սենեակ բերած էին:

Ուշադրութիւնս Ռասբութինին կեդրոնացուցի. ստակալի փոփոխութեան մը մատնուած էր ան: Ինքզինքին մեծ կարեւորութիւն մը ընծայելով նստած էր ու կը խօսէր տենդագի:

Հիւրերը ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէին զայն և չարունակ կը նօթագրէին տետրակներնուն մէջ: Երբեմն բաներ մը կը հարցնէին ցած ձայնով, երբեմն ալ կը խնդային Ռասբութինի խօսած պահուն:

Կարելի էր զանոնք գաղտնի ընկերութեան մը անդամները նկատել:

Յանկարծ բան մը մտաբերեցի. մի՞ գուցէ Ռասբութինի ըսած «կանանչորակներ»ը ըլլային ասոնք:

Քանի հիւրերը կը դիտէի այնքան համոզուած կ'ամրանար թէ լրտեսներ էին անոնք:

Մարմինս փուշ փուշ կ'ըլլար, խորհելով որ իմ ներկայութեամբս և Չարին ու Չարուհին պատկերներուն առջեւ Ռուսիոյ գաղտնիքները կը յայտնուէին այս «մեծ առաջնորդ»ին կողմէ:

Խորանքով քաշուեցայ գուննէն:

Ուղեցի խոյս տալ այս անիծեալ վայրէն: Բայց միակ գուռ մը ունէր Ռասբութինի աշխատութեան սենեակը՝ ուր կը գտնուէի: Կարելի չէր որ առանց ուշադրութիւն գրաւելու գուրս ելլէի անկէ:

Պահ մը վերջ քահանան ներս եկաւ:

Շատ գոհ էր ու զուարթ:

Խորհելով որ անկարելի պիտի ըլլար չարունակել

այն կեղծ յարգանքը զոր կը տածէի անոր հանդէպ, ուստի անմիջապէս հրաժեշտ առի:

Փութով դուրս ելայ տունէն: Խենդի մը պէս կը քալէի ճամբան:

* * *

Ամէն անգամ որ Ռասբութինի կ'այցելէի հաստատ հիմ կը գտնէր սա գազափարս թէ՛ այս մարդը միակ պատճառն էր Ռուսիոյ գլխուն եկած բոլոր փորձանքներուն: Եթէ անոր մարմինը վերնար մէջտեղէն, վեհապետական ընտանիքն ալ պիտի փերկուէր: Վերջին ծայր գոհ էի բախտէս որ ժպտած էր ինծի: Բախտս զիս այս չարոգի մարդուն հետ դէմ առ դէմ բերած էր և առիթը առած էր ինծի հասկընալու թէ՛ այս մարդուկը որքա՞ն կարող է չարիքներ դործելու, ի՞նչպէս անգուշը պիտի առաջնորդէ Ռուսիան, արդէն մասամբ ալ առաջնորդած է զայն:

Ուրեմն ի՞նչ պատճառ կար աւելի երկար սպասելու:

Իւրովի սա խօսքերը կը կրկնէի. «Ռասբութին կը փճացնէ հայրենիքս և վեհապետներուս գերդաստանը, չեմ կրնար հանդուրժել անոր գոյութեանը, որովհետեւ անիկա մէկ կողմէ այ լրտեսութիւն կ'ընէ թշնամիներու հաշուոյն: Աշխարհի յրայ ո՞ր Ռուսն է որ անկեղծօրէն չփափաքիր անոր մահուանը:

Ըստ իս որոշուած էր: Վերջ պիտի տրուէր քահանային գոյութեանը: Միայն թէ տակաւին սա չէի գիտեր թէ՛ արդեօք այս պարտականութիւնը անհնապէս ինծի՞ կը պատկանէր:

Եթէ զայն սպաննելու դերը, իմ ընկերներուս մէջէն, ինծի պիտի վիճակէր, կարիքը կ'զգայի այլ եւս վերջ տալու անոր հանդէպ խաղացած կեղծ բա-

րեկամի գերիս: Այս գերը արժանապատուութիւնս վերջին ծայր կը վիրաւորէր: Կը ջղաճանաչի երկերեսութենէս: Արժանապատուութեան զգացումս կը ստիպէր զիս վերջ մը տալ այս կացութեան:

Մեր առաջին որոշումն էր Ռասբուլինը սատակեցնել իր տանը մէջ: Բայց այդ կերպով խնդիրը պետի յայտնուէր, ինչո՞ւ և ո՞վ սպաննած ըլլալը դիւրաւ պիտի հասկցուէր:

Յարմար չէր այս կերպը, որովհետեւ մտքերը պիտի շփոթեցնէր:

Այդ միջոցներուն Ռուսիա և իր գինակիցները ընդհանուր և մեծ յարձակման մը կը պատրաստուէին: Ուստի Ռասբուլինի գէժ մահափորձ կատարելը ձարական ընտանիքին քաղաքականութեանը հանդէպ ցոյցի մը հանգամանքը պիտի ունենար:

Հետեւաբար յարմարագոյն դատեցինք մահափորձը գազանօրէն ի գործ դնել:

Ռասբուլինը պիտի անյայտացնէինք և ո՛չ ոք պիտի կրնար գիտնալ թէ ի՞նչ եղաւ ան:

Անշուշտ այս կերպով ոճրագործներուն ինքնութիւնն ալ պիտի չյայտնուէր:

Վստահած երկու անձերո կային: Անոնց ալ դիմելու պէտքը զգացի:

Այս երկու անձերէն մին Բօրիշկէվիչն էր իսկ միւսը՝ Մաքլաքօֆը: Յիշեալները անդամ էին Տումայի և երկուքն ալ Ռասբուլինի գէժ արտայայտուած էին ժողովի ընթացքին: Հետեւաբար կրնասին ինծի խորհուրդ տալ, քաջալերել զիս և թերեւս ալ գործնապէս կ'օգնէին ինծի մահափորձի գործին մէջ:

Առաջին առթիւ Մաքլաքօֆին գացի: Մեր տեսակցութիւնը խիստ կարճ տեւեց: Քանի մը բառով մտադրութիւնս յայտնեցի և իր կարծիքին գիմեցի:

Մաքլաքօֆ վարանեցաւ որոշ բան մը ըսելու: Իր վարանումը և անվստահութիւնը սապէս կը յայտնէր:

— Ինչո՞ւ այս մասին ուրիշին չգիմեցիք և ինծի եկաք ուղղակի:

— Ձեր ճառաստութեան պահուն Տուման կը գտնուէի, մտիկ ըրի Ռասբուլինի հասցէին ձեր ընդգիմաստութիւնը:

Կ'զգայի թէ այս մտադրուն սիրտը ինծի հետ էր, բայց հաղար մտածումներով չէր կրնար մասնակցիլ մահափորձի գործին:

Արդեօք չէ՞ր վստահեր ինծի:

Գուցէ...: Որովհետեւ մինչեւ այդ օրը Մաքլաքօֆ զիս միայն անուշով ձանչցած էր:

Արդեօք կ'զգուշանա՞ր այս վտանգաւոր գործին մասնակցիլ:

Այդ ալ հաւանական էր: Որովհետեւ իրեն հետ ունեցած խօսակցութեամբս համոզում գոյացուցի թէ՛ անկարելի էր գործակցիլ այս մտադրուն հետ: Իր անձին ապահովութեան հոգը գերազանց կը նկատէր Ռասբուլինի հանդէպ սնուցած ոխէն:

Տուն վերադարձոյ: Հետաձայնեցի Բօրիշկէվիչին: Յաջորդ օրուան համար ժամադրուեցանք:

Բօրիշկէվիչի հետ ունեցած տեսակցութիւնս բուրրովին տարբեր եղաւ Մաքլաքօֆինէն:

Անմիջապէս որ մահափորձի մտադրութիւնս յայտնեցի Բօրիշկէվիչին, իրեն յառուկ խանդավառութեամբ ու դիւրաշարժութեամբ ցատկեց տեղէն ու գոհեց:

— Շատո՞նց ի վեր կը խորհէի այդ մասին, պատրաստ եմ ամէն գնով օգնելու ձեզի: Մակայն ձեր կարծածին չափ դիւրին գործ մը չէ քահանան սպաննելը: Շատ դժուար է մերձենալ Ռասբուլինին, անոր

մօտ երթալու համար հարկ ու անհրաժեշտ է շան վոն-
մակներու չափ բազմաթիւ պահակներու, լրտեսներու
մէջէն անցնել՝ առանց ուշադրութիւն գրաւելու :

— Ես առիկա ապահոված եմ, ըսի և Բօրիչքէ-
վիչին մի առ մի պատմեցի այն խօսակցութիւններն
ու տեսակցութիւնները որոնք գոյութիւն ունե-
ցած էին մինչև այդ օրը իմ և «Մեծ առաջնորդ»ին
միջև :

Երեսփոխանը ուշ կտրած մտիկ ըրաւ : Անոր
խօսեցայ Մեծ Դուքս Տիմիթրիի և հարիւրապետ
Սօքոութինի մասին : Նոյնպէս պատմեցի Մաքլաքօֆի
հետ ունեցած տեսակցութիւնս :

Կատարելապէս համաձայն գտնուեցանք :

Ըստ Բօրիչքէվիչի անհրաժեշտ էր զաղտնօրէն
սպաննել Ռասբութիւնը :

Կատարելապէս ըմբռնած էր թէ ծրագրին գործադ-
րութեանը մէջ մեծ դժուարութիւններ գոյութիւն
ունէին, բայց ինքն այ համաձայն էր որ այսպիսի
մահափորձ մը անհրաժեշտ էր, ուստի երբեք նկատի
չէր առներ ու կարևորութիւն չէր տար մահափորձէն
յառաջ գալիք քաղաքական խոտմութիւններուն և դա-
տական պատասխանատուութիւններուն :

— Եթէ կ'ուզուի Ռուսիան փրկել իր ասպալած
անդունդէն, պէտք է սատկեցնել քահանան, ըսաւ :

Բօրիչքէվիչին զարմանալի չթուեցաւ Մաքլաքօֆի
վարանումն ու չբռնկանքը : Այսուհանդերձ կարեւո-
րութիւն կ'ընծայէր Մաքլաքօֆին : Այս վերջինն ալ
մեր ցանցին մէջ աննկ յարմար գտելուն համար որո-
շեց անգամ մըն ալ ինք տեսնուիլ անոր հետ :

Բօրիչքէվիչի տուած խոստումէն դո՛ւ տպաւորու-
թեամբ հետացայ քովէն : Սուստացած էր յաջորդ օրը
Մօյքայի տունս գալ :

Յաջորդ առտու կանուխ Մեծ Դուքս Տիմիթրի,
հարիւրապետ Սօքոութին և ես տեսակցեցանք : Յիշ-
եալները ըսին թէ՛ Ռասբութինը սպաննելու լաւա-
գոյն միջոցը թոյնն է : Թոյներ կան եղեր որոնք եր-
բեք հետք չեն ձգեր սպանեալի դիակին վրայ : Անոնց
կարծիքն ալ այն էր թէ՛ պէտք էր քահանան
սպաննել առանց հետք ձգելու, առանց աղմուկի և
առանց օձիկը ձեռք տալու :

Մահափորձի վայր որոշուեցաւ Մօյքայի տունս :
Այս տունին մէջ, ինձի համար մասնաւոր կերպով յար-
կաբաժին մը կահաւորել տուած էի, այս տեղը մեր
ծրագրին գործադրութեան մեծապէս թոյլատու և
յարմար էր :

Ռասբութինի ինձ հանդէպ սնուցած բարեկամու-
թենէն օգտուելով կրնայի հնչտօրէն զայն այս յար-
կաբաժինը բերել : Նախապէս վարանումի մասնուե-
ցայ :

Չիս բարեկամ նկատող անձ մը, օգտուելով իր
այդ զգացումէն, թակարղը պիտի ձգէի ու յետոյ...
պիտի սպաննէի... :

Սպաննելիք տնձս, ո՛ր և է կերպով իբր հիւր
տունս պիտի հրաւիրէի և հոն պիտի սպաննէի
զայն... ահա՛, չէի կրնար հաշտուիլ այս գաղափա-
րին հետ :

Չէի ուզեր այս կերպ գործել : Վարանումս ըն-
կերներուս յայտնեցի, անոնք ալ համաժող գտնուե-
ցան : Եւ սակայն՝ երկար խորհրդակցութիւններէ վերջ
սա որոշումը տուինք : Նկատելով որ այս զաւազրու-
թիւնը ազգային ու հայրենասիրական խնդիր մըն
էր, երբեք գործի պիտի չխառնէինք անձնական նկա-
րագրի ու խղճի հարցեր : Հակառակ մեր խղճի խայ-

Թին Ռասբուլինը հիւրաբար տունս գտնուած միջոցին պիտի սպաննէինք :

Հետեւաբար մեր ծրագիրը չփոխեցինք : Բայց այս ծրագիրը դէպի Դեկտեմբերի կիսուն կարելի պիտի ըլլար դորձագրել : Որովհետեւ անձնական յարկարածնիս շինութիւնը այդ թուականին միայն վերջ պիտի կրնար գտնել :

Միւս կողմէ՛ ուղղման քննութեան երթալիք Մեծ Դուքս Տիմիթրիին և Բօրիշքէվիչին Բեթերսպուրկ վերադարձին սպանելու պարտաւորութիւնն ալ կար :

Արդեօք մինչեւ այդ ատեն կարելի պիտի ըլլա՞ր տեւականացնել Ռասբուլինի հետ ունեցած բարեկամութիւնս : Տակաւին կորսնցուցած չէ՞ի անոր բարեկամութիւնը հանդուրժելու կարողութիւնս : Պիտի կրնայի՞ երկար ժամանակ պաղարեամբ շարժիլ մարդու մը անդէպ՝ որը բացարձակապէս որոշած էի սպաննել . . . :

Եւեպիստան Բօրիշքէվիչ հինգերորդ մեղսակից մը ներկայացուց մեզի . Տօքթօ Լազովէրը : Այս անձը երեսփոխանին պատկանած բանակին բժիշկն է եղեր : Պիտի կրնայինք օգտուիլ անոր բժիշկի հանգամանքէն : Ուստի յիշեալն ալ մեր գաղտնի ընկերակցութեան մէջ առինք :

Հինգ գաւազիր ընկերներ հաւաքուեցանք Բօրիշքէվիչի առողջապահական վակօնին մէջ : Այնտեղ՝ կէտ առ կէտ, մանրամասնութեամբ ճշգեցինք մեր գործակցութիւնը : Ահա՛ մեր վերջնական որոշումը :

Ես, ըստ առաջնոյն պիտի շարունակէի այցելել Ռասբուլինին : Իմ մասիս ունեցած վստահութիւնը պիտի աւելցնէի : Այդ վստահութեան շնորհիւ օր մը զինքը տունս թէյի պիտի հրաւիրէի : Թէյի գալիք դիւրը երեսփոխան Բօրիշքէվիչի գոց ինքնաշարժովը

քահանան կէս զիշերին Մօյքայի տունս պիտի տանէի :

Տօքթօ Լազովէր պիտի վարէր ինքնաշարժը :

Տունը թէյ առած պահերնուս Ռասբուլինին Սիանիւր քաթախոււմի լուծոյթ մը պիտի խօսցնէինք : Այս սոսկալի թոյնին ազդեցութեամբ քահանան անմիջապէս պիտի մեռնէր :

Դիակը սոսորակի մը մէջ պիտի դնէինք , քաղաքէն դուրս պիտի տանէինք և ծանր մարմին մը կապելով անոր՝ գետը պիտի նետէինք :

Դիակը փոխադրելու համար Մեծ Դուքս Տիմիթրի իր ինքնաշարժը կը տրամադրէր : Յիշեալին ինքնաշարժը Մեծ Դուքսի դրօշ կը կրէր , ուստի ատոր շնորհիւ ճամբան ուշադրութիւն պիտի չգրաւէինք և արցուփորձի տաղտուկ պիտի չունենայինք :

Թէյասեղանին զիշերը ես միշտ Ռասբուլինի մօտ պիտի մնայի , իսկ մեղսակիցներս ներքի սենեակը պիտի պահուրաէին : Ի հարկին օգնութեան պիտի փութային :

Սոստացանք զիրար չմատնել բնաւ , և թէ նոյն իսկ մեր դործելիք սպաննութեան հետեւանք լուկամ գէշ ըլլար :

Մեր այս տեսակցութենէն ու տուած որոշումներէն քանի մը օր վերջ Մեծ Դուքս Տիմիթրի և երեսփոխան Բօրիշքէվիչ դէպի ճակատ մեկնեցան :

Բեթերսպուրկ մնաց միայն հարիւրապետ Սօքոնովին , որուն հետ գրեթէ ամէն օր կը տեսակցէինք :

Մեր ընկերները ուղղման քննութեամբ անգամ մը այցելեցի երեսփոխան Մաքլաքօֆի : Ինձի հանդէպ ունեցած ընթացքին մէջ հափազանց փոփոխութիւն նշմարելով խիստ գոհ մնացի :

Մաքլաքօֆ շատ գնահատեց մեր գաւազարական

ծրագիրը: Բայց երբ գործակցութիւն առաջարկեցի իրեն, մերժեց, առարկելով որ Դեկտեմբերի կիսուն մօտ խիստ կարեւոր գործեր ունի տեսնելիք Մոսքուայի մէջ, հետեւաբար պարտաւոր է նոն զըտնուիլ:

Այսու հանդերձ մեր ծրագիրը իր բոլոր մանրամասնութիւններովը պարզեցի անոր: Երեսփոխանը մեծ հետաքրքրութեամբ մտիկ ըրաւ: Սակայն և այնպէս չմասնակցեցաւ գաղտնի ընկերակցութեան:

Բաժանումի պահուն իբր յիշատակ քառուչուէ գաւազան մը տուաւ ինծի և յաջողութիւն մաղթեց:

* * *

Նոյն միջոցին Ձինուորական վարժարանի ուսմանս կը հսկէր հազարապետ Քուկէլ:

Ամէն անգամ որ Ռասբութիւնի տուած այցելութենէս տուն կը վերադառնայի, պարզապէս գարչանք կ'զգայի ինքզինքմէս: Այս այցելութիւնները սկսած էին տանջանքի մը նման ծանր թուել ինձ:

Քանի մը օր մնացած էին Մեծ Դուքս Տիմիթրիի և Երեսփոխան Բօրիշքէվիչի ռազմաճակատէն վերադարձին, երբ այցելեցի քահանային:

Խիստ զուարթ տրամադրութիւն ունէր:

— Ի՞նչ ունիք Տէր իմ, ի՞նչ է այս զուարթ տրամադրութեան պատճառը, հարցուցի:

— Ի՞նչ ըլլալը կը հարցնես, սիրելի, հիանալի գործ մը տեսայ, այդ պատճառաւ զուարթ եմ: Այլևս երկար պիտի չտեւէ, բախտը պիտի ժպտի մեզի...:

— Կը հաճի՞ք խնդրոյն էութիւնը ըսել ինձ:

— Խնդրոյն էութիւնը պիտի չտեղեկացնեմ քեզի, սիրելի, որովհետեւ վախկոտ ես դուն, կը վախնաս

ինէ, այդ պատճառաւ ստէպ չես այցելեր ինծի: Եթէ վախկոտ չըլլայիր չա՛տ բաներ կար քեզի ըսելիք:

Ըսի իրեն թէ Ձինուորական վարժարանի գրադումներս արգելք կ'ըլլան յաճախակի այցելութիւններուս:

Բայց ան երբեք ականջ չէր տար ինծի և կը յարէր շարունակ:

— Ես գիտե՛մ, գիտեմ թէ վախկոտ ես դուն, խիստ երկչոտ: Ծնողքդ թոյլ չեն տար որ այցելես ինծի...: Մայրդ էլիզապէթին (*) հետ միացած, համաձայնած է և կ'ուզեն զիս հեռացնել այստեղէն: Սակայն ո՛չ, անոնք պիտի չյաջողին երբեք իրենց այս մտադրութեանը մէջ: Չարն ու Չարուհին ականջ չեն կախեր անոց: Չարսքօյէ-Սէլօյի մէջ զիս շատ կը սիրեն:

— Տէր իմ, ըսի, դուք Չարին մօտ եղած ատեննիդ տարբեր կը խօսիք, իսկ ուրիշ տեղեր՝ տարբեր...: Երբ Չարին մօտ կը գտնուիք Չերմեռանդ հաւատացեալի մը նման Տիրոջ անունը վար չէք ձգեր ձեր բերնէն, ահա՛ այս իսկ պատճառաւ վեհափառը կը վստահի ձեզի:

— Բայց ինչո՞ւ Տիրոջ մասին չխօսիմ Չարին, երբ ան ալ խիստ բարեպաշտ մըն է և կ'ախորժի Աստուծոյ և սուրբերու մասին խօսակցութիւններէ:

«Իմ Չերմեռանդ բարեպաշտ մը ըլլալուս համար կը վստահին և այդ իսկ պատճառաւ հաւատ չեն ընծայեր իմ ընդդիմադիրներուս բարբանջանքներուն:

«Յաճախ կը կրկնեմ վեհապետներուն թէ՛ աշխարհ կը նախանձի զիս՝ իրենց հետ իմ այսքան մտերմութեանս համար: Պիտի տեսնէք թէ պիտի զըր-

(*) Էլիզապէթ Ֆէօտորովնա քոյրն է Չարուհիին և հակառակո՞ղ Ռասբութիւնի:

պարտեն զիս : Յիշեցէք Յիսուսը , զայն ալ զրպարտեցին , Յիսուս ալ պաշարեցաւ իրաւունքի ու արդարութեան համար : Ո՛չ ոք կրցած էր համոզել թէ՛ այդ նպատակաւ կը քարոզէ : Չարն ու Չարուհին կը լսեն ամէն ոք բայց նուաստէս տրիշին հաւատ չեն ընծայեր :

«Գայով Չարին , երբ քիչ մը հեռանայ Չարսքոյէ-Սէլոյէն , շուրջը կ'առնեն կարգ մը բանտարկուներ և կ'սկսին ըսի-ըսաւներու տարափ մը տեղացնել զըլխին՝ իմ հասցէիս : Այս պատճառաւ մեր միջև զըրտութիւն կը սիրէ , այսու հանգերձ , անշուշտ որ այս ցրտութիւնը տեւական պիտի չըլլայ և պէտք եղած դասը պիտի տանք զրպարտիչներուն :

«Օր մը ըսի Չարին , սիրելիս , մարդիկ կըրայրներ են , Ֆրանսացին ո՛չ մէկ տարբերութիւն ունի Գերմանացիէն , վերջ տալու է արիւնահեղութեան : Անջատ հաշտութիւն մը ստորագրէ :

«Սակայն Չարը կը յամտի և մտիկ չընէր զիս :

— Խայտառակութիւն է անջատ հաշտութիւն կրնքել , կ'ըսէ Չարը :

— Խայտառակութիւն է միթէ կըրայրասպանութիւնը արգիլել : Ընդհանրապէս կարծակողականի պիտի ձեռնարկեն և նորանոր արիւնահեղութիւններու պատճառ պիտի ըլլան : Ո՛րն է լաւագոյնը , արիւնահեղութիւնը թէ անջատ հաշտութիւնը :

«Չարուհին խիստ ուշիմ և հեռառեւ վեհապետուհի մըն է , լաւ և մաքուր սիրտ կը կրէ : Իսկ Չարը կատարեալ ախմար մըն է , երբեք արժանի չէ վեհապետ ըլլալու :

«Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ ընթացք պիտի ունենայ Մեծ Դուքս Նիքոլայն երբ տեղեկանայ հաշտութեան մասին իմ ձեռնարկներուս : Այս մարդուն նպատակն է բանակները փճացնել ուղղափառութիւն վրայ : Կը համ-

բերեմ , խորհելով որ մի՛ գուցէ չարիք մը հասցնէ ինծի : Փառք Տիրոջ որ անիկա հեռու կը գտնուի և բազուկը չատ կարճ է մեզի հասնելու համար . . . : Վերջապէ՛ս յաջողեցայ հեռացնել զայն կեդրոնէն : Անկէ մեզի անհանդատութիւն չկրնար պատճառել :

Մեր տեսակցութիւններու ընթացքին Ռասբուլթին գրեթէ նոյն խօսքերը կը կրկնէր :

— Կը կարծեմ թէ մեծ սխալ մը գործուած է Մեծ Դուքս Նիքոլայն կեդրոնէն հեռացնելով , ըսի , որովհետեւ բացորոշ է որ համայն Ռուսիան կը սիրէ զայն , ժողովուրդը շատ կ'ախորժի անկէ :

— ձիշտ այդ պատճառաւ , սիրելի , նկատելով որ ժողովուրդը կը սիրէ Մեծ Դուքսը , հեռացուցինք զայն : Այդ մարդուկը վերջերս խիստ ամբարտաւան ընթացք մը ստաւ , Չարը զգաց թէ իրեն համալ վտանգ մը սկսած է գտնալ Մեծ Դուքսը :

— Չեր ըսածները իրողութեան չեն համապատասխաներ , Մեծ Դուքս Նիքոլայն երբեք ձեր բացատրած ձեւով մարդ մը չէ , յետին ու ծածուկ մըտքեր չունի ան : Յիշեալը սրտանց փարած է իր հայրենիքին ու վեհապետին : Նկատեցէք որ պատերազմի կարեւորագոյն փուլերուն մէջ կը գտնուինք , պէտք չէր որ այսպիսի կարող նրամանատար մը հեռացնէիք կեդրոնէն , չէ՞ք գիտեր թէ Մեծ Դուքսին հեռանալէն ի վեր կացութիւնը հեղհեղ գէշ հանգամանք մը ստացած է :

— Այդքան մեծ կարեւորութիւն մ'ընծայեր Մեծ Դուքս Նիքոլային , մի՛ չափազանցեր անոր կարողութիւնը : Քանի որ ան հեռացուեցաւ կեդրոնէն ուրիմն այդ էր հարկաւորն ու լաւագոյնը :

Ռասբուլթին ջղայնացաւ :

Ռաքի կ'լաւ ընդոտ և սկսաւ ձեմել սենեակին

մէջ : Յանկարծ , կարծես վրաս խոյանալու ձեւով , դէպի
ինձ փութաց :

Մտեցաւ : Կանգ առաւ : Թեւս բռնեց :

Զարմանալի արտայայտութիւն մը ունէին աչ-
քերը :

— Օ՛ն , ե՛լ , քեզի պօհեմներուն տանիմ , ըսաւ
և աւելցուց , եթէ ընկերանաս ինձի ամէն ի՛նչ , բո-
լոր մանրամասնութեամբ պիտի պատմեմ քէզի :

Հաւանեցայ :

Պիտի ընկերանայի անոր , իր ամբողջ գաղտնիք-
ներուն տեղեկանալու համար :

Նոյն միջոցին սակայն , հեռաձայնը հնչեց :

Զարսքօյէ-Սէլօ կը հրաւիրէին Ռասբութինը : Նո-
րէն պիտի չկրնար զիս պօհեմներուն տանիլ :

Առիթէն օգտուելով և ցաւելով որ պօհեմներուն
երթալու առիթը փախցուցինք նոյն օրը , Ռասբու-
թինը քանի մը օր վերջ գիշերուան մը համար , Մօյ-
քայի տունս հրաւիրեցի :

«Սեւ քահանայ»ն արդէն շատո՛նց ի վեր կը փա-
փաքէր կինս տեսնել ու ծանօթանալ անոր հետ :

Նոյն միջոցին կինս Բեթերսպուրկ չէր գտնուեր ,
սակայն Ռասբութին տեղեակ չէր ասոր : Գիտէր
միայն թէ՛ ծնողքս Խրիմ կը գտնուի : Հետեւաբար
հաւանեցաւ տունս գալու :

Իրամամը չէի տեղեկացուցած «Սեւ քահանայ»ին
կնոջս տունը չգտնուիլը : Այնպէս խորհած էի որ եթէ
կնոջս տունը ըլլալը գիտնար գայն տեսնել պիտի փա-
փաքէր ջերմապէս :

Քանի մը օր վերջ , ռազմաճակտէն վերադարձան
Մեծ Դուքս Տիւրիթի և Բօրիշքէվիչ : Անոնց հետ քա-
նիցս չփուռ ունեցայ , հաւաքաբար տեսակցեցանք և
վերջապէս սա որոշումը տուինք :

Դեկտեմբեր 16ի զիշերը Ռասբութինը Մօյ-

քայի տունս հրաւիրելով այնտեղ պիտի սպաննէինք
զայն (*):

Հեռաձայնեցի Ռասբութինին թէ՛ յարմա՞ր է
Դեկտեմբեր 16ը :

Ընդունեց հրաւերս : Միայն թէ՛ պայման գրաւ-
որ ես զինքը տունէն պիտի առնէի և վերադարձին
ալ պիտի ընկերանայի իրեն մինչեւ իր տունը :

Յանձնարարեց որ , կէս գիշերին երբ իրեն եր-
թամ , տուն ին հետեւի սանդուղէն ելլեմ : Դռնապանին
պիտի պատուիրէ եղեր որ մէկը պիտի երթայ և զինքն
առնէ :

Չեմ գիտեր ի՛նչ պատճառաւ կը փափաքէր որ
տունէն մեկնիլը ո՛չ ոք տեսնէ :

Տեսնելով որ գործերը ա՛յս աստիճան պարզացած
ու զիւրացած էին , թէ՛ կը հրճուէի և թէ՛ շիտակը
խօսելու համար , սիրտս սոսկալի կերպով կը բա-
բախէր :

Կարծես , Ռասբութին , իր անձին գէժ կատար-
ուելիք դաւադրութեան կ'օգնէր՝ գիտակցօրէն :

16 Դեկտեմբերը կը մօտենար հետզհետէ :

Խնդրեցի Մեծ Դուքս Տիւրիթիէն որ քահանա-
յին զիակը նետելու համար Նէվա գետը յարմարագոյն
տեղ մը գտնէ :

Մեծ Դուքսը , նոյն օրն իսկ , մէկ երկու ժամուան
քննութեանէ մը յետոյ ճշդած էր յարմարագոյն վայրը :
Իրիկունը գտաւ զիս և հազորդեց տեղը : Երկար ժա-
մեր տեսակցեցանք գլուխ գլխի : Պատմեց այն ամէնքը
որոնք տեսած էր բանակին մէջ :

(*) Կինս գրած էր ինձ թէ՛ եթէ առողջութիւնը
թոյլատու ըլլայ Դեկտ. 16ին պիտի վերադառնայ
Խրիմէն :

Չարը խիստ տկարացած և ծերացած է եղեր: Հոգեկան վիճակը խիստ աւրուած և ամէն ինչի հանդէպ անտարբեր է եղեր:

Մեր տեսակցութիւնը յիշեցուց ինծի Ռոստոմի խօսքերը:

Ռուսիա անդունդի մը եղերքը հասած էր:

Պէտք էր, առանց ժամանակ կորսնցնելու գործունէութեան լծուիլ, փրկելու համար հայրենիքը:

16 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ...

Դեկտեմբեր 16ի ամբողջ օրը Չինուորական վարժարանը մնացի և պատաստուեցայ յաջրը, օրուան քննութիւններուս:

Նոյն ատուէն յարմար ժամանակ մը գտայ և անմիջապէս Մոյքայի բաժնի երթալով աչքէ անցուցի պատրաստութիւնները:

Ռատուլինը պիտի ընդունէի գեանայարկը ուր նոր կահաւորուած էր: Բայց անհրաժեշտ էր որ Ռատուլինի կողմէ հնչմաշուէր այդ յարկին նոր կահաւորուած ըլլալը, հակառակ պարագային պիտի կասկածէր զինքը գեանայարկը հիւրընկալելէս:

Երբ նոր յարկարածինս մտայ, սպասաւորները հազիւ վերջ կուտային իրենց աշխատութիւններուն: Իրենց վերջին աշխատութիւնն ալ կ'աւարտէին գետնի գործերը և գուսներուն հասաւ ու անթափանցիկ վառագոյքները գետեղելով:

Հին, ուր ոճիրը պիտի գործէինք, արդէն ցերեկներն իսկ մոթ էր: Աննեակին ցած ու գմբեթաձեւ ձեղուէր, նոյնպէս պատերն ու գետինը քարաշէն էին: Չեղունին մօտ երկու պատուհաններ միայն կային որոնք կը բացուէին Նէվայի քարափին վրայ:

Գետնայարկը կամարաձեւ ձեղունով մը երկուքի բաժնուած էր, այս բաժանումին մէկ մասը, որ լայն էր բաւական, ճաշարանի յատկացուած էր, իսկ միւս նեղ մասէն ալ օձապտոյտ սանդուղով մը առաջին յարկ կ'ելլուէր: Առաջին յարկին վրայ կը բացուէին թէ պարտէզին և թէ աշխատութեան սենեակին գուսները:

Աշխատութեան սենեակին պատերը խոռոչաւոր էին, ուր զետեղած էի զեղեցիկ զեղօրներ: Նոյնպէս յաղճապակիէ շինուած, կարմիր բազմաթիւ չինական ծաղկամաններ կը գտնուէին: Այս ծաղկամանները խիստ ներդաշնակ տեսարան մը կը պարզէին աշխատութեան սենեակի պատերուն գորշ քարերուն հետ:

Բեռնակիրներն ու ծառաները բերին այն ամէն ինչը որ անհրաժեշտ է ճաշարանի մը համար: Նոր աթոռները ուրիշ սենեակ մը փոխադրել տուի և անոնց տեղ զետեղեցի գործածուած ու մաշած կաշեպատ աթոռներ: Սեղաններուն վրայ ալ գործածուած սրբոցներ դրուեցաւ:

Այս կերպով Ռատուլինի երբեք պիտի չկասկածէր թէ մասնաւորաբար իրեն համար պատրաստուած է այդ յարկարածինը:

Անկէ ի վեր տարինէր անցան և սակայն սենեակին վիճակը, իր բոլոր մանրամասնութիւններովը, պատկերացած է աչքիս առջեւ:

Ահա, կարծես տակաւին կը տեսնեմ եպեմոսէ Բոսույները, կաղնեփայտէ բարձր յենարաններով աթոռները և այլն: Մանաւանդ երբեք պիտի չմոռնամ բազմաթիւ զեղօրներով ծանրաբեռնուած սեղանը: Այս սեղանին վրայ կը գտնուէր նաև արծաթապատ բիւրեղեայ խաչ մը, նմոյշ ժէրգ. դարու իտալական արուեստի:

Իսկ սենեակին կուսնիթ շրմինէին վրայ ալ կը գտնուէր ոսկիէ բաժակ մը, հնարժէք պնակներ և եպեմոսէ քանդակուած կտորներ: Գետինը պարսկական լայն գորքով մը ծածկուած էր:

Սենեակին ձիշտ մէջտեղը սեղան մը կար որուն
առջեւ նստելով Ռասբուլին պիտի խմէր իր թէյի
վերջին գաւաթը :

Տանս գործակատարը և սպասաւորս օգնեցին ինծի
վերջին պատրաստութիւններուս համար : Վեց անձի
համար թէյի սպաս պատրաստել տուի : Պիւսիւի և
բասրա գնել տուի և հրամայեցի որ գինի բերեն մա-
սանէն :

Ըսի իրենց որ հիւրեր կ'սպասեմ ժամը 11ին և թէ
չեմ ուզեր որ երեւան անոնց, եթէ իրենց պէտք
ունենայի պիտի ձայնէի : Յետոյ յանձնարարեցի որ
իրենց սենեակը քաշուին :

Աշխատութեանս սենեակը ինծի կ'սպասէր ուսու-
ցիչ հաղարապետ Ֆուկէլ :

Մինչեւ ժամը 6 յաջորդ օրուան քննութիւննե-
րուս աշխատեցանք միասին : Հազարապետը մեկնե-
ցաւ : Իրիկուան ճաշ աներհայրս՝ Ալեքսանդր Մի-
խայիլովիչի (*) մօտ պիտի ընէի . ուստի ապարանքը
գացի : Հապճեպ ճաշէ մը վերջ, փութով Մոյքայի
տունս վերադարձայ :

* * *

Երբ ժամացոյցը գիշերուան 11ը հնչեց, իմ անձ-
նական յարկաբաժնիս մէջ պատրաստ էր ամէն ինչ :

Սեղանին մէջտեղը զետեղուած սամավարին մէջի
ջուրը կ'եռար : Ռասբուլինին շատ սիրական անու-
շեղէններն ու բասքաները ախորժաբեր տեսարան մը
պարզած էին :

Տրեսուարներէն միոյն վրայ դրուած էր բազմա-
թիւ պնակներ ու բաժակներ :

(*) Ալեքս. Միխայիլովիչ Չարին քեռայրն էր :

Սենեակէն դուրս չելած, ակնարկ մը եւս նե-
տեցի, ստուգելու համար թէ՛ ամէն ինչ կատարեալ էր :
Վարագոյրները գոց էին : Ելեկտրական լոյսերն ալ
վառուած էին :

Անգին, կրանիթեայ Երմիճեն կը վառէր գեղեցիկ
բոցերով որոնք՝ վառարանին կարմիր կրանիթին փայլ
մը եւս տուած էին :

Երբեք նշան մը չկար թէ այս ստորերկրեայ յար-
կաբաժինը նոր կահաւորուած է և ասկէ առաջ չէ
բնակուած բնաւ :

Թէ՛ կարասիները և թէ լոյսը խիստ գեղեցիկ
ղաշնաւորուած մը յառաջ բերած էին : Յարկաբաժինը
այն ուղաւորութիւնը կը թողուր որ՝ կարծես ձմեռ-
ուան համար մասնաւոր կերպով կառուցուած էր ան :

Մարդ այդ սենեակին մէջ այնպէս կ'զգար թէ իր
կապերը խզած է լոյրովին արաաքին աշխարհին հետ :
Յուսադրուեցայ :

Ուրեմն այս գիշեր նոս գործելիք ոճիրս արտա-
քին աշխարհի համար յաւիտեան անժանօթ պիտի
ըլլար . . . :

Ուրեմն այս գաղտնիքը պիտի չթափանցէր այս
հաստ պատերէն դուրս :

Զանգակը հնչեց :
Մեծ Դուքս Տիմիթրի և միւս մեղսակիցներս եկած
էին :

Մինչեւ դուռը դացի և դիմաւորեցի զանոնք :
Ամէնքն ալ վճռական, նկարագրի ու կամքի
տէր մարդոց երեւոյթը տանէին : Բարձրաձայն կը
խօսէին, ինծի կատարեալ վստահութիւն ներշնչելու
համար :

Ճաշարան անցանք : Սենեակին կահաւորուած
և այլն խիստ հաւնեցաւ : Մեծ Դուքսը : Օր մը առաջ
ալ եկած էր ան երբ այն ատեն տակնուվրայ էր սենե-

եակը, իսկ հիմա տեսնելով որ մէկ օրուան մէջ այն-
քան գործ տեսած եմ, չնորհաւորեց զիս :

Պահ մը ամէնքս ալ լուռ մնացինք : Ամէն ոք
սկսաւ զիտել այն տեղը ուր քիչ վերջը ստակալի ոճիբի
մը թատր պիտի հանդիսանար :

Դարակ մը բացի : Այս դարակէն թոյնը հանեցի :

Սեղանին վրայ երեքը երեւայով և երեքն ալ շո-
քոլայով պատրաստուած վեց բասքա պարունակող
պնակ մը դրի :

Տօբթ. Լազովէր պաշտօնին ձեռնարկեց, քառչուէ
ձեռնոցները ձեռքերուն անցուց : Սիանիւր քը բօքա-
սիուսի բլբլեղներէն մաս մը առաւ ու փոշիացուց :
Յետոյ երեւայով շինուած բասքաներէն մին առաւ,
վրան բացաւ մասամբ և ձեռքի թոյնը լաւ մը տեղա-
ւորեց անոր մէջ :

— Բաւակահան է այսչափ թոյնը, հարցուցի :

— Նոյն իսկ տասը հոգի երկվայրկեանի մը մէջ
մեռցնելու համար, պատասխանեց :

Շուկ մը իսկ չկար սենեակին մէջ, երբ մեզսա-
կիցս Տօբթ. Լազովէր Ռասբուլթինի տրուելիք բաս
քաներուն մէջ թոյն կը դնէր : Ամէնքս ալ չունչեր-
նիս բռնած գործողութիւնը կը դիտէինք :

Չափազանց յուզման մատնուած էինք :

Որոշեցինք Պօրտօյի գինիին գաւաթին մէջ ալ
սիանիւր քը բօքասիուս դնել : Սակայն նկատելով որ
թոյնը չոգիանալով կը կորսնցնէ իր ազդեցութիւնը,
յարմար գտեսցինք վերջին պահուն գործադրել մեր
այդ որոշումը :

Նախապէս, մեր խօսակցութեան ընթացքին, ըսած
էի Ռասբուլթինի թէ՛ երբ հիւրեր ունենամ, տանս
ստորնայարկի ձմեռնային յարկաբաժինս կ'առնենք
գիշերուան թէյը և ապա՝ իմ աշխատութեանս սեն-
եակը կ'ելլենք :

Որպէս զի «Սեւ քահանայ»ին ուշադրութիւնը
չգրաւենք, այսինքն անոր վրայ այն տպաւորու-
թիւնը ձգելու համար որ, իբր թէ, այդ ստորնա-
յարկը չատե՛ր կկած գացած են, կէս երկվեցեակ թէյի
գաւաթներէն քանի մը հատին մէջ մէյմէկ մաս թէյ
լեցուցինք : Պնակներուն մէջ 1-2 ական հատ պիսիլի
դրինք և աթոռները իրենց տեղերէն շարժեցինք :

Հետեւեալ որոշումը տուինք :

Ռասբուլթինը ստորնայարկ իջեցուցած միջոցիս
պիտի բռնի իրեն թէ՛ վերը զարոյցական ընկերներս
կը գտնուին : Սնունք ալ բարձրաձայն պիտի կատա-
կէին իրարու հետ և աղմուկ պիտի յարուցանէին : Միւս
կողմէ կրամօծօնն ալ զուարթ ու զեղեցիկ կտորներ
պիտի նուագէր :

Այս կերպով, «Սեւ քահանայ»ն պիտի զուարթա-
նար և ամէն կասկած պիտի փարատէր իր մէջ :

Պատմած կարգադրութիւններս ընելէ վերջ մուշ-
տակապատ հատու վերարկուս հագայ : Մուշտակէ դըլ-
խանոցս ալ մինչև ևս յականջներս իջեցուցի : Այս կեր-
պով գէմքս գոցուած էր կատարելապէս :

Տօբթ. Լազովէր ալ հազուստները փոխեց և ինք-
նաշարժի վարիչի հագուստ հագաւ :

Մեծ Դուքս Տիմիթրիի ինքշարժը նստանք ու
ձամբայ ելանք :

Փոթորիկ մը կար գանկիս մէջ : Ապահով էի ապա-
գայէն : Ճամբուն տեսողութեանը ընթացքին, որ
քանի մը վայրկեան տեսեց, զպայուսներս ստոած
էին :

Ահա՛ վերջապէս ինքնաշարժը կանգ առաւ կո-
րըքուհայա փողոցի թիւ 64 տան առջև :

Հագիւ թէ պարտէզ մտած էինք երբ լսեցի
գոնապանին ձայնը :

Երբ գոնապանը տեղեկացաւ թէ Ռասբուլթինը

Իճէպէս սպաննեցի Ռասբուլթինը

տեսներու եկած եմ, նախ վարանեցաւ զիս ներս ընդունելու և իմ այս ապաժամ այցելութեանս նպատակը ու անունս հարցուց :

— Ն. արժանագատութիւնը հրամայած է որ իրեն այցելեմ, նոյն իսկ յանձնարարած է որ միւս սանդուղէն ելլեմ, պատասխանեցի :

— Ուրեմն հրամմեցէք պարոն :

Օ՛ն, փառք Տիրոջ : Կրցած էի ներս մտնել :

Ետե՛ի սանդուղը մութ էր : Խարխափելով վեր ելայ : Դժուարաւ գտայ Ռասբութիւնին դուռը :

Բաղխեցի զայն :

— Ո՛վ է ան, հարցուց ձայն մը ներսէն :

Դողգզացի :

— Ես եմ, Տէր իմ, ձեզի աններու եկայ, պատասխանեցի :

Ռասբութին կը ձեռնէր սենեակին մէջ : Դրան մօտեցաւ : Շղթան հանեց : Նիզը քաշեց : Դուռը բացաւ :

Շատ գէշ կացութեան մը մէջ կ'զգայի ինքզինքս :

— Ներս մտիւ սիրելի, ըսաւ :

Մտայ :

Խոր մթութիւն մը կը ախրէր սենեակին մէջ :

Այնպէս կարծեցի թէ ներսի սենեակէն մէկը կը գիտէ զիս :

Մեքենարար օձիկս վեր առի և զլսանոցս զէպի առաջ քաշեցի :

Ռասբութին հարցուց զարմացմամբ .

— Ի՞նչ եղար սիրելի, ինչ պատճառաւ կը ծածկուիս այդպէս :

— Դուք չէի՞ք ըսած թէ՛ այս գիշեր միասին դուրս ելլեցինս պէտք չէ որ ս'չ սք տեսնէ :

— Մե՛ղք, մեղք, նուաստս ալ բան մը չէի ըսած

տունիններուն, նոյն իսկ բոլոր քայնիֆ^(*) ներն ալ իրենց տունը գրկեցի : Վերարկուս անհամ ու գամ, ըսաւ :

Ննջարան մտանք միասին : Ննջարանը լուսաւորուած էր միմիայն Ս. Կոյսին առջեւ. վատող փոքր կանթեղի մը լոյսովը :

Մոմ մը վառեց Ռասբութին, այդ մոմին լոյսովը սուտեցի թէ անկողինը պառկուած էր :

Թերեւս, ես չեկամ, քիչ մը հանգստանալու համար անկողին մտած էր : Անկողինին գլխի կողմը կը գտնուէր վերարկուն և մուշտակէ գլխանոցը : Քիչ մը անդին, զոյգ մը հողաթափ կար :

Ռասբութին ձերմակ, մետաքսեայ կապոյտ երիզուած շապիկ մը հագած էր : Այս շապիկին վրայէն կարծիք գօտի մը փաթթուած էր : «Սեւ քահանայ»ին թաւիչէ լոթիկն ու կօշիկները խիստ նոր էին : Մազերը իւզով օծուած էին և, հակառակ սովորութեանը, մօրուքը սանտրուած էր խնամով : Երբ մօտեցաւ անուշահոտութիւն կը բուրէր իր վրայ : Այն ատեն, հասկցայ թէ, Ռասբութին մասնաւոր կերպով պատրաստուած էր նոյն գիշերուան իր այցելութեանը :

Երբեք չէի տեսած «Սեւ քահանայ»ին այսքան մաքուր ու բարձեւ հագուելը :

— Օ՛ն, Տէր իմ, կարծեմ մեկներու պահը եկաւ, ժամանակն ալ բաւական ուշ է, կէս կիշերը կ'անցնի, ըսի :

— Պօհեմներուն ալ պիտի երթանք. անանկ չէ՞ սիրելի :

— Չեմ գիտեր, թերեւս, պատասխանեցի :

— Ո՛վ կայ տունդ այս գիշեր :

(*) Թայնիք = լրտես :

Այս հարցումը ուզողս ատեն, դարձանալի արտա-
յայտութիւն մը կար Ռասբուլթինի ձայնին մէջ:

— Ձեզի հաճոյ չթուելիք ո՛չ ոքի պիտի հանդի-
պիք, մի մասնողուիք Տէր իմ, մայրս Սրիմ կը
զանախ, պատասխանեցի փութով:

— Մայրդ չեմ սիրեր, որովհետեւ գիտեմ թէ
անիկա կ'ատէ նուաստս: Մայրիկդ էլիզապէթին բա-
րեկամութիւն է, երկուքը միացած թակարդներ կը լարեն
ինծի դէմ: Գէշ կերպով կը բամբասեն զիս: Չարու-
նին ալ քանիցս ըսաւ թէ՛ իր քոյրը ու մայրդ թշնա-
միներս են:

Կեցաւ յանկարծ: Ակնարկը ուզողեց աչքերուս
էջ:

— Ա՛, մոռցայ, գիտե՞ս թէ ինչ եղաւ: Այս
գիշեր Բրոթօքօքօֆը (*) եկաւ և երգում առաւ ինչ
որ գուրս չեղլեմ: Ըսաւ թէ պիտի մեռնեն զիս:
«Թշնամիներդ մահափորձ մը կը կազմակերպեն քեզի
դէմ» ըսաւ: Ականջ չկախեցի: Թշնամիներս պիտի
չկրնան յաջողիլ մահափորձին մէջ: Անոնց թեւերը
շա՛տ կարճ են... օ՛ն... օ՛ն, երթանք, ժամանակը
ուշացաւ, ըսաւ Ռասբուլթին:

Ռասբուլթինի մուշտակապատ վերարկուն ատի
և օդնեցի որ հագնի զայն: Քահանան, յանկարծ,
կարծես բան մը մտաբերած էր, կանգ առաւ:

— Քիչ մնաց որ դրամներս հոս մոռնայի, ըսաւ
և փութով դրամարկղին մօտեցաւ: Բացաւ դրամարկղը
որուն մէջ ծրարներով դրամ նշմարեցի, որոնք լրագրի
մէջ փաթթուած էին:

— Ձե՞րն են այս դրամները հարցուցի:

— Հապա՛, նուաստինս են սիրելի:

(*) Բրոթօքօքօֆ Ռասբուլթինի շնորհիւ ներքին
գործոց նախարար եղած է:

— Ո՞վ տուաւ ձեզի:

— Բարի մարդիկ տուին զանոնք, մարդիկ՝ որոնց
օդնեցի իրենց գործին համար: Անոնք ալ, իբր շնոր-
հակալիք, եկեղեցական պէտքերու յատկացուելու հա-
մար այս դրամները նուիրեցին:

— Շա՞տ դրամ ունիք:

— Ինչո՞ւ համբել զանոնք, նուաստս երբեք չգի-
տեր անոնց քանակութիւնը: Ես դրամատէր չեմ որ:
Թո՛ղ զանոնք Միթքա Ռուպինշթայնը (°) համբէ:
Անիկա խիստ շատ դրամ ունի և գործ կ'ընէ անով:
Մինչգեռ ես՝ դրամի կարեւորութիւն չեմ տար: Եթէ
պէտք է շիտակը խօսիլ, նոյն իսկ համբել չեմ գիտեր:
«Ինծի յիսուն հազար ուսուլի տուէք, հակառակ պա-
րագային գործերնիդ չեմ տեսներ» ըսի, անոնք ալ
հաւանեցան ու պահանջած դրամս զրկեցին: Բայց չեմ
գիտեր թէ ուզած քանակութեա՞մբս է թէ աւելի: Չեմ
գիտեր, չեմ համբած: Ասոնք դրամօժիտ պիտի տամ
աղջկանս որ՝ սպայի մը հետ պիտի ամուսնանայ: Այս
սպան մեծապէս ծառայած է հայրենիքին: Չորս ան-
գամ Ս. Գէորգի (**) պատուանշանին արժանացած է:
Ասկէ զատ կարեւոր պաշտօն մըն ալ յանձնած են
անոր:

Չարուհին ալ խոստացած է պատուել այս հար-
սանիքը:

— Կ'ըսէիք թէ այս դրամները եկեղեցական պէտ-
քերու յատկացուելու նպատակաւ տրուած են, մինչ-

(°) Մ. Ռուպինշթայն Բեթերսպուլիկի համբաւաւոր
դրամատէրներէն մին է:

(**) Պատերազմի ընթացքին քաջագործութիւն ցոյց
առուող զինուորականներու Ս. Գէորգի պատուանշանը
կը տրուէր:

դեռ հիմա ալ կ'ըսէք թէ՛ ձեր աղջկան զբամոսիտ պիտի տաք, ո՛րն է ձիշտը, հարցուցի:

— Միթէ ամուսնութիւնն ալ եկեղեցւոյ մէջ չի՞ կատարուիր: Աստուծոյ հրամանը չէ՞ ան: Միթէ Յիսուս ալ չօրհնեց կանայի հարսանիքը: Ուրեմն այս զբամոս ալ եկեղեցւոյ միջոցաւ աստուածային հրամանի մը կատարուելուն պիտի յատկացուի:

Խնդալս չի կրցի զսպել Ռասբութինի այս բացատրութեան հանդէպ:

Քանանան մաս մը դրամ առաւ և գրպանը զետեղեց: Ապա դրամակղը լաւ մը գոցեց ու մտը մտրեց: Սենեակը կրկին մթնեց:

Յանկարծ գութի խորունկ զգացում մը ծնաւ մէջս այս մարդուն հանդէպ:

Նուաստացած զգացի ինքզինքս, պատրաստած դաւս խորհելով:

Ի՞նչպէս պիտի գործէի այս սոս՛ր ոճիրը:

Նոյն իսկ չկրցայ ըմբռնել թէ՛ ի՞նչպէս հաւանած էի այս ոճիրը գործելու:

Կը տեսնէի զո՞ն՝ որ ինքնավստան քայլերով կը յառաջանար առջեւէս:

Հապա ի՞նչ եղած էր այս մարդուն ապագայ գուշակելու յատկութիւնը, ի՞նչ եղած էր մտածումներ գուշակելու կարողութիւնը:

Ռասբութին չէր կրցած ճանչնալ զիս: Չէր գիտեր թէ՛ ես բարեկամ չէի իրեն այլ՝ մահացու թշնամի, թէ մեր առաջին տեսակցութենէն իսկ մտադրած էի սպաննել զինքը և թէ անա՛ որ հիմա ողջակէզի մը նման զայն դէպի մահ կ'առաջնորդէի: Այո՛, այս բուրբ չէր կրցած գուշակել Ռասբութին...:

Կարծես «Սեւ քահանայ»ին աչքերուն սեւ վարագոյր մը քաշած էր արգարութիւնը:

Յանկարծ խղճիս ձայնը մտրեցաւ: Սկսան մի առ մի աչքիս առջեւ պատկերանալ այս մարդուկին գործած չարիքները: Վճռեցի մինչեւ վերջին կէտը կտտարել այն հայրենասիրական պարտականութիւնը զոր յանձնատու էի:

Մութ սանդուղին մտեցանք:

Ռասբութին կզպեց գուռը: Բանալիին ձայնը արձագանգեց տունին մէջ:

Յանկարծ մէկը բռնեց թեւէս:

Սոսկացի:

Ռասբութինի ձեռքն է եղեր:

— Թեւէդ բռնեմ որպէս զի վար չիցնաս սանդուղէն, բոաւ «Սեւ քահանայ»ն:

Թեւէս բռնող ձեռքը սոսկում կ'առթէր ինձ: Թեւս քաշել, պօռալ ու փախչիլ կ'ուզէի:

Մկաններուս վրայ թուլութիւն մը յառաջ եկաւ:

Սանդուղէն իջած ատեննիս Ռասբութին շաշարունակ բաներ մը կ'ըսէր որոնք չէի կարող հասկնալ: Ականջներս կը խժային: Չէի կրնար պատասխանել խօսակցիս:

Բան մը միայն կը բաղձայի այդ պահուն, լո՛յսը, ախ լո՛յսը ելլել և թեւս փրկել Ռասբութինի ձեռքէն: Երբ փոզոց ելանք և լսապտերներուն յոյսը տեսայ այլեւս վախս փարատեցաւ:

Ինքզինքս վերագտած էի:

Ինքնաշարժ մտանք և սկսանք յառաջանալ:

Ետիս նայեցայ քանի մը անգամ, կ'ուզէի գիտնալ թէ՛ կը հետապնդուի՞նք գազանի ոտիկաններէ: Սակայն բան մը չնշմարեցի: Չէինք հետապնդուեր:

Վերջապէս ինքնաշարժը կանգ առաւ սանս առջեւ:

* * *

Երբ ներս մտայ առնէն, բարեկամներու ձայնը
լսեցի: Կը խնդային բարձրահարկ և կրտսեօօն կը
նուազէին...: Ամերիկեան երգ մըն էր նուազածնին:

Ռասբուլին ալ սկսաւ մտիկ ընել:
— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է այս խնջոյքին պատճառը:

— Խնջոյք չէ, Տէր իմ, հիւրեր ունի կինո: Քիչ
վերջը հիւրերը պիտի մեկնին և կինս ձեր ժամ պիտի
զայ իր մեծարանքները յայտնելու: Մինչ այդ՝ ճաշա-
սրահ մտնենք ու մէյքէկ թէյ առնենք, ըսի:

Ներքնայարկ իջանք:

Երբ մասնաւոր կերպով կահաւորուած յարկաբա-
ժինը մտանք, որուն մասին խօսեցանք ասկէ առաջ,
Ռասբուլին սկսաւ ուշի ուշով գիտել շուրջը:

Լափիւրինթոս կոչուող բազմաթիւ գորոցներով
զարակը խիստ հաճոյ թուեցաւ «Սեւ քահանայ»ին և
սկսաւ գաղանի կոծակներուն հպելով քանիցս բանալ
զայն: Տղու մը նման կ'ուրախանար:

Թէյ հրամցուցի:

Աւա՛ղ, Ռասբուլին ո՛չ թէյ առնել կ'ուզէր և ոչ
ալ գի՛նի:

— Արդեօք կը կասկածի՞, խորհեցայ իւրովի:

Բայց ի՞նչ փոյթ, վճռած էի այլեւս, այս խոր-
վերսպէն ողջ դուրս պիտի չելլէր ան:

Սեղանին քով նստանք: Սկսանք խօսակցել:
Անորոջ նիւթեր կը շոշափէինք: Ռասբուլին կրկին
սկսաւ իր ու պալատի վհուկ վիրիպուսայի դովետը
հիւսել:

Միջոց մը:

— Տէր իմ, ինչո՞ւ արդեօք ներքին գործոց նա-
խարար Բրոթօբօբօֆ ձեզի դէմ դաւադրութեան մը
մասին խօսած էր: Արդեօք, Աստուած մի՛ արասցէ,
ձեզի դէմ դաւադրական ցա՞նց մը կայ, ըսի:

— Անխուսափելիօրէն այդպէս պէտք է ըլլայ, սիրե-

լի: Նուստարտ անկեղծ խօսքերը գուցէ շատերու ծանր
թուած են: Ազնուականները հաշտ աչքով չեն դիտեր
ինձ նման պարզուկ գիւղացիի մը վեհապետներուն հետ
ուսնեցած մտերմութիւնը: Կը նախանձին զիս, ո՞ր ու-
քէն կը սնուցանեն ինձ հանդէպ: Բայց ո՛չ մէկ բանէ
կը վախնամ ես: Չարիք չեն կրնար հասցնել ինձի:
Քանի մը անգամ փորձեցին զիս սպաննել, բայց Տէրը
պահպանեց: Խօփսթօփն ալ ուզեց զիս սպաննել,
թակարդ լարեց ինձ հանդէպ, սակայն՝ ան ալ պաշ-
տօնազգիւեցաւ ու պառժուեցաւ:

«Այն ձեռքը որ սպաննել կ'ուզէ զիս, կը ջախ-
ջախուի...»:

Չարմանալի չե՞ն, Ռասբուլինի այս խօսքերը,
երբ քիչ վերջը հողին պիտի աւանդէ արդէն այդ
սենեակին մէջ:

Բայց անօգուտ էր այլեւս...: «Սեւ քահանայ»ն
եթէ հրաջքներ իսկ գործէր պիտի չկրնար արիւն
ամբիս: Պիտի սպաննէի զայն:

Մինչ անիկա կը խօսէր անդադար, ես մի՛ակ բան
մը կը խորհէի, ձեւով մը թունաւոր բասքաներէն
կերցնել և թունաւոր գաւաթով զինի խմցնել անոր:
Ա՜նա՛ մտածումս:

Այսպէս անկապ նիւթերու մասին երկարօրէն
խօսելէ վերջ, Ռասբուլին թէյ ուզեց:

Անմիջապէս գաւաթ մը թէյ տուի և պիւսփիւի
պնակը երկարեցի անոր: Չեմ գիտեր ինչո՞ւ ձեռքս
առաջ չի գնաց թունաւոր բասքաներէն հրամցնելու
համար անոր:

Ի՞նչ էր պատճառը որ փոխանակ թունաւոր բա-
քաներէն հրամցնելու անվաս պիւսփիւի տուի: Այս
մասին երկարօրէն խորհեցայ բայց ի դուր, պատճառը
չգտայ երբեք:

Չեմ յիշեր որքան յետոյ ինքնամոխտելով թուս-
նաւոր բարձրներէն նրա մեղացի Ռասբութինին :

Սակայն, Ռասբութին չուզեց առնել :

— Շատ քաղցր են անոնք, սիրելի, բաւ :

Այսուհանդերձ, հաս մը առաւ ու կերաւ :

Սրտի սրովիւնով կը զիտէի զայն : Հարկ էր որ
թոյնը իր անմիջական ազդեցութիւնը գործէր :

Ո՛վ զարմանք :

Քահանան կը շարունակէր խօսիլ ըստ առաջնոյն,
կարծես բան մը կերած չըլլար :

— Խրիմի պատուական գինի ունիմ, կը խմե՞ք :

— Չեմ խմեր :

Ժամանակը կ'անցնէր : Կը ջգայնանայի :

Հակառակ «Ան քահանայ» ին ժխտական պատաս-
խանին, երկու մարդը գաւաթ սոռի, մէկը անոր և
միւսը ինծի համար լեցուցի գինիով :

Ահա՛ անլուծելի մնացած հարց մը եւս : Չեմ զի-
տեր, ինչու՞ համար փոխանակ թունաւորի անթոյն
գաւաթի մէջ լեցուցի գինին... :

Ռասբութին առաւ գաւաթը և մինչեւ մրուրը
քամեց գինին :

Խիստ ախորժեցաւ Խրիմի գինիէն :

Ըսի թէ Խրիմի մեր ազարակներուն մէջ պատ-
րաստուած է ան : Չարմայա :

— Սիրելի, Մատէրի գինի տուր ինծի, ըսաւ :

Շիշ մը սոռի և թունաւոր գաւաթներէն միոյն
մէջ լեցնել սկսայ :

Ռասբութին յանկարծ բռնեց թեւէս :

— Ո՛չ, ոչ, միւս գաւաթին մէջ լեցուր, ըսաւ :

— Չըլլար Տէր իմ, եթէ այդ գաւաթին մէջ լե-
ցնեմ առջի գինիին հետ կը խառնուի ու Մատէրին
համը կ'աւրուի :

— Ենդիր չէ, ինչ որ կ'ըսեմ այդպէս ըրէ, ա՛յս
գաւաթը լեցուր :

Չէի կրնար աւելի պնդել : Փափաքը իրագոր-
ծեցի :

Բայց, սխալ շարժում մը կեղծելով թեւս գաւա-
թին զարկի որ գետին ինկաւ ու կոտրեցաւ :

Ասիթէն օգտուելով Մատէրը թունաւոր գաւա-
թին մէջ լեցուցի :

Ռասբութին առարկութիւն չըրաւ : Ուրի կեցած
էի անոր առջեւ և կէտ առ կէտ կը հեռեւէի բոլոր
շարժումներուն :

Ամէն վայրկեան կ'սպասէի գետին տապալելուն :

Սակայն բան մը չէր ըլլար Ռասբութին : Կը խը-

մէր շարունակ, ումպ ումպ :

Դէմքը անփոփոխ էր :

Բայց ձեռքը երբեմն կոկորդին կը մօտեցնէր, և
կարծես բան մը մնացած ըլլար կոկորդին մէջ, կը
ջանար կուլ տալ զայն :

Ուրի ելաւ ընդոստ և արագ քայլերով սկսաւ
ձեմել սենեակին մէջ :

— Ի՞նչ կ'ըլլաք, Տէր իմ :

— Ոչինչ, քիչ մը կոկորդս կը ցաւի :

Լուռ մնացինք քանի մը վայրկեան : Ցաւագի՛ն
վայրկեաններ... :

Ռասբութին խզեց լութիւնը և ըսաւ :

— Մատէր գինին շատ ազուր է... քիչ մը եւս
տուր անկէ :

Ուրի թունաւոր գաւաթի մը մէջ գինի լեցուցի :

Այս գաւաթն ալ պարպեց Ռասբութին, բայց
նորէն բան մը չկաւ : Կը շարունակէր ձեմել սենե-
ակին մէջ :

Երբորդ թունաւոր գինիի գաւաթ մը եւս տուի :
Չայն ալ պարպեց : Անօգուա... :

Երկու թունաւոր դասութիւնք միայն մնացած էին :
Սկսած էի այլեւս յուսահատութեան մասնուիլ :
Արդեօք պիտի չթունաւորուէ՞ր այս արարածը : Որպէս
զի թունաւոր գաւաթ մը զինի եւս խմցնեմ անոր ,
մաքուր գաւաթի մը մէջ Մատէրէն լեցուցի և խմեցի :

Ռասբութին ալ ուզեց խմել :

Թունաւոր գաւաթով զինին տուի :

Պահ մը զիրար զիտեցինք : Աչքերը խորհրդաւոր
փայլ մը ունէին :

Կարծես ըսել կ'ուզէին անոնք .

— Կը տեսնե՞ս . . . անօգուտ են ջանքերդ . . . զեր-
մարդ մըն եմ ես . . . չեմ մահանար . . . :

Յանկարծ վայրի արտայայտութիւն մը առաւ
դէմքը :

Զգացի թէ Ռասբութին բարկացաւ : Երբեք այս-
քան բարկաճայթ չէի տեսած զայն :

Սաղաթիւական ակնարկով մը զիտեց զիս :

Հողույս մէջ խորունկ առելութիւն մը կ'զգայի
անոր հանդէպ : Պատրաստ էի վրան խոյանալով խեղ-
դել , չյացնել զայն :

Պահ մը զերեզմանային լուսութիւն տիրեց սենեա-
կին մէջ : Կարծեցի թէ Ռասբութին զգացած էր զինքը
ի՛նչ նպատակաւ հոս բերած ըլլալս և իրեն ինչ
ընելս :

Մեր միջեւ սոսկալի լուին պայքար մը կը տիրէր :

Եթէ աւելի երկար տեւէր այս վիճակը , խորհրդ-
դաւոր քահանային վայրի ակնարկներուն տակ պիտի
փճանայի՞ , չքանայի . . . : Որովհետեւ անոր աչքերը կը
թափանցէին սրտիս խորքը պաղարիւնութեան ու
կամքի նշոյլն իսկ չի ձգելով հոն : Հոգեկան անուիլի
ապահապի մասնուած էի , կարծես թոյնը ես խմած էի ,
ո՛չ թէ Ռասբութին : Ականջներս կը ըզզային , գլխու-
պտոյտ ունէի : Պահ մը ինքզինքս կորսնցուցի : Երբ

սթափեցայ , Ռասբութին աակաւին իր աւզն էր :
Գլուխը երկաւ ձեռքերուն մէջ , աչքերը անտեսա-
նելի . . . :

Ինքնամոխտեցայ , հաւասարակշուութիւնս պաւ-
հել ջանալով գաւաթ մը թէյ տուի «Սեռ քահա-
նայ»ին :

— Տո՛ւր , թէ՛յ տուր , չա՛տ ծարաւի եմ . . . :

Գլուխը վեր առաւ : Աչքերը մթաղնած էին , վա-
ղսւց կորսնցուցած իրենց փայլը և կարծես զիս չէին
զիտեր , հակառակ անոր որ ինձի կը նայէին անոնք :

Մինչ ես թէյ կը լեցնէի , անիկա ոտքի ելաւ և
քանի մը անգամ երթեւեկեց սենեակին մէջ : Ռաս-
բութին աթոռին վրայ գրած կիթաոս տեսնելով
ըսաւ .

— Զուարթ եզանակ մը նուագէ . . . չա՛տ կ'ախոր-
ժիմ ձայնէդ ու նուագէդ . . . :

Որքա՛ն ծանր կը թուէր ինձ , այսպիսի պահու մը
նուագել ու երգել : Երեւակայեցէք . . . նուագել՝ և
մա՛նաւանդ զուարթ երգ մը երգել . . . :

— Տրամադրութիւն չունիմ նուագելու , առար-
կեցի : Այսու հանգերձ կիթաոս առի և մելամաղձոտ
եզանակ մը նուագելով երգեցի :

Ռասբութին եկաւ ու նստեցաւ սեղանին մօտ :
Ուշի ուշով մտիկ կ'ընէր զիս :

Յետոյ գլուխը սեղանին վրայ հակեց ու աչքերը
փակեց . . . : Կարծեցի թէ կը քնանայ : Սակայն՝ հազիւ
թէ աւարտած էր նուագած ոսմանսս , քահանան աչքե-
րը բացաւ ու ախոր ակնարկով մը սկսաւ զիտել զիս :

— Քիչ մը եւս երգէ , միւզիքը չա՛տ կը սիրեմ . . .
չա՛տ աղուոր , բոլոր հոգովդ կը նուագես . . . :

Վերսկսայ նուագել :

Այնպէս փոխուած էր ձայնս որ ես իսկ չէի ճանչ-
նար զայն :

ժամանակը կ'անցնէր :

Պատի ժամացոյցը նայեցայ :

Ժամը երեքն էր :

Ուրեմն երեք ժամէ ի վեր կը տանէի այս չար-
չարանքը :

Կը խորհէի. «Եթէ չտոկային ջիղերս, ի՞նչ պիտի
ըլլար հետեւանքը» :

Վերը, ընկերներս ալ, անհամբերութեան մատ-
նուած էին :

Կրամօժօն կը նուագէին, կը սօռային, կ'աղմը-
կէին և վերջապէս ծայր ատրիճան անհամբերութեան
նշաններ ցոյց կուտային : Կը վախնայի թէ ընկերներս
այլեւս չհամբերելով գետնայարկը կ'իջնէին :

— Ինչո՞ւ այսքան կ'աղմկեն, հարցուց Ռաս-
բութին :

— Կ'ախճեմ թէ հիւրերը կը մեկնին, պատասխա-
նեցի, եթէ կ'արտօնէք մինչև զձուր ընկերանամ
անոնց :

— Գնա՛, սիրելի :

* * *

Աշխատութեանս սենեակը ձեռքերնին ատրճանակ-
ներով զիս դիմաւորեցին Մեծ Դուքս Տիմիթրի, երես-
փոխան Բօրիշքէվիչ և Սօքնութին : Հարցումներու
տարափ մը սկսաւ :

— Ի՞նչ լուր, մեռա՞ւ, սատկեցա՞ւ :

Ընկճուած վիճակով մը :

— Թոյնը իր ազդեցութիւնը չգործեց, պատաս-
խանեցի :

Ապշեցան և սկսան դիտել զիս :

— Անկարելի՛ է, անկարելի է, ըսաւ Մեծ Դուքսը :

— Թոյնին քանակութիւնը շատ էր, բոլորն ալ
խմեց, հարցուցին միւսները :

— Բոլորն ալ :

Ասոր վրայ վիճաբանութիւն մը ծայր տուաւ մեր
միջեւ : Որոշեցինք ամէնքս մէկ գետնայարկ իջնելով
խնդրել Ռասբութինը :

Երբ սանդուղին գլուխը հասած էինք, վախ
զգացի այս որոշումէն : Խորհեցայ որ մեր այս ըն-
թացքը կրնար վտանգաւոր գրութեան մը մատնել
գործը :

Անկասկած, երբ Ռասբութին իրեն համար այս
անձանոթ անձերը իր դէմը տեսնէր յանկարծ, պիտի
կասկածէր : Անհաւանական չէր անշուշտ որ, մեր գըլ-
խուն կրնար փորձանքներ բանայ մարդ մը, որ տանը
հոգի մէկ վայրկեանի մէջ սպաննելու զօրութիւնը
ուսնեցող թոյնը խմած էր՝ առանց ազդուելու :

Վարանումս յայտնեցի ընկերներուս :

Դժուարաւ կրցայ համոզել զանոնք, հաւաստելով
թէ՛ առանձնապէս գետնայարկ իջնելով ձեռքովս պիտի
սպաննեմ Ռասբութինը :

Մեծ Դուքս Տիմիթրիի ատրճանակը ասնելով,
վար իջայ սանդուղներէն :

Ռասբութինը զտայ ձգած վիճակիս մէջ, սեղա-
նին մօտ, գլուխը հակած :

Դժուարաւ կը չնչէր :

Կամայ մը մօտեցայ անոր և անշուկ, ախոսի մը
վրայ նստայ :

Կարծես երբեք չզգաց եկած ըլլայի :

Գերեզմանային լուսիւն մը տիրեց քանի մը
վայրկեան :

Վերջապէս Ռասբութին գլուխը վեր առաւ զըժ-
ուարաւ ու երեսոս նայեցաւ : Այլեւս բա՛ն մը չէին
տեսներ անոր աչքերը :

Մեսեակի մը աչքերուն կը նմանէին անոնք :

— Գէշութիւն կ'զգաք, Տէր ի՛, հարցուցի :

— Այո՛, սիրելի, գլխու պտոյտ ունիմ, ստա-
մոքսս կ'այրի, գաւաթ մը գինի եւս տուր ինձի,
գինին պիտի աղէկչնէ զիս :

Մատէրի գինի լեցուցի գաւաթին մէջ :

Մէկ ումպով խմեց :

Ռասբուլթին այդ գինին խմելէ վերջ կեանք ա-
ռաւ, զուարթացաւ ու սկսաւ խօսակցիլ ինձի նու :
Խիստ բնական վիճակ մը ունէր :

«Սեւ քանանայ»ն յանկարծ գիտել սկսաւ զիս,
թեւէս բեռնեց ու առաջարկեց որ պօհեմներուն եր-
թանք :

Ժամանակին ուշ ըլլալը տարկելով, չընդունեցի
առաջարկը :

— Հոգ չէ, երթանք, պօհեմներուն երթանք...
անոնք մինչեւ լոյս կ'սպասեն զիս : Երբեմն Զարբս-
քոյէ-Սէլօ կը գտնուիմ ուր պետական գործերով կը
զբաղիմ, երբեմն ալ վեհապետներուն բարեպաշտական
քարոզներ կ'ուտամ մինչեւ ուշ ժամանակ, յետոյ,
առտուան գէմ, ինքնաշարժ աններով կը նեղանամ
պարտէն : Սակայն կ'զգամ թէ ուղեզս չափազանց
յողնած է, մարմինս ընկճուած, ուստի քիչ մը ինք-
զինքս գտնելու համար ինքնաշարժը սւղղակի պօհեմ-
ներուն քաշել կուտամ... : Այո՛, սիրելի, մարմինն
ալ պէտք ունի զուարթութեան... : Շիտակ չէ՞, չե՞ս
հաստատեր խօսքերս : Միտքը Ատուծոյ կը պատկանի,
սակայն մարմինը՝ մարդկանց... ի՞նչ կ'ըսես սի-
րելի :

Ռասբուլթին այս խօսքերը արտասանելով՝ աչքի
սաթայելական քթթում մը ունեցաւ : Երբեք չէի
սպասեր որ, քիչ առաջ սոսկալի քանակութեամբ թոյն
կուլ տուող այս բերնէն, նմանօրինակ խօսքեր ել-
լեն :

Եթէ բան մը կար, որ զիս կը սոսկացնէր, այդ

ալ՝ հեռո՞հեռէ Ռասբուլթինի կենդանութեան նշաններ
ցոյց տալն է :

Կարգը եկած էր այլեւս :

Չեմ գիտեր թէ այս մարդուն թափանցող ակնարկ-
ները ի՞նչպէս չկրցան տեսնել ետիս պահած ատըր-
ճանակս :

Չեմ գիտեր, ի՞նչպէս այս գերմարդը չկրցաւ գու-
շակել թէ՛ ատրճանակիս բոլոր բամբուշտները իր վրայ
պիտի պարպէի :

Ակամայ շարժումով մը գլուխս յանկարծ անդին
դարձուցի : Արձաթապտտ, բիւրեղեայ խաչը նշմարեցի
և զայն աննկու համար յառաջացայ :

— Ի՞նչ եղար, սիրելի, ինչո՞ւ համար այդքան
երկարօրէն կը գլտես այդ խաչը :

— Շա՛տ ազուր է, շա՛տ կը սիրեմ այս խաչը,
պատասխանեցի :

— Այո՛, սիրելի, շատ գեղեցիկ է, կարծեմ թէ
բաւական արժէքատուր բան մըն է, քանի՞ գնեցիր
զայն :

Այս խօսքերը ըսելով Ռասբուլթին քանի մը քայլ
յառաջացաւ գէպի ինձ, և ըսաւ .

— Եթէ ինձի հարցնես, այս սենեակին մէջ ամե-
նէն շատ հաւանածս սա լաբիւրինթոս դարակն է :

Ռասբուլթին դարակին մօտեցաւ և սկսաւ բանալ,
գոցել, անոր բազմաթիւ գրորցները :

Յանկարծ .

— Տէր իմ, ըսի, սա խաչը ձեռքերսիդ առէք ու
աղօթեցէք :

Քանանոն ապշած, ու միեւնոյն ժամանակ վախ-
կոտ ակնարկներով սկսաւ գիտել զիս :

Իր վիճակին ու շարժումներուն մէջ անբացատ-
րելի արտայայտութիւն մը կար : Աչքերը քաղցր ու

Ի՞նչպէս սպաննեցի Ռասբուլթինը

խոնարհ երեւցան ինձ: Մօտս եկաւ և ակնարկը ուղ-
ղեց աչքերուն մէջ:

Հասկցած էր վերջապէս թէ՛ ի՛նչ ըսել կ'ուզեմ:

«Աստուած իմ դայն սպաննելու համար ուժ պար-
զեւէ ինձի» ըսի իւրովի:

Մէկ ձեռքս խաչը բռնած էի, իսկ միւս ձեռքովս
ալ զգուշութեամբ ատրճանակս հանեցի ետեւի զըր-
պանէս:

Միշտ իմ առջեւ կեցած էր Ռասբուլին: Ան-
շարժ էր ու գլխահակ: Կարծես թէ խաչին զօրու-
թեանէն անշարժութեան մասնուած սասանայ մը կար
դէմս:

Գլխու՛ն, թէ սրտին նշան առնել պէտք էր:

Պահիկ մը ինքզինքիս ուղղած այս հարցումիս
հանդէպ սարսուռի:

Ատրճանակ բռնած ձեռքս դէպի առաջ երկա-
րեցաւ:

Նշան առի Ռասբուլինի սրտին:

Ու կրակեցի...:

Ռասբուլին սոսկալի ոռնումով մը գետին տապա-
լեցաւ: Ճերմակ արջի մորթին վրայ ինկաւ:

Նոյն պահուն սանդուղին վրայ ոտնաձայներ
լսեցի:

Ընկերներս կուգային:

Չորս մեզսակիցներս սանդուղէն աճապարանքով
իջած առնենին ելեքտրական թելին կառչած էին և
և այդ պատճառաւ հոսանքը կտրած էր:

Պահ մը, ներքնայարկը խոր մթութեան մէջ
թաղուեցաւ:

Մէկը ինձի բաղխեցաւ ու պոռայ:

Կը վախնայի դիակին վրայ կոխելէ, ուստի տե-
ղէս չէի շարժեր:

Վերջապէս աւրուած թելը չտկելով լուսաւորե-
ցինք սենեակը:

Ռասբուլինի դիակը ձերմակ արջու մորթին վրայ
էր: Կռնակի վրայ պառկած էր ան:

Դէմքի մկանները կծկումներ կ'ունենային:

Ձեռքերը կծկուած ու աչքերը փակ էին:

Մետաքսեայ շապիկին վրայ արեան հետքեր
կային:

Հոգեվարքի վայրկեաններ սպրոզ դիակին վրայ
ծուրով սկսանք քննել դայն:

Թէև երեսփոխան Բօրիշքէվիչ ուղեց քանի մը
ձեռք կրակել դիակին վրայ, սակայն արգիլեցինք:

Շուրջը արիւնելէ և ազմուկ յարուցանելէ կը
վախնայինք:

Արդարեւ, քանի մը վայրկեան յետոյ Ռասբու-
լին անշարժացաւ և աչքերը չբացուեցան:

Տօքթ. Լազովէր քննեց վէրքը:

Բժիշկը հաստատեց թէ Ռասբուլին սրտէն զար-
նուած էր:

Այլեւս հարկ չկար կռակածելու, անպիտանը սատ-
կած էր:

Մեծ Դուքս Տիմիթրի և երեսփոխան Բօրիշքէվիչ
դիակը առին ու գետնայարկի քարայտտակին վրայ
դրին:

Լոյսերը մարեցինք:

Ոճիրի սենեակին դուռը կղպեցինք ու բանալին
առնելով սխառութեանս սենեակը գացինք:

Ամէնքիս սիրտը հանգիստ էր ու զուարթ:

Ռուսիան այս փորձանքէն փրկած ըլլալուս հա-
մար այնքան երջանիկ կ'զգայինք ինքզինքնիս
սր...:

ԴԻԱԿԸ ԿԸ ՇԱՐԺԻ

Մեր պատրաստած ծրագրին համաձայն, Մեծ Դուքս Տիմիթրի, հարիւրապետ Սօքնութին ու Տօքթօրը, որոնցմէ մին Ռասբութինի նման պիտի ծրագրուէր, ինքնաշարժով պիտի մեկնէին տունէս: Այսպիսի նախազգուշութիւն մը որոշած էինք, խորհելով որ մի՛ գուցէ հետապնդուած ըլլանք գաղտնի ոստիկաններէ:

Հարիւրապետը «Սեւ քահանայ»ին մուշտակապատ վերաբերուէն ու զլխարկը հագաւ: Երեսփոխան Բօրիշքէվիչի ինքնաշարժը մտան որով՝ ուղղակի Վարչօվայի կայարանը պիտի երթային: Այնտեղ՝ Ռասբութինի հագուստները Բօրիշքէվիչի առողջապահական վակօնը գնելով պիտի այրէին և ինքնաշարժն ալ՝ կայարանը պիտի ձգէին:

Բոլոր այս գործերը կատարելէ յետոյ կառք մը մը առնելով Մեծ Դուքս Տիմիթրիի ապարանքը պիտի երթային: Ապարանք հասնելուն վերջ ալ Մեծ Դուքսին ինքնաշարժը հստակով պիտի վերագտնային Մօյբայի տունս՝ մեր մօտ:

Ռասբութինի պիակը Մեծ Դուքսին գոց ինքնաշարժին մէջ պիտի գնէինք որով մինչև Բէթրօվսքի կղզին պիտի տանէին ու անկէ ալ Նէվա գետը պիտի նետէին գայն:

Տօքթօ. Լազօվէրէն, որ ինքնաշարժը պիտի վարէր, խնդրեցինք որ խիստ արագ ընթանայ և լըրտեսները չփոթեցնելու համար շատ մը փողոցներ մտնէ ու ելլէ:

Երեսփոխան Բօրիշքէվիչ և ես տունը մնացինք: Իսկ ընկերներս վերը պարզած ծրագրիս համաձայն մեկնեցան:

Աշխատութեանս սենեակը դէմ առ դէմ սեղ գրասեղինք երեսփոխանին հետ:

Չափազանց գոհ էինք հայրենիքը փրկած ըլլալունու համար այդ վատ քահանային ձեռքէն:

Ըսինք թէ այրելու վեհապետները հանգիստ պիտի ընեն և երկրին վարիչներուն միջև գոյութիւն ունեցող հակառակութիւններն ու թշնամանքը վերջ պիտի գտնեն:

Հաւանական կրնայի՞նք նկատել որ Ռասբութինի ձեռքէն օձիկնին փրկողները փոխանակ իրենց խղճի պարտականութիւնը կատարելու, հայրենիքը անդունդէ անդունդ պիտի քարշ տան ու իրենց անձնական շահու զգացումներուն մէջ պիտի խեղդուին հայրենասիրական վսեմ զգացումները:

Արդարեւ բացառիկ կացութիւն մը ստեղծուած էր իշխանութեան գլուխ գտնուողներուն համար, Ռասբութինի մահէն յետոյ:

Սակայն, աւա՛ղ որ այս լաւագոյն առիթէն ո՛չ ոք ուղեց օգտուիլ և կամ՝ չօգտուեցան:

Անձնական նկատումներ պիտի չխառնեմ բնաւ այս երկին մէջ: Պատմութեան անկ է վերջին վճիռը արձակել:

Ոճիրին գիշերը մեծ ու գեղեցիկ երազներ հիւսեցինք:

Ինչո՞ք յուզման մը մատնուած էինք մեզի պարտականութիւն նկատած գործերնիս լաւագոյն կերպով աւարտած ըլլալունու համար:

Տեղը չէ՞ արդեօք ըսել թէ՛ խիստ ապանով և վստահ էինք մեր հայրենիքի ապագային նկատմամբ: Խօսակցութեան ընթացքին յանկարծ կասկած մը ծնաւ մէջս:

Փափաք զգացի գիակին գտնուած ներքնաշարժը իջնելու:

Ոտքի ելայ ու վար իջայ ուղղակի :
Ռասբութինի գիակը գտայ հոն՝ ուր ձգած էինք :
Բազկերակը քննեցի :

Ո՛չ մէկ շարժում :

Ռուսիոյ գլխուն այսքա՛ն փորձանքներ բերող
«Սեւ քահանայ»ն մեռած էր այլեւս :

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ, ի՞նչ զգացումներէ տարուած
գիակին երկու թեւերէն բռնեցի ու այնչափ շարժեցի
զայն որ, մինչ գիակը քիչ առաջ պսակած էր կոնակի
վրայ, հիմա՛ նստած դիրք մը ունէր :

Դիակը մէկ կողմ հակեցաւ ու գետին գլտորե-
ցաւ :

Քիչ մը հոն մնալէ վերջ մեկնելու պատրաստուած
պահուս յանկարծ Ռասբութինի ձախ աչքը ուշադրու-
թիւնս գրաւեց :

Այս աչքին կողը կը շարժէր թեթեւօրէն :
Դիակին վրայ ծոցեցայ ու մօտէն քննել սկսայ
զայն :

Ռասբութինի դէմքին վրայ սկսած էին շարժում-
ներ ու կծկումներ յառաջ գալ :

Տեսայ թէ դիակին ձախ աչքը բացուեցաւ յան-
կարծ . . . :

Պահիկ մը յետոյ աջ աչքին կողն ալ շար-
ժեցաւ ու այդ աչքն ալ բացուեցաւ :

Ահա՛ այն ատեն դէմ առ դէմ գտնուեցայ Ռաս-
բութինի կանաչօրակ աչքերուն հետ :

Այդ աչքերը սկսան խոր ատելութեամբ ու սխով
դիտել զիս :

Երակներուս արիւնը ստուեցաւ :
Մկանունքս կծկուեցան :

Փախչի՛ր, «օգնութի՛ւն» աղաղակել ուղեցի, բայց
սրունքներս չէին հպատակեր : Չայն չէր ելլեր կո-
կորդէս :

Դժոխքի մէջն էի կարծես, ու ամբապէս գամուած՝
քարայտակին վրայ :

Ահա՛ սոսկալի պահ մը :

Ռասբութին խիստ ու ջղային շարժումով մը ոտքի
ելաւ քնդոտա :

Փրփուր կը ժայթքէր բերնէն :

Այնպիսի ահուելի արտայայտութիւն մը ունէր
դէմքը որ . . . :

Վայրի ձայն մը լսուեցաւ սենեակին մէջ : Միեւ-
նոյն պահուն քահանային թեւերը խօլական շարժում
մը ըրին օդին մէջ :

Վբաս խոյացաւ :

Ուղեց կոկորդս ձեռք անցնել :

Սակայն՝ ուսերէս միայն կրցաւ բռնել :

Չգացի թէ ուսերս արցանով մը կը սեղմուին :

Աչքերը խոտոչներէն դուրս ցայտած էին :

Շրթունքներէն արիւն կը հոսէր :

Ծա՛նր ու խեղդուկ ձայնով մը անունս կը կրկնէր
շարունակ :

— Եռսուրօ՛ֆ, եռսուրօ՛ֆ, եռսուրօ՛ֆ . . . :

Անկարելի է բացատրել զգացած վախուս առ-
տիճանը :

Ուղեցի խոյս տալ քահանային ձեռքերէն, սա-
կայն աւա՛ղ սոսկալի կերպով սեղմուած էին անոնք :

Խուլ պայքար մը սկսու մեր միջեւ :

Այս դիակը, որ քիչ առաջ թունաւորած էի, այս
անհոգի մարմինը որուն սիրտը փարատած էի պահիկ
մը առաջ, ահա՛ իր սպաննիչէն, ինձմէ, վրէժը
լուծելու համար դուրս խոյացած էր գերեզմանէն :

Քանի՛ երեւակայեմ անոր այդ վիճակը կը
սարսռամ տակաւին :

Այդ վայրկեանին միայն կրցած էի հասկնալ թէ
Ռասբութին ի՞նչ տեսակ մարդ մը էր :

Կը տեսնէի թէ՛ սատանան պահուըտած էր այդ զիւղացիին մարմնոյն մէջ:

Ու այդ սատանան իր ճանկին մէջ առած էր զիս: Գերմարդկային ուժով մը ինքզինքս փրկեցի անիծեալին ձեռքէն:

Ռասբուլին գետին տապալեցաւ կոնակի վրայ: Սնունդի շնչառութիւնն մը սկսաւ: Կծկուած ձեռքերուն մէջ մնացած էին բացուած ուսնոցներս:

Պա՛ մը մնաց այդ վիճակին մէջ:

Ինչ յետոյ նորէն շարժիլ սկսաւ:

Գէպի սանդուղ վազելով, աշխատութեանս սենեակը հանդարտ սրտով նստող մեզսակցիս:

— Հասէ՛ք, հասէ՛ք, Ռասբուլինը չէ մեռեր, պօռացի:

Ճիշդ նոյն վայրկեանին աղմուկ մը լսեցի ետեւէս:

Աւա՛ղ, զէնքս ալ քովս չէր: Անձնապաշտպանութեան համար ո՛ր է միջոց չունէի քովս:

Յանկարծ միտքս եկաւ որ երեսփոխան Մաքլաքօֆի նուիրած քառչուէ խարազանը աշխատութեանս սենեակն է: Հոն փութացի, խարազանը առի եւ սանդուղին գլուխը եկայ:

Երեսփոխան Բօրիչքէվիչ ալ ձեռքը ատրճանակը բռնած հետեւեցաւ ինծի:

Նոյն պահուն, Ռասբուլին, ճիշդ վերաւոր գազանի մը նման, երեսի վրայ կը մազլցէր սանդուղնորէն:

Վերջին ճիգ մը ըրաւ եւ սանդուղին վրայ խոյացաւ:

Վերը, աջակողմը, պարտէզին վրայ բացուող դուռ մը կար սրուն գոց ըլլալը չէի գիտեր: Իսկ ձա-

խակողմէն ալ ապարանք կը մտնուէր օրկէ՛ գէպի փողոցին դուռը կարիլի էր երթալ:

Քառչուէ խարազանը ձեռքիս մէջ բռնած ձախակողմը գիրք բռնեցի, սպասելով որ երեսփոխան Բօրիչքէվիչ կրակէ ետեւէս:

Բօրիչքէվիչ սկսաւ հետապնդել շարժող գիակը: Բակին կողմէ, երկու ձեռք կրակեց:

Կը կատղէի բարկութենէս, խորհելով որ Ռասբուլին օծիկը պիտի փրկէ մեր ձեռքէն:

Փութով վեր ելայ մեծ սանդուղէն: Սկսայ գէպի Մօյքայի պողոտան վազել: Կը խորհէի որ եթէ Բօրիչքէվիչ չէ յաջողած իսկ նշանառութեանը մէջ, անխուսափելիօրէն պիտի յաջողէի Ռասբուլինը բռնել փողոցին դրանը առջեւ:

Բակը երեք դուռ ունէր, որոնցմէ միայն մէջտեղինը չէր կղզուած:

Վանդակորմէն գիտեցի: Ռասբուլին գերմարդկային բնազդով մը գէպի այդ բաց դուռը կը վազէր:

Չէնքի երրորդ ձայն մը եւս լսեցի

Չորրորդ մը յաջորդեց անոր:

Տեսայ թէ Ռասբուլին կթտտեցաւ, երկրակայ, ինկաւ: Ճիւղակոյտի մը վրայ:

Բօրիչքէվիչ վազեց, քանի մը երկվայրկեան գիակին մօտ մնաց եւ համոզուելով վերջապէս որ այս անգամ Ռասբուլին մեռա՛ծ էր իսկապէս, վստահ քայլերով տուն վերադարձաւ:

Քովս կանչեցի զայն, բայց չի լսեց ձայնս:

Քարափն ալ, չըջակայ փողոցներուն նման ամայի էր, հետեւաբար անկասկած որ ո՛չ ոք խմացած էր զէնքի ձայնը:

Այս մասին վստահ ըլլալէ վերջ բակը փութացի: Մօ-

տեցայ այն ձիւնակոյտին ուր Ռասբուլինի զիակը կը գտնուէր :

«Անւ քահանայ»ն այլեւս կեանքի նշոյցն իսկ ցոյց չէր տար :

Չախ դուռքին վրայ խոշոր վէրք մը կար : Յետոյ իմացայ թէ այս վէրքը յառաջ եկած էր Բօրիշքէվիչի զարկած կիցէն :

Նոյն միջոցին տեսայ թէ չորս հինգ հողի գէպի ինձ կը փութան :

Ատոնք երկու ուղղութեամբ կը յառաջանային , մէկ կողմէ եկողը թաղապետական պաշտօնեայ մըն էր , իսկ միւսներն ալ՝ ծառաներս :

Յայտնի էր որ զէնքին ձայնէն մտահոգուելով փութացած էին :

Ծառաներուս կարեւորութիւն չընծայեցի և թաղապետական պաշտօնեային մօտ երթալով այնպէս մը կեցայ անոր առջեւ որ Ռասբուլինի զիակը ետեւս մնաց և հետեւաբար՝ անտեսանելի դիլք մը առաւ :

Թաղապետական պաշտօնեան ձանչցաւ զիս ու հարցուց .

— Տէր իմ , քանի մը ձեռք զէնք արձակուեցաւ այս տեղէն , պատճառը ի՞նչ է արդեօք :

— Կարեւորութենէ զուրկ է , պատասխանեցի , այս գիշեր քանի մը ընկեր հրաւիրած էի , քիչ մը շատ խմեցին ու մէջերնուն մին զինովութեամբ զէնք արձակեց օդին մէջ : Արդարեւ անոր այս ընթացքը մեր զուարճութիւնն ալ խանդարեց : Եթէ մէկը հարցընէ , « ոչինչ » կը պատասխանես :

Թաղապետական պաշտօնեային հետ խօսակցելով յառաջացանք : Առանց զգալի ընելու խնդիրը , զինքը մինչև զուրը տարի : Յետոյ նորէն զիակին մօտ վերադարձայ , ուր՝ կ'սպասէին ծառաներս :

Ասկայն սուղեցայ յանկարծ :

Աստուած իմ , Ռասբուլին իր նախկին զիրքին մէջ չէր . . . :

Շփոթեցայ :

« Աստուած իմ , տակաւին կ'ապրի՞ այս մարդը »

խորհեցայ :

Վախցայ , սարսաացի թէ մի՛ գուցէ նորէն ոտքի ելլէ : Վազելով տուն փախայ :

Բօրիշքէվիչը փնտոցի բայց չի գտայ : Ջղային դրութիւնս սոսկալի կերպով խանդարուած էր :

Այնպէս կ'զգայի թէ՛ կարծես Ռասբուլին խեղդուկ ձայնով զիս կը կանչէ :

Արդուզարդիս սենեակը մտայ , գաւաթ մը ջուր խմեցի : Նոյն պահուն Բօրիշքէվիչ քովս եկաւ :

— Ա՛հ , հո՞ ես դուն , ես ալ քեզի կը փնտռէի պօռաց :

Գլխու պոռոյտ կ'զգայի , կարծես պիտի իշխայի : Բօրիշքէվիչ աշխատութեանս սենեակը տարաւ զիս :

Հազիւ թէ սենեակէս ներս մտած էինք , սենեկապանս եկաւ և հաղորդեց թէ՛ քիչ առաջ ինձի հետ տեսակցող թաղապետական պաշտօնեան եկած էր ու կրկին տեսել կ'ուզէր զիս : Սպասաւ որս ըսաւ նաև թէ՛ պաշտօնեան այս անգամ ո՛չ թէ բակի դուռնէն այլ՝ ապարանքին մեծ դուռնէն եկած էր :

Ձէնքին ձայները լսուած էին ոտիկանութեան պահականոցէն , հետեւաբար պաշտօն յանձնուած էր թաղապետական պաշտօնեային որ որոջ տեղեկութիւններ հաւաքէ անցուզարձին մասին :

Տօւած բացատրութիւններս անբաւական նկատուած էին և ոտիկանութիւնը կ'ուզէր տեղեկանալ խնդրոյն ամենայնովին մանրամասնութիւններուն իսկ :

Անմիջապէս թաղապետական պաշտօնեան մեր

մօտ եկաւ, Բօրիչքէվիչ գոռ ու բարձրաձայն սկսաւ խօսիլ և խօսքը պաշտօնեային ուղղելով .

— Լսա՞՞ծ ես երբեք Ռասբուլթինի մասին, ա՛յն Ռասբուլթինին որ մեր հայրենիքը, Ջարը, զինուորաները կը փճացնէ ծածկօրէն, որդի մը նման: Այսինքն լսեցի՞ր բնաւ այն Ռասբուլթինի մասին, որ ի հաշիւ Գերմանիոյ կը գաւաճանէ մեղի:

Թաղապետական պաշտօնեան չհասկնալով թէ ի՛նչ ըսել կ'ուզէ Բօրիչքէվիչ, ապշած, լսեց .

Բօրիչքէվիչ տեսնելով թաղապետական պաշտօնեային ապշութիւնը, շարունակեց միեւնոյն լուրջ ու տիրական ձայնով .

— Գիտե՞ս թէ ո՛վ եմ ես: Տու՛մայի անգամ եմ, անունս ալ Վլատիմիր Միթրօքանովիչ Բօրիչքէվիչ է: Քու լսած գէնքի ձայներդ Ռասբուլթինը ստտկեցնող գէնքին ձայներն էին: Եւ դ՛ու՛ն, եթէ կը սիրես հայրենիքդ ու Ջարդ, պէտք է լուռ մնաս... Պէտք չէ ո՛չ սքի յայտնես այս գաղտնիքը:

Երեսփոխանը այնքան ջղագրգռութեամբ ու այնքան արագ կը խօսէր որ չկրցայ արգիլել զայն: Մեղսակիցս գիտակցութիւնը չունէր իր ըրածին: Գաղտնիքը յայտնա՛ծ էր...:

Եւ սակայն, թաղապետական պաշտօնեան ունկընդրելէ յետոյ Բօրիչքէվիչի ըսաւ .

— Աստուած վարձաարէ զձեզ, խիստ լաւ գործ մը ըրեր էք, ես, անձնապէս երբեք այս գաղտնիքը չեմ յայտնէր, բայց եթէ երգում առաջարկեն ինձի, այդ պարագային չեմ կրնար ծածկել իրողութիւնը...:

Թաղապետական պաշտօնեան այս խօսքերը ըսելով հեռացաւ: Երեսփոխան Բօրիչքէվիչ անոր ետեւէն փութաց: Այդ միջոցին սենեկապանս մօտս

եկաւ ու յայտնեց թէ՛ սպասուորներս Ռասբուլթինի գիակը սահողովին դուրսը փոխադրած են:

Շա՛տ պէշ կադուլթեան մը մէջ կ'զգայի ինքզինքս: Դժուարաւ յառաջացայ:

Ակամայ շարժումով մը քառուէ խարազանս առի և գէպի աշխատութեանս սենեակը փութացի:

Երբ սանդուղներէն իջայ, հոն, քարերուն վրայ փոռած գտայ Ռասբուլթինի գիակը:

Արիւն կը հոսէր վէրքերէն: Ջան մը կը լուսաւորէր այգանդ: Ռասբուլթինի անձանաչելի գէմքը գիտեղի ու կարծեցի թէ տակաւին կ'ապրի ան:

Անդիմադրելի կարիքը կ'զգայի աչքերս պահիկ մը խփելով մոռնալ այս ա՛նուի տեսարանը ու փախչի՛լ, փախչիլ հեռուները: Եւ սակայն խորհրդաւոր ուժ մը զիս գէպի այդ գիակը կը քաշէր:

Փոթորիկ կար գանկիս մէջ, ուղեզս չէր գործեր, ոխն ու քէնը կ'արգիլէր շնչատութիւնս:

Դիակին վրայ խոյացայ ու ձեռքիս խարազանովը սկսայ յիմարի մը նման հարուածե՛լ, հարուածել...:

Այդ պահուն ո՛չ մէկ օրէնք, ոչ մէկ ուժ կը ձանչնայի, ո՛չ մարդկային և ոչ ալ աստուածային:

Շուրջիններս իզուր կ'աշխատէին սթափեցնել զիս այս յիմարութեան նոպայէն:

Յաջողեցան վերջապէս հեռացնել զիս դիակէն: Նուազած էի...:

Մեծ Դուքս Տիմիթրի, հարիւրապետ Սօքնութին և Տօքթ. Լազօվէր գոց ինքնաշարժով մը եկան Ռասբուլթինի գիակը առնելու:

Երեսփոխան Բօրիչքէվիչ բոլոր անցած դարձածը անոնց պատմելէ վերջ, ընկերներս որոշեցին զիս առանձին թողուլ:

Դիակը հաստ լաթի մը մէջ փաթթեցին, ինք-

Նաչարժին մէջ զրին ու ճամբայ ելան զէպի Բէթրովըսքի կղզին :

Երբ կամուրջին անդի կողմը եկեր են , այդտեղ՝ զեար նետեր են Ռասբութինի գիակը :

* * *

Յաջորդ առաւօտ անթնցած ատենս ինքզինքս երկար հիւանդութենէ նոր ապաքինած կ'զգայի :

Փոթորիկէ վերջ տիրող հանդարտութեան նման , ես ալ ճիշդ այդպէս անդորրութիւն մը կ'զգայի շուրջս :

Կարծես կեանք պարզեւած էին ինձի :

Ներքնայարկ իջայ և սենեկագանիս հետ մաքրեցինք բոլոր արեան հետքերը :

Մաքրութեան մասին կատարեալ համոզում գոյացնելէ վերջ պարտէզ ելայ ուր անհրաժեշտ էր կարգ մը միջոցներ ձեռք առնել :

Նախ պէտք էր պատասխան պարաստել արձակուած զէնքերուն պատճառը հարցնողներուն : Գիշերը տուած բացատրութիւններս բաւական չէին : Եթէ հարցաքննուէի , պիտի ըսէի . « Ընկերներէս մին գիշերը չափազանց խմած էր , նշանաուութեան մէջ ճարպիկութիւնը հաստատելու համար պարտէզ ելաւ ու շուներէս մին սպաննեց » :

Այս պարագան ապացուցանելու համար հրամայեցի սպասաւորներուս որ շուներէս մին սպաննեն և Ռասբութինի անցած ձիւնոտ ճամբաներէն անցընելով տանին , անոր տապալած ձիւնակոյտին վրայ :

Մեր նպատակն էր զիպննարանի կողմէ կատարուելիք արեան տարրալուծումը զժուարացնել ըստ կարելոցն : Հակառակ պարագային ստիկանական

երկար քննութիւն մը ծայր պիտի տար ու զլուխնիս փորձանքի պիտի հանդիպէր :

Սպաննուած շունը քիչ մը ատեն ձիւնակոյտին վրայ ձգեցինք : Ապա , որպէս զի ստիկանական շուներուն հետազոտութիւնը շփոթեցնենք , մաս մը քափուր (camphre) թափեցինք ճամբուն վրայ : Այս զեղը ձիւնները ա'լ աւելի կարմիրով ներկեց :

Այս կերպով կերական գիշերուան բոլոր խեղճերը մէջտեղէն վերցնելէ յետոյ , տոամին վերջին տեսարաններուն ականատես սպասաւորներս մօտս հրաւիրեցի : Բացորոշ կերպով անոնց հասկցուցի բոլոր անցնող զէպրերը իրենց մանրամասնութիւններով ու պատճառաբանութիւններով :

Սպասաւորներս մտիկ ըրին ինձի և յետոյ ամէնքը միասին երգուընցան որ՝ ո՛չ ոքի պիտի յայտնեն այս դատանիքը :

Երբ տունէս մեկնեցայ Մեծ Դուքս Ալեքսանդր Միխայիլովիչի զզեակը երթալու համար , արդէն իսկ առաւօտ եղած էր :

Ռուսիոյ փրկութեան համար նետած տուջին քայլիս մտածումս զիս անհունորէն երջանկացուցած էր : Այս մտածումը քաջութիւն կը պարզելէր ինձ և ապագայի անսահման վստահութեամբ լեցուցած էր նոյնս :

Մեծ Դուքսին զզեակը հասնելով այնտեղի իմ սենեակս մտած միջոցիս անհամբեր սպասող աներձագս՝ Իշխան Թէօօօր , սր բոլոր գիշերը անքուն անցուցած էր , զիս գիմատրելով ըսաւ .

— Եկար վերջապէս , օ՛ն , պտամէ տեսնենք :

— Ռասբութին սպաննուեցու , պատասխանեցի պարզապէս և աւելի բացատրութիւն տալու ի վիճակի չըլլալով , խի՛ստ յոգնած բազմեցայ . . . :

Նկատի ունենալով որ երկա՛ր հարցաքննութիւններու, հետապնդումներու պիտի ենթարկուիմ, խորհեցայ՝ այս բոլորին հանդէպ ճակատ կազմելու համար կատարել ջիղերս: Ուստի պատկեցայ ու անմիջապէս խոր քունի մէջ թաղուեր եմ արդէն:

Մինչեւ ժամը տասը քնացեր եմ:

Հագիւ թէ արթնցած էի, լուր տուին թէ՛ Քազան թաղի ստտիկանական քովսէր Զօր, Կրիկօրիէֆ խիստ կարեւոր գործի մը համար տեսնել կ'ուզէ զիս:

Ելայ անմիջապէս, հագուեցայ փութով և անցայ այն սենեակը՝ ուր զիս կ'սպասէր ստտիկանական քովսէրը:

— Տանս բակէն իմացուած զէնքի ձայներուն մասին բացատրութիւն ուղերս եկած էք, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, եկած եմ անձամբ տեղեկանալու այն խնդրոյն բոլոր մանրամասնութիւններուն: Երէկ գիշերուան ձեր հրաւիրեալներուն մէջ կը գտնուէր նաև Ռասբութին, չէ՞:

— Ռասբութին երբեք իմ տունս չի գար:

— Եւ սակայն զէնքի ձայները լսուած են ձեր այն ժամանակ երբ Ռասբութին այն անյայտացած է Ստտիկանական տնօրէնը հրամայած է ինձ տեղեկանալ այս գիշեր ձեր տանը մէջ անցած դարձածներուն:

Խիստ ծանր ամբաստանութիւններ կրնային յառաջ բերել զէնքի ձայները և Ռասբութինի անյայտացման պարագաները: Պատասխանելէ առաջ պահ մի խորհեցայ ու խօսքերս կշռեցի:

— Ուրկէ՞ լսեցիք որ Ռասբութին անյայտացած է:

— Զօր, Կրիկօրիէֆ պատմեց թէ՛ նոյն առաւօտուն կանուխ Մօյքա թաղի քովսէրը թաղապետա-

կան պաշտօնեայի մը ընկերակցութեամբ եկած են իրեն ու հաղորդած թէ՛ զէպի առտուան ժամը Յին զէնքի ձայներ լսուած են մեր տունէն: Թաղապետական պաշտօնեան գաղտնի ստտիկան է եղեր միւնոյն ժամանակ, զէնքի ձայներ լսելով չըջեր է մեր տան բոլորաբը և սակայն՝ ոչինչ գտեր է անբնական... փողոցները ամայի են եղեր և ոչինչ կայ եղեր կասկածելի...: Պահպաններն այ կը մրափեն եղեր իրենց դրան առջեւ...:

Բայց, յանկարծ տունէս մէկը գուրս ելեր է, տանս շուրջ հետազօտութիւն կատարող զաղանի ստտիկանը (թաղապա պաշտօնեան) անոր հետ տեսակցեր է ու անմիջապէս սենեակս մտեր են: Սենեակիս մէջ մէկուն հետ կը խօսակցիմ եղեր, այդ անձը ըսեր է թաղապետական պաշտօնեային.

— Կը ձանձնա՞ս զիս:

— Ո՛չ:

— Լսեցի՞ր երբեք Բօրիչքէվիչի անունը:

— Այո՛, լսեցի:

— Ես եմ ուրիմն Բօրիչքէվիչը: Կը սիրե՞ս Զարբ և հայրենիքդ:

— Անշուշտ:

— Ուրիմն երգում ըրէ որ տայիք գաղտնիքս ո՛չ ոքի պիտի յայտնես: Սպաննեցինք Ռասբութինը:

Ստիկէ վերջ թաղապետական պաշտօնեան պահականոց գացեր է և վախնալով որ մի՛ գուցէ խնդիրը երեւան ելլէ, տեղեկապի մը պատրաստելով յանձներ է իր պետերուն:

Ձանալով պահել պաղարիւնս մեծ ուշադրութեամբ մտիկ ըրի Զօրավարին խօսքերը, ապա խօսք առնելով ըսի.

— Մեծապէս գո՛հ մնացի որ այս խնդրոյն մասին տեղեկութիւն առնելու համար տունս այցելեցիք:

Ի՞նչպէս սպաննեցի Ռասբութինը 9

Որովհետեւ ըսուած խօսքերը սխալ հասկցող գաղտնի
ոստիկանի մը տուած տեղեկագիրը կրնայ շատ մը
թիւրիմացութեանց տեղի տալ: Խնդիրը բացատրեմ
ձեզի:

— Երէկ գիշեր ճաշի քանի մը հիւրեր ունէի:
Մեծ Դուքս Տիմիթրի, Երեսօխտան Բօրիշքէվիչ
և միջանի սպաներ... շատ խմեցինք, գուարթ գիշեր
մը անցուցինք:

«Ատուան ժամը երկուքն էր երբ հիւրերս մեկնե-
ցան: Անոնց ընկերացայ մինչև այն դարաստիւր որ
կը բացուի բակին վրայ: Երբ ինքնաշարժերէն մին
կը հեռանար, երկու ձեռք զէնք արձակուեցաւ խիստ
մօտէն: Փութացի անմիջապէս և տեսայ թէ՛ պահա-
պան շուներէս մին անկենդան ինկած էր ձիւնակոյտի
մը վրայ: Ամէն պարագայի մէջ, ինքնաշարժին մէջ
գտնուող գինով հիւրերէս մին սպաննած էր շունս:
Ձէնքին ձայնը լսող թողապետական պաշտօնեայ մը
եկաւ, Երեսօխտան Բօրիշքէվիչ, որ չէր մեկնած տա-
կաւին, այս պաշտօնեան տեսնելով մօտը փութաց և
սկսաւ բռնել մը խօսիլ բարկաձայն: Նշմարեցի թէ
պաշտօնեան շփոթ վիճակ մը ունէր: Ձեռ գրտել թէ ի՞նչ
էր խօսածնին, սակայն, ինչպէս ըսիք, ամէն պարա-
գայի մէջ քիչ մը չափազանց գինով եղող Բօրիշքէվիչ
խօսած ըլլալու է սպաննուող շունին մասին: Թերեւս
ալ, շունը նմանցուցած է Ռասբութինին... Ամէն պա-
րագայի մէջ գաղտնի ոստիկանը լաւ չէ հասկցած իր
խօսակցին ըսածները և տարբեր իմաստով տեղեկագիր
մը տուած է: Տակաւին կասկած մը ունի՞ք:

— Արդարեւ խնդիրը պարզուած է և սակայն
իշխանը կը հաճի՞ ըսել թէ Մեծ Դուքս Տիմիթրի և
և Երեսօխտան Բօրիշքէվիչէ գատ սրճիք կը գտնուէին
հրաւիրեալներուն մէջ:
— Լաւ է չյայտնել անոնց անունները, որովհե-

տեւ չեմ փափաքիր որ այսպիսի անկարեւոր խնդրի
մը համար հարցաքննուին այդ անձնաւորութիւնները:
Անունները տալու նման անխօսեմութիւն մը անհա-
ճոյ պիտի թուէր անշուշտ անոնց:

— Շնորհակալ եմ ձեր տուած բացատրութիւն-
ներուն, անմիջապէս պիտի փութամ ոստիկանական
տնօրէնին մօտ և պիտի հաղորդեմ իրեն:

Խնդրեցի Չօր Կրիկօրիէֆէն որ յայտնէ ոստի-
կանական տնօրէնին թէ՛ կը փափաքիմ տեսակցու-
թիւն մը ունենալ իրեն հետ և թէ՛ հաճի հեռաձայնով
հաղորդել ինձ ժամագրութիւն մը:

Հաղիւ թէ ոստիկանական քօմիսէրը մեկնած էր,
լուր տուին որ Օր. Մ. կը հեռաձայնէ:

— Ի՞նչ ըրիք Ռասբութինը, պօռաց Օր. Մ.:

— Ռասբութինը... ի՞նչ զարմանալի հարցում:

— Չարմանալի՞ հարցում, միթէ երէկ գիշեր ձեր
տունը չէ՞ր ան, ո՞ւր է հիմա, մեզի եկէք Աստուծոյ
սիրոյն, ստակալի վիճակ մը ունիմ:

Դժուար էր ինձ տեսակցել Օր. Մ. ի հետ:

Ի՞նչ կրնայի ըսել այս մանկամարդուհին որ ան-
կեղծ բարեկամական զգացումներ և վստահութիւն կը
տածէր միշտ ինձի հանդէպ:

Եթէ կրկին հարցնէր ինձի թէ՛ «ի՞նչ ըրիք «Մեծ
առաջնորդ»ը», ի՞նչպէս պիտի կրնայի նայիլ անոր
երեսը:

Անօգուտ, պարտաւոր էի ընդունիլ հրաւերը:
Կէս ժամ վերջ Օր. Մ. ի տունն էի արդէն:

Տունին մէջ սուգ կը տիրէր, իսկ Օր. Մ. այն-
քան փոխուած էր որ գրեթէ անձանայելի դարձած
էր: Չի տեսնելով ընդոտ հարցուց խեղդուկ ձայ-
նով մը.

— Ի՞նչ ըրիք, ի՞նչ ըրիք, Ռասբութինը ձեր

տա՛: մէջ սպաններ են: Նոյն իսկ՝ դուք սպաններ էք զայն:

Չանալով հանդարտեցնել ու համոզել զայն, շինած պատմութիւնս անոր ալ կրկնեցի:

— Ի՛նչ վրդովիչ բան, Չարուհին և Վիրիպուա համոզուած են որ Ռասբութինը այս գիշեր ձեր տանը մէջ դուք սպաննած էք, հեկեկաց:

— Հեռաձայնեցէք Չարսքոյէ-Սէլօ, թող զիս իր ներկայութեան ընդունի Չարուհին և ամէն ինչ պիտի հասկցնեմ անոր: Աճապարեցէք սակայն, պատասխանեցի:

Օր. Մ. հեռաձայնեց Չարսքոյէ-Սէլօ, տրուած պատասխանին համաձայն Չարուհին կ'սպասէր զիս: Կը պատրաստուէի Չարուհին մօտ փութալու: Օր. Մ. քովս եկաւ, մանկամարդուհիին դէմքին վրայ ո՛չ միայն Ռասբութինի անյայտացման մտավախութիւնը այլ և սոսկալի յուզման երեւոյթ մը կար: Ակսու պողպատագին ըսել ինձ.

— Ո՛հ, մի՛ երթաք Չարսքոյէ-Սէլօ, մի՛ երթաք, պիտի չհաւատան ձեր անմեղութեան, անոնց բոլորն ալ շփոթած վիճակ մը ունին... բարկացած են ինձի հանդէպ, կը կարծեն թէ դաւաճանած եմ իրենց դէմ: Ա՛հ, ինչո՞ւ լսեցի ձեզի և հեռաձայնեցի Չարսքոյէ-Սէլօ...: Ինչ մե՛ծ սխալ գործեցի Աստուած իմ, մի՛ երթաք, մի՛ երթաք...:

Օրիորդին իմ մասին տածած այս զգացումները և ունեցած վրդովանքը ա՛յնպիսի տպաւորութիւն մը գործեցին վրաս որ՝ եթէ չինքնամփոփուէի իրականութիւնը պիտի խոստովանէի: Այդ վրայրկեանին շա՛տ դառն կը թուէր ինձ զայն խաբելը:

— Տէրը օգնական ըլլայ մեզի, պիտի աղօթեմ ձեզի համար, բսաւ:

Հիւրատրահը ձգած միջոցիս հեռաձայնը հնչեց.

Վիրիպուա կը հեռաձայնէր Չարսքոյէ - Սէլօյէն: Չարուհին անհանգստացեր է, զիս պիտի չկրնայ եղեր ընդունիլ, և խնդրեք է որ Ռասբութինի անյայտացման մասին գիտցածներս գրաւոր կերպով ներկայացնեմ իրեն:

Օր. Մ. կարծես թէ մեծ բեռէ մը ազատած ըլլար, լայն շունչ մը առնելով գոչեց.

— Օ՛հ, ինչ երջանկութիւն Աստուած եմ...:

Ոստիկանական անօրէնը, աներհայրս Մեծ Գուքս Ալեքսանդրին զգեակը լուր զրկելով ուղեր է տեսակցիլ ինձի հետ: Զօր. Պալքի (այս էր ստիկանօրէնին անունը) առնը գացի, առնիններուն դէմքին վրայ ուշադրաւ փոփոխութիւն մը նշմարեցի: Զօրավարը իր աշխատութեան սենեակը նստած էր գրասեղանին առաջ: Մտազբազ երեւոյթ մը ունէր:

Ըսի իրեն թէ եկած էի փարատելու Բօրիչքէվիչի խօսքերէն յառաջ եկած թիրիմացութիւնը: Կ'ուզէի փութով լուսաբանել այս խնդիրը, որովհետեւ նոյն իրիկուն կ'ուզէի Սրիմ մեկնիլ քանի մը օրուան համար առած արձակուրդս նոն անցնելու: Կիսո կ'սպասէր զիս: Խիստ մտահոգուած էի խորհելով որ հաւանաբար Բեթբեսպուրկ մնալ ստիպէին զիս՝ տեղի ունենայիք հարցաքննութիւններուն և ին՛ ին՛ համար:

Ոստիկանական անօրէնը յայտնեց թէ՛ գոհացուցիչ և համոզկեր գտած էր Զօր. Կրիկօրէֆին տուած քացատրութիւններս և հետեւաբար անպատեհութիւն մը չկար Սրիմ մեկնելու մէջ: Աւելցուց միայն թէ՛ Ալեքսանտրա Ֆէօտօրօվա Չարուհին հրամայած էր խուզարկութիւն կատարել Մօյքայի տանս մէջ, որովհետեւ Ռասբութինի անյայտանալէն յետոյ առնէս լսուած դէնքի ձայները կասկած արթնցուցած էին:

— Տունս կիսս կը բնակի, կիսս Չարին թողնուհին է, վեհապետական ընտանիքի անդամներուն

բնակարանները անձեռնմխելի են: Յորչափ ուղղակի Ջօրին հրամանը չըլլայ խուզարկութեան որոշումը անգործադրելի է, պատասխանեցի:

Ոստիկանական անօրէնը համամիտ գտնուեցաւ ինծի և անմիջապէս հեռ սձայնելով ետ առաւ խուզարկութեան հրամանը: Ծանր բեռ մը գացած էր ուսերէս: Կը խորհէի թէ՛ հակառակ երէկ գիշեր տանս մէջ կատարուած մաքրութեան, նորէն՝ կրնան աչքէ վրիպած հետքեր մնացած ըլլալ: Այս պատճառաւ ամէն գնով անհրաժեշտ էր ոստիկանական խուզարկութիւնը արգիլել, ցորչափ անձամբ համոզուած չէի սձիբին հետքերուն կատարելապէս ջնջուած ըլլալուն:

Խուզարկութեան հրամանին բարձումը լայն շունչ առնել տուաւ ինծի: Հրաժեշտ առի Ջօր, Պալքէն և Մօյքայի տունս վերադարձայ: Սպաննութեան գործուած վայրը անգամ մը եւս աչքէ անցնելէ վերջ համոզուեցայ թէ՛ ի դուր չէ որ մտահոգութեան մատնուեր եմ:

Օր ցերեկով քննութիւն մը կատարեցի և նշմարեցի որ՝ սանդուղներուն վրայ արեան սրձագոյն հետքեր կան: Սենեկապանիս հետ նոր մաքրութիւն մը կատարեցինք: Ամբողջ յարկաբաժինը լաւագոյն կերպով մաքրեցինք չուտով: Կատարելիք գործ չէր մնացած, միայն թէ՛ բակի քարերուն վրայ և մանաւանդ սանդուղին գլուխը և շուրջը կարգ մը հետքեր գոյութիւն ունէին որոնք չյաջողեցանք մաքրել: Ատոնց վրայ ալ որոշեցինք ձէթ թափել ու յետոյ ձիւնով ծածկել:

Գործերնիս վերջացուցած էինք և կատարելապէս համոզուած էինք որ՝ ոստիկանութեան կողմէ կատարուելիք ամէն քննութիւն ապարդիւն պիտի ըլլայ:

Բաւական յոգնած էի: Կէս օրը անցած էր: Փաշը երկուքը հնչեց: Մեզսակիցս՝ Մեծ Դուքս Տիմիթրի գղեակը ճաշելու գացի:

Մեծ Դուքսը սկսաւ պատմել:

Ռասբութինի գիտլը հաստ լաթի մը մէջ փաթթեր են, ինքնաշարժին մէջ գրեր են, Մեծ Դուքսը ինքնաշարժը վարեր է, հարիւրապետ Սօքնութին անոր քով նստեր է իբր օգնական: Իսկ երևափոխան Բօրիչքէվիչ, Տօքթ. Լալօվէր և սենեկապանս ինքնաշարժին մէջ տեղ գրաւեր են: Ինքնաշարժը արագ քշելով հասեր են Նէվա գետի Բէթթօլսքի կամուրջին այն վայրը ուր որոշուած էր արդէն: Նոյն իսկ պահակներէն մէկուն շատ մօտ կանգ առեր են:

Մեծ Դուքս Տիմիթրի վախնալով պահակին ուշադրութիւնը գրաւելէ, ինքնաշարժին լոյսերը մարեր և մօքօտն ալ գաղղեցուցեր է գործելէ:

Ձգային գէշ գրութեան մը մատնուած են եղեր, ինքնաշարժէն իջեր են, չիտթած վիճակով մը սկսեր են աջ ու ձախ երթեւեկել: Վերջապէս իրենց այս չիտթ վիճակը պատճառ եղեր է որ առանց Ռասբութինի ոտքին ծանր մարմին մը կապելու, գայն իր մուշտակապատ վերարկուին մէջ փաթթեն (*) և Նէվան ծածկող սառնակոյտերէն միոյն ձեղքին մէջ նետեն գիակը:

Գործերնիս վերջացնելէ յետոյ ինքնաշարժ վերադարձեր են, լայց աւաղ, մօքօտը չէ բաներ: Հազար ջանքերով, Մեծ Դուքս Տիմիթրի դժուարաւ կրցեր է աշխատցնել գայն:

(*) Մեր ծրագրին համաձայն Ռասբութինի մուշտակապատ վերարկուն, գգալը և միւս գոյքերը պիտի վառուէին առողջապահական վակօնին մէջ, սակայն մեզսակիցներս այս գործը չեն կրցեր յաջողցնել:

ձիշղ պահակին քովէն անցեր են, բայց անիկա քունի մէջ ըլլալով չէ նշմարեր իսկ գանոնք: Այս կերպով անվտանգ, քաղաք վերադարձեր են:

Մեծ Դուքս Տիմիթրի այս մանրամասնութիւններէն յետոյ յայտնեց թէ՛ հաւանաբար Ռասբութինի զիակը հոսանքէն քշուելով ծով գացած է:

Ես ալ, իմ կարգիս, պատմեցի իմ գլխուս եկածները մանրամասնօրէն:

Ճաշէն ետքը հարիւրապետ Սօքնութին եկաւ, խնդրեցինք անկէ որ երեսփոխան Բօրիշքէվիչը գտնէ ու բերէ: Անհրաժեշտ էր վերջին անգամ մըն ալ տեսակցիլ, որովհետեւ յաջորդ օրը Մեծ Դուքս Տիմիթրի ընդհանուր բանակատեղի պիտի մեկնէր, երեսփոխան Բօրիշքէվիչ ատոյզապահական կառախուժմով ձակատ պիտի երթար և ես ալ՝ Սրիմ ընտանիքիս մօտ պիտի փութայի: Ուստի եթէ օր մը ձերբակալուէինք, այժմէն պէտք էինք խօսքմէկ ընել յայտարարութիւններնու մասին:

Երեսփոխանն ալ եկաւ: Ամէնքս միասին սա որոշումը տուինք որ՝ ի՛նչ փաստեր ու ասպոցոյցներ ալ գոյութիւն ունենային մեզի դէմ պիտի չխոտտովանէինք երբեք, ամէնքս ալ միևնոյն կերպով պիտի կրկնէինք այն խօսքերը զորս ըսած էի Զօր. կրկնօրէիֆին, Օր. Մ. ին և ոստիկանական տնօրէնին:

Չարական պալատներուն մէջ արմատացող «Ռասբութինական»ներուն դէմ մեր առաջին քայլը առած էինք: Սկսած գործերնիս պիտի վերջացնէինք:

Աս այժմ բաւ համարելով այսքան գործունէութիւն, բաժնուեցանք իրարմէ:

ԽՈՐՀՐԴԱԻՈՐ ԱՅՅԵԼՈՒ ՄԸ

Մեծ Դուքս Տիմիթրիի զգեակէն մեկնեցայ ու Մօյքայի տունս վերադարձայ: Տեղեկացայ թէ՛ իմ բացակայութեանս միջոցին սպասուարներուս բոլորն ալ հարցաքննուեր են: Բարեբախտաբար անոնց ըրած յայտարարութիւնները ինծի ի նպաստ էին:

Այսու հանդերձ, ի դէպ ամէն հաւանականութեան, յարմար դատեցի անդամ մըն ալ տեսակցիլ գատական նախարար Մաքարօֆին հետ:

Դատական նախարարն ալ, ոստիկանական տնօրէնին նման յուզեալ վիճակ մը ունէր: Նախարարին սենեակը մտած պահուս դէմ առ դէմ եկայ ընդհանուր դատախազին հետ: Այս վերջինը, որ մեկնելու վրայ էր և դուրս կ'ելլէր տունէն, գիտ տեսնելով չկրցաւ զարմանքը ծածկել:

Մտայ գատական նախարարին սենեակը: Մաքարօֆ, որուն հետ կեանքիս մէջ ատաճին անգամ ըլլալով կը տեսակցէի, խիստ վեհանձն, կենցաղավար ու փափկանկատ անձ մը ըլլալով լաւագոյն տպաւորութիւն թողուց վրաս: Բաւական տարիքոտ էր, սպիտակ մօրուս և պիսեր ունէր, ոխհարակազմ էր, համակրելի էին զիմազծերը և քաղցր ձայն մը ունէր:

Այցելութեանս նպատակը հասկցուցի նախարարին: Երբ պատմել սկսայ երեսփոխան Բօրիշքէվիչի և թաղապետական պաշտօնեային միջեւ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը, նախարարը խօսքս կտրեց ու ըսաւ.

— Երեսփոխան Բօրիշքէվիչը խիստ մօտէն կը ճանչնամ... ու գիտեմ թէ՛ ալքօլին կաթիլն իսկ բերանը չի գներ ան, նոյն իսկ, եթէ չեմ սխալիր, հա-

կալքօլական Միութեան ալ անգամ է Բօրիչքէվիչ ուրիմն ի՞նչպէս կրնայ գինովցած ըլլալ... :

Խնդարով պատասխանեցի :

— Կ'երևի թէ երեսօխան Բօրիչքէվիչ դաւաճանած է իր պատկանած Հակալքօլական Միութեան : Խորհեցէք անգամ մը , Տէր իմ , որ երեսօխանը չի կրնար մերժել իրեն առաջարկուած գինին , երբ մենք ամէնքս մէկ կը խմենք տանս մէջ : Մեզ հետ միասին քանի մը զաւաթ գինի խմեց , և որովհետեւ ալքօլ գործածող մը չէ , շուտ մը գինովցաւ :

Խօսքս աւարտելէ յետոյ հետեւեալ հարցումները ուղղեցի դատական նախարարին :

— Տէր իմ , սպասաւորներս պիտի հարցաքննուելին կրկին : Այս անստոյգ կացութիւնը գէշ կերպով ազգած է վրաս և անհանգիստ կ'ընէ զիս : Խորհեցէք որ Խրիմ պիտի մեկնիմ և հանգարտ սրտով ճամբորդելու համար կ'սպասեմ ձեր տալիք ազանօվութիւններուն :

Գտտական նախարարը հանդարտեցուց զիս :

— Այնպէս կը կարծեմ թէ՛ ըսաւ , ոստիկանութիւնը պիտի բաւականանայ կատարուած հարցաքննութիւնով և անհանգիստ պիտի չընէ այլեւս ձեր սպասաւորները : Իշխան Եուսուբօֆ , սպանով եղէք , ձեր տունը պիտի չխուզարկուի : Երբեք կարեւորութիւն չեմ տար քաղաքին մէջ շրջող ըսի-ըսաններուն :

Հրածեչտ առած պահուս հարցուցի դատական նախարարին թէ՛ անպատեհօվութիւն մը կա՞ր Բեթերսպուրկէն Խրիմ մեկնելու մէջ :

— Ուզած տեղերնիդ ազատ էք երթալու , պատասխանեց :

Մինչեւ դուռը բնկերացաւ ինձի և ձեռքս սեղ-

մերով ըսաւ որ՝ մատնուած կացութիւնս ցաւ պատճառած էր իրեն :

Նախարարին քովէն նեկնելով աներձօրս տունը գացի :

Հագիւ թէ ներս մտած էի , դռնապանը մօտս փութաց և յայտնեց թէ՛ իրիկուան ժամը Ղին համար ժամագրուած կինս եկած է ու զիս կ'սպասէ աշխատութեանս սենեակը :

Չարմանալի բան :

Ո՛չ ոքի հետ ժամագրուած էի... :

Կասկածեցայ այս այցելուէն , ուստի հրամայեցի դռնապանին որ բացատրէ այդ կնոջ ձեւը :

— Ձեր աշխատութեան սենեակը ձեզի սպասող կինը ամբողջովին սեւեր հագած է , գէմքն ալ հաստ սեւ քօղով մը ծածկուած ըլլալով չկրցայ տեսնել :

Այս բացատրութիւնները ուժ տուին կասկածիս , հետեւաբար առանց աշխատութեանս սենեակը հանգիպելու ուղղակի ննջարանս անցայ :

Անշուկ մտեցայ դրան և սկսայ բանալիին ծակէն գիտել սպասող կինը :

Չարմանք :

Մէկ ակնարկով ճանչցայ այդ կինը որ պաշտելու ատրիճան համակիր մըն էր Ռասբութինին :

Յետոյ , կամաց մը հեռացայ անկէ և դռնապանին երթալով ըսի .

— Գնա՛ հագորդէ զիս սպասող կնոջ թէ՛ Իշխան Եուսուբօֆ զիչերը ուշ պիտի գայ և թէ չսպասէ զայն ի զուր :

Ես ալ , իմ կարգիս , սկսայ ճամբորդութեան պայուսակս պատրաստել շուտով :

Ճաշելու համար վար իջած միջոցիս սանդուղին վրայ հանդիպեցայ բարեկամիս՝ Օսվալտ Ռէյնէրին :

Յիշեալը Օքսֆորտի համալսարանի Անգլիացի դասըն-

կերներէս մին էր : Ծանօթ էր մեր ծրագրին : Դէպքին իմացուած ըլլալը դէշ ազգեր էր անոր վրայ և եկեր էր հանգարտեցնելու զիս :

Ճաշարան իջայ :

Երեք աներձագերս հոն էին , որոնք եւս Խրիմ պիտի մեկնէին : Բացի անոնցմէ , մեզի սեղանակից էին նաև աներձագերուս Անդլիացի ուսուցիչը Սթուարթ , Մեծ Դքսուհի Քսէնիա Ալէքսանտրովնա , Օրէվրէինօֆ Պայէր և ուրիշ քանի մը հոգի :

Խօսակցութիւնը կը գառնար Ռասբութինի խորհրդաւոր անյայտացումին շուրջ :

Աստուած իմ , որպիսի՛ ըսի-ըսուներ շրջան կ'ընէին քաղաքին մէջ . . . :

Շատեր այն հուատքը ունին եղեր որ Ռասբութին անմահ է , չկրնար սպաննուիլ ան և հետեւաբար անոր անյայտացման լուրը սուտ է , չի՛նծու է :

Ուրիշներ կ'ըսեն եղեր որ Ռասբութին սպաննուած է պօհեմներու մէկ խնջոյքին մէջ : Նոյն իսկ այս մասին ալ ականատեսներ կան եղեր :

Մաս մը անձեր ալ կ'ըսեն եղեր որ Ռասբութին սպաննուած է Մօյքայի իմ տանս մէջ , թէև չեն ուզեր հաւատալ որ սփիւրին մէջ գործնական մասնակցութիւն մը ունիմ , այլ՝ համոզուած են եղեր որ այս սփիւրին կարգ մը մանրամասնութիւններուն անդեակ եմ . . . :

Կարծեմ սեղանակիցներս ալ կը բաժնէին այս վերջին համոզումը , որովհետեւ՝ ամէնքը միասին դէմքիս վրայ խորհրդաւոր արտայայտութիւն մը տեսնելու յոյսով հարցումներու տարափ մը սկսան տեսնուիլ :

Մինչդեռ ես անայլայլ կը պատասխանէի և ընդհանուր զուարթութեան կը մասնակցէի :

Շատ մը գործարաններու անօրէնները և զանա-

զան հաստատութեանց ներկայացուցիչներ շարունակ հեռաձայնելով տրամադրութիւն կը յայտնէին ի հարկին անձիս պաշտպանութեանը համար բազմաթիւ բանուորներ զրկել , որոշեր էին այս կերպով անձնագահ ջոկատ մը կազմել :

Բոլորին ալ պատասխանեցի թէ՛ չըջող զրոյցները անհիմն են և ես հիւլէի չափ մասնակցութիւն չունիմ :

Շոգեկառքի մեկնելուն կէս ժամ կար , հրաժեշտ առի տունիններէն և աներձագս Իշխաններ Անտրէայի , Թէտօրի և Նիքիթայի , դատարարակներուն ու ընկերս՝ հարիւրապետ Ռէյնէրի ընկերակցութեամբ ինքնաշարժ մտայ :

Երբ ինքնաշարժը կայարան ժամանեց , զարմացայ հոն տեսնելով պալատական ոստիկաններու ջոկատ մը :

— Արդեօք պիտի ձերբակե՞ն զիս , խորհեցայ :

Ինքնաշարժէն իջանք : Ոստիկան-զօրաց հրամանատարին քովէն անցած միջոցիս յիշեալը քովս եկա : Խիստ յուզուած երեւոյթ մը ունէր : Կարգ մը խօսքեր ըրաւ որոնք չկրցի հասկնալ :

— Քիչ մը բարձրաձայն խօսեցէք գնդապետս , ըսի , բան մը չեմ կրնար հասկնալ :

Այն ատեն գնդապետը ինքնամփոփուեցաւ ու ձայնը բարձրացնելով ըսաւ .

— Ն. Վեհափառութեան Զարուհիին հրամանով

արգիլուած է ձեր մեկնումը , պիտի վերադառնաք Մեծ Դուքս Ալեքսանտրի զղեակը և հոն պիտի մնաք ցնոր տնօրինութիւն :

— Կը ցաւիմ , պատասխանեցի :

Ճամբորդութեան ընկերներուս հաղորդեցի այս հրամանը :

Ամէնքին ալ զարմանք պատճառեց մեկնումիս այս արդեւորք :

Իշխաններ Անտրէա և Թէօտօր հրաժարեցան Խրիմ երթալէ : Գալով Նիքիթային, որսչեցինք որ անիկա մեկնի Խրիմ ընկերակցութեամբ իր դաստիարակին :

Անոնց ընկերացանք մինչեւ իրենց վախօճը : Ոստիկանը քայլ առ քայլ կը հետեւէր ինձ, խորհելով որ մի՛ գուցէ կառախումբ մտնեմ :

Սոսկայի բազմութիւն մը կար կայարանը : Ժողովուրդը հետաքրքրութեամբ ուշի ուշով կը զիտէր մեր խումբը որ շրջապատուած էր բազմաթիւ ոստիկան-զինուորներով :

Հրաժեշտի համար մտայ Իշխան Նիքիթայի վախօճը, իմ այս մուտքս վախի մատնեց ոստիկանները : Ապահովցուցի զանոնք ըսելով որ իրենց կասկածած մտադրութիւնը չունիմ երբեք :

Կառախումբը մեկնեցաւ : Մենք ալ ինքնաշարժ-նիս վերադարձանք :

Ի՞նչ պիտի ըլլար հիմա : Իմ վերադառնալս բալով-րովին շփոթութեան մատնեց տունիները :

Այս յուզումնալից օրէն յետոյ ինքզինքս խիստ յոգնած կ'զգայի :

Իշխան Անտրէ լուր տուաւ թէ՛ Մեծ Դուքս Նիդօլա Միխայիլովիչ եկած է : Այս այցելութիւնը հաճոյ չթուեցաւ ինձի : Տարակոյս չկայ որ աներհայրս եկած էր իրողութեան տեղեկանալու :

Եւ սակայն յոգնած էի, ո՛չ փափաք և ո՛չ ալ կարողութիւն ունէի կրկնելու այս ցաւազին պատմութիւնը :

Մեծ Դուքսը զարմանալի բնաւորութիւն մը և հակասական ունակութիւններ ունէր :

Պատմադէտ էր, ուշիմ էր, իր մտածումները անկախ

էին Շուրջիներուն հետ առ հասարակ ծաղրանքով կը խօսէր : Կը սիրէր պատմութիւն ընել և այս պատճառաւ շատ մը բաներ կը փախցնէր բերնէն :

Աներհայրս երբեք չէր սիրեր Ռուսութիւնը և ծանօթ էր այդ մարդուն Ռուսիոյ հասցուցած չարիքնե-րու աստիճանին : Գալով քաղաքական մտածումներուն, ծայր աստիճան ազատախոհ էր այդ մասին : Երբեք չէր քաջուեր պետական գործերու վարչաձեւը քըն-նադատելէ :

Այս պատճառաւ էր որ վերջ ի վերջոյ հեռացուցին զինքը Բեթերստրուրկէն :

Ինձ՝ մարդը պարտաւորուեցաւ բնակիլ Լէոնոն քաղաքը :

Իշխան Թէօտօր և Ռէյնէր մեկնեցան սենեակէն ու ներս մտաւ Մեծ Դուքս Նիդօլա Միխայիլովիչ :

Հազիւ թէ ներս մտած էր :

— Ըսէ՛ տեսնենք ի՞նչ բրիք, բաւա :

— Դո՛ւքս ալ հաւատ կ'ընծայէք շրջոյ առասպել-ներուն : Բոլոր այս ըսի-բաւաներուն առիթ տուողը կարդ մը թիւրիմացութիւններ են : Ո՛չ մէկ բանէ տեղեկութիւն ունիմ :

— Այդ խօսք՝ըր ինձի մի՛ ըսեր, ամէն ինչ գիտեմ իր մանրամասնութիւններով, նոյն իսկ, գիտեմ այն կիներուն անունները սրտնք քեզի հետ կը զբոսնուէին նոյն գիշերը :

Իր այս վերջին խօսքերէն հասկցայ թէ Մեծ Դուքսը բանէ մը տեղեկութիւն չունէր : Գիտակցու-թիւն կեղծելով պիտի խօսեցնէր զիս : Հետեւաբար ինչ որ պատմած էի ուրիշներուն նոյնը կրկնեցի անոր :

Որոշ էր որ համոզուած էր, բայց հակասակը կեղծելով ու ցաւելով որ նոր տեղեկութիւն մը չէ կրցած առ՛ել, հեռացաւ :

Մեծ Դուքսին մեկնելէն վերջ հազորդեցի աներ-

ձագերուս և բարեկամս Ռէյնէրին թէ յաջորդ օրէն սկսեալ պիտի բնակիմ Մեծ Դուքս Տիմիթրիի զբլեակը: Աւելցուցի նաև որ եթէ իրենք հարցաքննուին պատասխանեն իմ խորհուրդներուս համաձայն: Խոստացան կէս առ կէս կատարել պատուէրներս, ու մեկնեցան:

Առջի գիշերուան դէպքերը վրդովելի ուժգնութեամբ մը խուժեցին զանկիս մէջ: Աչքերս մթագնեցան, զյուսս ծանրացաւ ու գէշութիւն մը եկաւ վրաս:

* * *

Յաջորդ առաւ կանուխ Մեծ Դուքս Տիմիթրիի զղեակը դացի: Մեծ Դուքսը ապշեցաւ զիս տեսելով: Որովհետեւ կը կարծէր թէ՛ Խրիմ մեկնած էի:

Մի առ մի պատմեցի աջն դէպքերը որոնք պատահած էին իրմէ բաժնուելէս յետոյ: Ի մտոյս ենթարկուելիք հաւանական դժուար կացութիւնս գումշակելով խնդրեցի Մեծ Դուքսէն որպէս զի մինչ այդ զիս հիւրասիրէ իր մօտ:

Մեծ Դուքսն ալ օր մը առաջ, գիշերը Միշել թատրոնը դացեր է, բայց խմանալով որ ժողովուրդը պիտի ծափահարէ զինքը մեկներ է թատրոնէն:

Տուն վերադարձին տեղեկացեր է թէ՛ Չարսքոյէ-Սէլոյի մէջ, իր ալ Ռասբուլիսի սպանութեան գըւխաւոր մեղսակիցներէն մին ըլլալուն մասին համուզում կը տիրէ: Ասոր վրայ հեռաձայներ է Չարուհի՛ Ալեքսանտրա Ֆէօտօրօֆուայի և խնդրեր է որ ներկայութեանը ընդունուի: Չարուհին բացարձակապէս մերժեր է այս խնդրանքը:

Քիչ մը եւս խօսելէ յետոյ Մեծ Դուքսին հետ, անցայ՛ ինձ համար պատրաստուած սենեակը և սկսայ աչքէ անցնել օրուան թերթերը:

Թերթերը կը գրէին թէ՛ ամսոյս 16-17ի գիշերը սպանուած է Ն. Արժանապատուութիւն Ռասբուլիսը:

Հանդարտ առաւօտ մը անցուցինք: Կէս օրին, ժամը մէկն էր, կը ձաշէինք երբ արքունի թիկնապան Չօր. Մաքսիմովիչ հեռաձայնեց Մեծ Դուք Տիմիթրիին:

Մեծ Դուքսը յուզուած վիճակով մը վերադարձու հեռաձայնի գործիքէն և բառ ինձի.

— Չարուհիին հրամանաւ ձերբակալուեցայ, բայց անիրաւ է այս, որովհետեւ միայն Չարս է որ կրնայ իմ ձերբակալումս հրամայել:

Կը վիճարանէինք երբ եկաւ Չօր. Մաքսիմովիչ: Անմիջապէս ներս հրահրեցինք զայն: Չօրավարը սախօրքերը ազդեց Մեծ Դուքսին.

— Ն. Վեհափառութիւն Չարուհին կը խնդրէ որ չմեկնիք ձեր գղեակէն:

— Ի՞նչ ըսել է այդ, կը բանտարկէ՞ զիս:

— Ո՛չ, չէք բանտարկուած, միայն թէ Ն. Վեհափառութիւնը կը պնդէ որ զուրս չելլէք ձեր գրղեակէն:

Այն ստեղծ Մեծ Դուքսը բառ բարձրաձայն.

— Ըստ իս, այս հրամանը երբեք տարբերութիւն չունի բանտարկութենէ: Ընէք Ն. Վեհափառութիւն Չարուհիին թէ կը հնազանդիմ իրենց հրամանին:

Եւ Մեծ Դուքսը պարզ բարեւ մը սալով Չօր. Մաքսիմովիչին, մեկնեցաւ սենեակէն:

Վեհապետական բնտանիքի անդամները, որոնք Բեթերսպուրկ կը գտնուէին, ամբողջ օրը այցելեցին Մեծ Դուքսին: Այս վերջինը նոյն օրը հեռագիր մը ստացաւ նաեւ Մոսքուա գտնուող Մեծ Դքսուհի Էլիզապէթ Ֆէօտօրօֆուայէն: Այդ հեռագրով կ'ըսէր նաեւ

թէ՛ Ռասբուլթինի անյայտացման մէջ եւ ալ մաս ունիմ: Էլիզապէթ, որ գիտէր Մեծ Դուքին նեւ ունեցած սերս յարարերութիւնս և չկասկածելով միևնոյն ժամանակ թէ յիշեալն ալ մեղատկցութիւն ունի այս սպաննութեան մէջ, կը խնդրէր Մեծ Դուքէն որ հազարդէ ինձ թէ՛ կ'աղօթէ ինձ համար ու կը չնորձաւորէ նաև իմ այս հայրենասիրական գործունէութիւնս:

Էլիզապէթ Ֆէօօօրօվնայի այս հեռագիրը գժաւար կայութեան մը մասնեց մեզի: Այդ հեռագրին մէկ օրինակը հարսրդուեր է ներքին գործոց նախարար Բրօթօրօֆին, օրինակ մըն ալ արուեր է Չարուհիին որ՝ վճուեր է անմիջապէս թէ՛ Մեծ Դքսուհի Էլիզապէթ ալ մեղատկցութիւն ունի Ռասբուլթինի անյայտացման գործին:

Մեծ Դուքս Նիքօլայ Միխայիլովիչ անպազար հեռաձայնելով գննադան ու դարմանադան լուրեր կուտար մեզի: Օրուան մէջ քանի մը անգամ կ'այցելէր մեզի և ամէն ինչի գիտակ ձեւանալով կը ջանար տեղեկանալ գաղանիքին: Մեծ Դուքսը չէր բաւականաւոր միայն այս գործունէութեամբ այլ՝ Ռասբուլթինի գիակը գտնելու համար սղի ի բոլին կ'աջակցէր աշխատողներուն:

Աներճայրս օր մը ըսաւ թէ՛ Չարուհին կատարելապէս համադուած բլլալով որ Ռասբուլթինի սպաննութեան մէջ ուղղակի գործօններ եղած ենք, պահանջած է անմիջապէս հրացանի բռնել մեզ: Սակայն ամէնքն ալ կը հակասակին եզեր այս պահանջման, նոյն իսկ Բրօթօրօֆն կը յանձնարարէ եզեր սպասել Չարին վերադարձին: Դէպքը հեռագրով տեղեկացուցեր են Չարին ու ժամէ ժամ կ'սպասեն եզեր ընդհանուր բանակատեղիէն վերադարձին:

Օրս Մէն լսեցինք որ մեզի գէժ մահափորձ մը կը կազմակերպուի:

— Զգոյշ եղէք, կ'ըսէր մեզի:

Ռասբուլթինի տան մէջ հաւաքուող անոր քսանի չափ ջերմ համակիրները երգում ըրեր են վրէժ լուծելու:

Դժուարաւ իրիկուն կ'ըլլար և երբ արեւը մարը մտնէր լաջն շունչ մը կ'առնէինք:

Այցելուներ հազիւ թէ մայրամուտին կը մեկնէին, այն ատեն միայն առանձին կը մնայինք և իրարու հետ երկաթօրէն խօսակցելով զիրար կը քաջալերէինք:

Դրուխ գլխի այս տեսակցութիւնները առիթ տուին ինձի որ լաւագոյն կերպով ուսումնասիրեմ Մեծ Դուքս Տիմիթրիի խառնուածքն ու ընտրութիւնը: Այս սոսկայի առամբ անոր հողուցն ազգած էր խորպէս: Բարեկամս երբեք չէի տեսած այսքան մտերի ու սիրալիք: Ամենատանտանելի վայրկեաններուս մեծ հաճոյք ու մխիթարութիւն կ'զգայի անոր հետ զընուեկուս համար:

ԴԻԱԿԸ ԿԸ ԳՏՆՈՒԻ

Դեկտեմբեր 19ի իրիկուկը Չարը վերադարձու Չարսքոյէ Մէլս:

Ինչպէս պատմեցին իր շուրջիները, երբ Չարը առաջին առթիւ բեր է Ռասբուլթինի մահը, նախ չէ ազգուեր և ո՛չ ոքի բան մը ըսեր է:

Անէն մարդ գալմացեր է Չարին այս ընթացքին: Նոյն իսկ գաջն, պատերազմի սկիզբէն ի վեր, այսքան զուարթ չեն տեսեր:

Տարակոյս չկայ թէ՛ Չարը համոզում գոյացուցած էր որ Ռասբուլթինի ուժը խորտակելու համար սկսած էր ք, իսկ այժմ որ ինքնիրեն խորտակուած էր արդէն, Չարը, անշուշտ չէր պակար ստոր:

Մակայն Չարսքօյէ Սէլօյէն ներս մտնելէ վերջ այդ միջավայրին անիծեալ ազդեցութեանը տակ փոփոխութեան մասնուեր է Չարին նոյնպէս վիճակը:

Աներեւակայելի գրոյցներ կը շրջէին քաղաքին մէջ: Նոյն իսկ գործարաններու մէջ աշխատող բանուորներ լսելով որ մեզ հրացանի պիտի բռնեն, խիստ յուզուեր են և զմեզ պաշտպանելու համար գազանօրէն որոշեր են պահակ խումբ մը կազմելու:

Հակառակ ամէն արդելքի նորէն կը տեսակցէինք գազանօրէն մեր ուզած անձերուն հետ:

Շատ մը սպաներ կուգային և կը յայտնէին թէ՛ իրենց պակասած գունդերը պատրաստ են մեզ պաշտպանելու:

Դեկտեմբեր 19ի առաւօտուն արքայական ընտանիքի անդամներն ալ սկսան Մեծ Դուքսին զգեակը այցելել: Մեծ Դուքսը զիս այս հիւրերուն հետ առանձին ձգելուն համար հարցումներու սոսկալի տարափի մը կ'ենթարկուէի: Անշուշտ միևնոյն յանկերպը կը կրկնէի իբր պատասխան:

Իրիկուն ճաշի պահուն Մեծ Դուքս Նիքօլա Միխաիլովիչ եկաւ յայտնեց թէ՛ Ռասբուլթինի դիակը գտնուած է Բէթրօլսքի կամուրջին մօտերը սաստակոյտի մը ճեղքին մէջ:

Գիշերն ալ այցելութիւնը ընդունեցինք Չօր. Մարսիօվիչի որ հաղորդեց Մեծ Դուքս Տիմիթրիին թէ՛ ձերբակալուած է Չարին հրամանովը:

Յուզումնալից գիշեր մը անցուցինք:

Դէպի առտուան ժամը երեքը արթնցուցին մեզի: Դղեակին ետեւի դռնէն բազմաթիւ կասկածելի անձեր

մտեր են: Այս մարդիկը կ'ըսեն եղեր սր իբր պահակ զրկուած են մեզի մօտ: Եւ սակայն այդ պահակները չկրնալով իրենց այդ նպատակաւ եկած ըլլալը հաստատել, գաւառ հանուեր են զգեակի սպասաւորներուն կողմէ և այս վերջինները պարտաւորուեր են փոխն ի փոխ պահակ սպասել:

Յաջօրց օրը, 20 Դեկտեմբերին, իրիկուն գէմ Մեծ Դուքսին զգեակը հաւաքած էին արքայական բնտանիքի գրեթէ բոլոր անդամները:

Խօսակցութեան նիւթ կը կազմէր Մեծ Դուքս Տիմիթրիի մասին Չարին կողմէ տրուած ձերբակալման հրամանը: Ոչ ոք կրնար խելք շայտել այս հրամանին: Ամէնքն ալ ձերբակալման հրամանը «պետական գործ» մը «քաղաքական հարց» մը կը նկատէին:

Բայց ո՛չ ոք կրնար խորհիլ թէ՛ մէջտեղը մ.թ. խնդիրէն աւելի կարեւոր հարց մը կար, այդ է՝ Չարին տուած հրամանին երկրին արագային, թագին ու դռնուն ձակատագրին և վերջապէս արքայական բնտանիքին հետ կապ ունենալը:

Ռասբուլթինի մահը կը նշանակէր նաև մար «Ռասբուլթինականութեան»:

Նոր քաղաքական ուղի մը բացուած էր այլևս փրկելու համար Ռուսիան որ կը խեղդուէր ոճրային մեքենայութիւններու մէջ:

Հիւրերը ձեկնելէն յետոյ Չօր. Լէյքինկ, Մեծ Դուքսին նախկին գաստիարակը, սկսաւ պատմել թէ՛ ի՛նչպէս գտնուեր է Ռասբուլթինի դիակը:

Պաշտօն յանձնուեր է գաղտնի ստով կաններու պետ գնդապետ Կլոպաչեֆին քննութիւն կատարել Ռասբուլթինի խորհրդաւոր անյայտացմանը մասին: Երկար խուզարկութիւններէ ետքը, յիշալը հաղորդեր է Բեթերսպուրկի ընդհանուր գաստիարակութեան թէ

Բէթրովսքի կամուրջին վրայ սեւ քառուկէ մոյլ մը
 գտնուած է : Արեան թարմ բիծեր կան եզեր այդ
 մոյլին վրայ : Ռասբուլինի քով ծառայողներէն մին
 ճանչցիր է մոյլը : Յետոյ, կամուրջը ծածկող ձիւնե-
 րուն վրայ ինքնաշարժի անխել և մարդու սոքի հեռ-
 քեր նշմարեր են :

Ըստ գնդապետ Կլոպաշէֆի, Ռասբուլինի ման-
 ու ան գաղտնիքը լուծելու համար հարկ է եղեր հեռ-
 քերուն հետեւել ո՛չ թէ Մոյրայի 94 թիւէն այլ՝ քա-
 ղաւին միւս ծայրէն, այսինքն՝ Բէթրովսքի կա-
 մուրջէն :

Այս անաշարկը ընդունուեր է և կամուրջէն սկսեր
 են քննութեան :

Բաւ է միայն յիշել թէ՛ դէպքին վայրը զրկուած
 են ներքին և գատական նախարարութիւններու մեծ
 պաշտօնատարները, ցոյց տալու համար որ ինչքան
 մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայեն կառավարութիւնը և
 պալատականները Ռասբուլինին, նոյն իսկ անոր
 կորուստը նկատելով «աղղային աղէտ» մը :

Բէթրովսքի կամուրջը քննութեան գացեր են
 գատական նախարարը, գատական ամենամեծ պաշտօ-
 նատարները, ընդհանուր գատախազը իր օգնականնե-
 րով, արաատվոր գործերու հարցաքննիչ գատաւորը,
 ներքին գործոց նախարարութեան ներկայացուցիչը և
 վերջապէս բոլորը, բոլորը . . . :

Կամուրջին պահակը և մօտակայ գարեջրատան գի-
 շերապահները խտօրէն հարցաքննուեր են ի գո՛ւր . . . :
 Ապա դէպքին վայրը մանրագննին քննութիւնէ մը
 անցուցեր են : Ոճիրին նոր ապացոյց մը եւս գտնուեց,
 արխանտ լաթ մը . . . : Յետոյ, կամուրջին եզերքը
 ձիւններուն վրայ գրուած ու ապա վերցուած, մեծ
 մարմնոյ մը հետքը տեսեր են :

Բոլոր այս հետքերը, ըստ գատական պաշտօնա-

տարներուն, կը հաստատեն եզեր որ Ռասբուլին
 Մոյրայ չէ սպաննուած այլ՝ հող, կամուրջին եզերքը,
 ու յետոյ զիակը նետուած է սասնակոյտերուն ձեղ-
 քերու մէջ :

Բնականաբար, սուգակներ հրաւիրուեր են սրտը
 երկու ժամ ամբողջ խուզարկութիւն կատարեր են գե-
 ական մինչեւ յստակը առանց ո՛ր և է արդիւնք ձեռք
 բերելու : Վճուեր են վերջապէս որ՝ նեվայի այդ կող-
 մերուն ուժգին հոտանքները զիակը քշած են կամուր-
 ջէն շատ հեռու տեղեր :

Սուգակները, օգին ստիպի ցուրտ բլլալուն և
 ջութերուն ստոած բլլալուն պատճառաւ առժամաբար
 վերջ տուեր են խուզարկութեան : Կահարքը գոցուեր
 է և պահակներ գրուեր են անոր վանկարմին քով :

Քիչ ետքը, գետին ստիկաններէն մին, պատահ-
 մամբ ծակ մը բացեր է սասնակոյտերէն միտն վրայ
 և մուշտակապատ վերարկու ի մը թեւը նշմարեր է նոն :

Այս լուրին վրայ սասնակամութիւնը կտարեր է
 սասնակոյտը ուրիշ մէջտեղ ելեր է գիակը : Առաջին
 առիթ կարելի չէ եզեր ստուգել անոր ինքնութիւնը :
 Դիակը ստի հաստ խառով մը ծածկուած է եզեր :

Չգուշութեամբ հաներ են սասնակոյտը որուն
 ստիէն մէջտեղ ելեր է Ռասբուլինի գիակը . . . :
 Ռասբուլինի գտնուելը ջախջախուած է եզեր : Դէմքին
 ու կուրծքին վրայ բազմաթիւ արեան բիծեր նըշ-
 մարուեր են : Աչքին մէկը ելած, սոքերը և ձեռ-
 քերը ուժգնօրէն կապուած, մաշները կծկուած սու-
 կայի կերպով :

Մանրամասն տեղեկագիր մը պատրաստեր են
 զիակին գտնուելու պարագաներուն նկատմամբ և
 Ռասբուլինն ալ ծովեղերքի հանկարծներէն մին փո-
 խազրեր են . . . :

Դէպքին տեղեկացող ներքին գործոց նախարար

Բրոթորոբօֆ, Բեթերսպուրկի զինուորական շրջանակի նրամանաւարին, գաղանի ստիկանութեան անօրէնին և ուրիշ երկու պաշտօնականներու ընկերակցութեամբ զիակին գանուած վայրը եկեր են ու հոյ՝ ընդհանուր գատախալին անմիջապէս տեղեկագիր մը պատրաստել տուեր են զիակին գիրքին ու վիճակին մասին:

Այս գործին քննութեան պաշտօնը ստանձնող ընդհանուր գատախաղի օգնական Կոչքին գատախան ամօժանայ գիտան մը հաստատուել է Բէթրօլսքի կառավարչին մօտ տան մը մէջ:

Դիակը անդամ մըն այլ քննուեր է Չէսմիի հիւանդանոցին մէջ ի ներկայութեան ներքին գործոց նախարարութեանէն պաշտօնաւարի մը, ստիկանական ներկայացուցչի մը և բազմաթիւ պաշտօնականներու: Քըննութեանէն յետոյ գիտնութիւն կատարուեր է զինուորական բժշկական տկաղեմի պատկանող ստույգիչներէն միոյն կողմէ: Ներկայ գանուեր են նաև գատախան բժիշկներ: Դիակին ստամոքսին մէջ կարգ մը թխադոյն կակուղ մարմիններ գտնուեր են: Սակայն Չարուիին նրամանով յանկարծ վերջ տրուեր է գիտաքննութեան:

Յայտնի չէ թէ Չարուին ուրիշ ի՞նչ նրամաններ արձակած է, միայն սա ծանօթ է որ՝ Ռասբութինի մարմինը կազմեցաւ խիստ չրեղ գաղաղի մը մէջ ամփոփուեր է և Զօրկրիկօրիէֆի ընկերակցութեամբ փոխադրուեր է անձանօթ վայր մը:

* *

Գեկտեմբեր 21ի իրիկունը տեսանք որ զինուորներ մտած են Մեծ Դուքս Տիմիթրիի զգեակը: Վարչապետ Թրէբօֆ լսելով որ Ռասբութինի կուսակիցները մեզի գէտ մահափորձ պիտի կատարեն, նրամա-

յեր է զինուորական իշխանութեան որ պահակ չոկտոմը զրկեն զգեակ:

Գաղանի ստիկան մը Զօրկրիկօրի ըստ թէ ներքին գործոց նախարար Բրոթորոբօֆի նրամանով պաշտօն ստանձնած է այդ չոկտոմով պաշտպանելու: Մեծ Դուքս Տիմիթրիին: Զօրավարը յայտնեց թէ ո՛չ նախաշարին և ո՛չ այլ այլ մարդոց պաշտպանութեանը կարօտ էինք: Եւ նկատելով միևնույն ժամանակ որ ներկայացուց այդ մաշկիկը պաշտօնագիր մըն այլ չուսին ի ձեռին, բոլորն այլ փառաբեցան:

Գեկակին տաղին շարկը սանդուղ մը կար, ուրկէ կարելի էր ներքնայարկը իջնել: Ատաղին շարկը Անգլիոսուսական Նիւանդոց մը հաստատուած էր: Ռասբութինի խոսք մը կուսակիցները, վերաւորները այցելելու պատրաստակով, ուղեցին այս սանդուղէն մտնել: Մեծ Դուքս Տիմիթրիի շարկաբամբինք: Եւ սակայն այդ մարդոց ծրարիրը ջուրը լինկաւ, աւայ հիւանդապահուէի Լէյտի Սիպլի կրէյի յանձնարարութեամբ պահակներ գրուած ըլլալով սանդուղին զլուխը:

Կարծես թէ պաշտօնած բերդի մը մէջ կը գրտնուէինք: Հետուէն միայն կրնայինք հետեւիլ գէպքերուն, և կայսրութեան կը տեղեկանայինք թերթերու մէջ նրատարակուած բուն յօդուածները և զգայացունց լուրերը կարգալով: Սակն ոք իրեն յատուկ կարծիք մը կազմած էր: Բայց չկրնալով գուշակել սպաղայի գէպքերը, մտահոգութեան մատնուած էինք:

Ռասբութինի մեքինայութիւնները քանի՛ տարիէ ի վեր այնպէս թունաւորած էին կառավարութեան բարձր շրջանակը որ երբեք իրարու հանդէպ վստահութիւն չէին տածեր: Ամենապատուաւոր անձերն իսկ կը կաակածէին իրարմէ:

Երբ այլևս բոլոր հիւրերն այլ մեկնեցան, Մեծ

Դուքսին հետ զլուս զլիսի տալով սկսանք վերբուծել օրուան դէպքերը: Բայց ո՛չ մէկ մխիթարական պարագայ կը նշմարէինք: Դեկտեմբեր 16-17ի զիշերը մեր ունեցած յոյսերը մի աս մի կը մարէին:

Համայնադատիւրի մը ժապուէնին նման աչքիս առջեւէն անցան Ռասբուլիւնի հետ ունեցած տեսակցութիւններս, հեղհեղ հասունցող սոսկալի օրոշումն, անոր խաղացած քսամենի զուեցաս և ձեռնարկս մինչեւ վերջ շարունակելու համար ցոյց տուած կամքի անհուն գորութիւնս:

Մեր հուսաւորք ամուր էր, բայց վստահութիւնն ալ՝ տկար:

Կը կարծէինք թէ մարմինը չքացնող ազատ վերքի մը նմանող Ռասբուլիւնի գոյութեանը վերջ տալով նոր կեանքի գուսները պիտի բացուէին Ռուսիոյ համար:

Ո՛չ կ'երեւակայէինք որ Ռասբուլիւն այսքան արմատացած է, ո՛չ ալ անոր մաճէն վերջ դէշուութեան այսպիսի քանդիչ վիճակով մը տեւելը կը գուշակէինք:

Դգեակին մէջ մեր բանտարկութեան առաջին օրներուն իսկ համոզուեցանք թէ սքա՛ն գծուարին է եզեր փոխել դէպքերու ընթացքը, այո՛ խիստ գծուարին էր այդ գործը եթէ նոյն իսկ ըլլար յանուն արնուազոյն նպատակներու: Պիտի չչաջողէինք եթէ նոյն իսկ ամէն ոք պատրաստ ըլլար ամէն գոնեգութիւն կատարելու...:

Բայց չէինք ուզեր անյոյս մնալ: Հայրենիքը աշակից էր մեզի և չէր կասկածեր բնա թէ նոր ապագայ մը սկսած է բացուիլ:

Ամբողջ Ռուսիոյ մէջ հայրենասիրական վսեմ ճիգ մը կար: Թերթերը զգայացունց յօդուածներով կը

յայտնէին թէ՛ Ռասբուլիւնի մահովը խորտակ լած է չարիքի ուժը ու այսպէս փայլուն յոյսերու զոհերը բացուած են: Կասկած չկար թէ Ռուսիա, մէկ ծայրէն միւսը, համամիտ էր անոր:

Թերթերուն արգիլեցին նմանօրինակ յօդուածներ գրել, նոյն իսկ Ռասբուլիւնի անյայտացումէն երեք օր վերջ հրամայուեցաւ որ մամուլը երբեք չխօսի Ռասբուլիւնի մասին:

Արատավոր եռանդ մը կը նշմարուէր Բեթերսպուրկի փողոցներուն մէջ: Անցորդները, նոյն իսկ իրարու անձանօթներ կը մերձենային և առիթ կը փնտռէին զիրար չնորձաւորել փրկուած ըլլալուն համար չարեանց արմատէն:

Բազմաթիւ էին Մեծ Դուքս Տիմիթրիի զգեակին առջեւ ծուռիկ գալով աղօթողները և իմ տանս առջեւ ալ ձեռքերնին երկինք բարձրացնելով փառք տուալներ: Եկեղեցիները հաւատացեալներու խումն բազմուած թեմամբ լիքն էին, որոնք եկած էին աղօթել բարձեալն Տիրոջ երկիրը փրկած ըլլալուն համար Ռասբուլիւնէն:

Յանի մը օր անցած էր, վարչապետը իր մօտ հրաւիրեց զիս: Արդէն կ'սպասէի այս հրաւիրին: Բայց գծբախտարար յոյսերս ի թերեւ ելաւ: Զիս հակազդութեան առկա տեղ ու ինքնաչարժով ներքին գործոց նախարարութեան պաշտօնատուներ զրկեցին: Նախարարը Զարին հրամանաւ իր մօտ բերել տուած էր զիս: Եւ վստահութիւնը ամէն գնով կ'ուզէր սեղեկանայ թէ՛ ո՛վ սպաննած է Ռասբուլիւնը:

Փափկանկատ վերաբերում մը ցոյց տուաւ ինձ Թրէթօֆ: Խօսեցաւ մեր բնաանիքին հետ ունեցած բարեկամութեան մասին և ըսաւ թէ զիսքը նկատել անկե՛ծ բարեկամ էր և ո՛չ թէ պաշտօնական անձ մը:

— Կը կարծեմ որ Չարին հրամանովը զիս հաս
քերել աւելիք, ըսի :

Թրէքօք հաստատեց խօսքերս :

— Ուրեմն ի՛նչ որ ըսե՛մ այտեղ, բայտըն ալ
պիտի հազարդէք Չարին :

— Անշուշտ, բան մը չեմ պահեր վեհագեալէն,
պատասխանեց :

— Քանի որ ատանկ է, եթէ նկատենք որ ես
տպաննամ եմ Ռատրոթինը, ի՛նչպէս կրնամ խտտու
վանութիւններ ընել ձեզի : Եթէ ոչ, կը խորհիք թէ
մեզսակիցներ ունիմ եւ կ'ուզէք որ անոնց ինքնու
թիւնը յայտնեմ : Ըսէք Չարին թէ՛ Ռատրոթինը
սպաննադները մէկ նպատակի մը միջոց կը ծառայէին .
այդ է՝ փրկել Չարութիւնը եւ հայրենիքը : Եթէ կ'ար
ածնէք հարցում մը ունիմ, հարցում մը՝ որ միջոց
ձեր անձին ուղղուած է : Ինչ նպատակ կ'այ այսքան
թանկագին ժամեր նուիրել Ռատրոթինի սպաննիչ
ները գտնելու համար, երկրին փրկութեան միակ
բախար ի յայտ եկած է ալդէն : Ակնյայտնի է որ
Ռուսիա մը ատրիճան կարեւորութիւն կ'ընծայէ
Ռատրոթինի անյայտացման : Գաղիճին Ռատրոթինի
կուսակից անգո մեկը կը յիստոտան չիմա : Ես վրա
տա՛ եմ որ Չարն լսել չու է այս գործէն եւ օգնու
թիւն կ'որոնէ ազատելու համար այս անեղ անեղէն :
Միայնէ՛ք, ատանց ժամանակ կորսո՛ցնելու :

«Կարծեմ ո՛չ որ կը նշմարէ թէ՛ աւել փոխարկի
ներու նախօրեակը կ'ապրինք : Եթէ չփրկէք Չարը
գտնուած այս գժուարին կայսրութենէն, պայթելիք
յեղափոխական մրդիկէն փետուրի մը նման սխալ
քշուին Չարն ալ, աչքայտղուաններն ալ, բնէնքն
այ . . . : Եթէ կ'ուզէք ստաջքն աննկ այսպիսի գժրախ
տութեան մը, անմիջապէս արժատական փոփոխու

թիւններ ներմուծեցէք ձեր ներքին քաղաքականու
թեան մէջ :

Վարչապետը մեծ ուշադրութեամբ եւ զարմացկոտ
մտիկ բրաւ խօսքերս : Կարծեմ մինչեւ ցարդ այսպիսի
անկեղծ խօսքեր չէր լսած :

— Իշխա՛ն, ըսաւ յանկարծ, ո՛րիկէ ատած էք
այս պաղարիւնս թիւնը :

Չպատասխանեցի եւ մեր խօսակցութիւնը վերջ
գրաւ այդպէս :

Վարչապետին հետ ունեցած տեսակցութիւնս վեր
ջին ձեռնարկը եզաւ պետական բարձր պաշտօնա
տարներուն մօտ :

Ա Ք Ս Ո Ր

Ո՛չ Մեծ Դուք Տիֆթիթի եւ ոչ ալ իմ վախճանս
յայտնի էր : Աներայցա Մեծ Դուքս Ալեքսանտր Մի
խաեւրդէ՛ ՉԱ Դեկտեմբերին Բեթերսպուրկ եկաւ
Քիէֆէն ուր կը գտնուէր օպային ուժերու հրամա
նատարի պաշտօնով . Շուտով Բեթերսպուրկ փութեցած
էր, լսած ըլլալով մեզի սպաննացող վտանգը : Չարին
հետ տեսակցելու համար Չարսքոյէ-Մէլօ չգացած,
կարծ տեսակցութիւն մը ունեցաւ մեզի հետ :

Աներօրս ձեռնարկէն յետոյ, Չօր Մարտիմովիչ
հետեւեալ հրամանը հազարդեց Մեծ Դուքս Տիֆթի
թիին :

Մեծ Դուքսը անմիջապէս պիտի հետնար Բե
թերսպուրկէն Պորսկատտանի մեր բանակներուն հրա
մանատար Չօր Պարաթօֆի նսկողութեան տակ անցնե
լու համար իր աքսորի օրերը : Իրեն պիտի ընկերա
նային ինչեւ Պորսկատտան, Չօր Լէրինսկ ու Չարին
թիկնապահը կոմս Գոճայսօֆ :

Չօր Մարտիմովիչ իրիկունը ժամը Աին գալով

հաղորդեց նաև թէ՛ Մեծ Դուքք փոխադրելիք կառախուժքը պիտի մեկնի առտուան ժամը երկուքին :

Ես այ հրաման ստացայ մեկնիլ Բեթերապուրկէն :

Պարտաւոր էի երթալ Քորսաք քաղաքի Ռաքիթնո գիւղը ու հոն բնակիլ : Մինչև աքտորա վայրս ինծի պիտի ընկերանային հարիւրապետ Չէնչիքօֆ և գաղտնի ոստիկանական զեր-անօրէն իկնաւորիէֆ :

Թէ՛ Մեծ Դուքքին և թէ ինծի խորապէս ազդեց այս բաժանումը : Մեր քանի մը օրուան միասին անցուցած կեանքը հաւասար էր երկա՛ր տարիներ տեւող քարեկամութեան :

Ինչե՛ր անցուցած էինք մեր մտքէն, ի՛նչ երազներ հիւսած էինք... Ի՛նչ յոյսեր մարած էին հատիկ, հասիկ... :

Բայց բախար կը բաժնէր զմեզ :

Ո՛վ գիտէ թէ անդամ մըն այ ս՛ւր և ինչպէ՛ս պիտի կրնայինք տեսակցիլ իբարու հետ :

Ապագան մութ էր :

Խի՛ստ տխուր նախազգացումներ պաշարած էին մեզի :

Կէս գիշերէն կէս ժամ վերջ Մեծ Դուքս Ալեքսանտր Միխայլովիչ եկաւ մեզի կայարան տանելու համար :

Ժողովուրդին արգիլուած էր կայարանին սպասման վայրը մտնելու : Ամէն կողմ ոստիկանական ջոկատներ պահակ կ'սպասէին :

Մեծ Դուքսը ըսաւ որ յաջորդ օրը պիտի մեկնի մայրաքաղաքէն, ու ճամբան պիտի միանայ ինծի :

Այն ասեռն քիչ մը ետ սրտի հանդատութիւն զգացի և վախօն մտայ :

Զանդակը հնչեց : Վայրաշարժը ուժգնօրէն սուրեց : Կայարանը սահեցաւ աչքերուս առջեւէն և Բեթերապուրկ այ ձմեռ գիշերին մէջ կորսուեցա՛ւ, գնաց... :

Շագկաւորը կը հեռանա՛ր, կը հեռանար, ձիւնեքու տակ նիբնող մեկուսացեալ գաշտերու մութերուն մէջէն :

Եւ երկաթուղազծերուն վրայ անխնկերուն հաւնած միօրինակ ձայնին օրօրովը թաղուեցայ տխուր երազներուս մէջ :

Վ Ե Ր Զ

12

0 2 1 p m 2

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ

ՅԱԿՈՒ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Պատր Ալի, Քեփս Էֆենօի համ

ԳԻՆ 75 ՂՐՈՒՇ

963

2017

